

2. RÉSZ

MAGYARORSZÁG-LENGYELORSZÁG KAPCSOLATA A X-XI. SZÁZADBAN

3. A LENGYEL ÁLLAMALAPÍTÁS, BARANGOLÁS ÓSI LENGYEL TÁJAKON

3.1. Az első magyar-lengyel politikai kapcsolatok

A magyar – lengyel kapcsolatok jelképes alapja az Árpádok címermadara, a Turul és a lengyelek sas madara között már az ősidőktől kezdve fennállt.

Nagy Károly hadjáratai után (VIII-IX. sz.) a politikai és katonai hatalmát veszített avar birodalom helyébe a Dunántúlon a Karolingok német-római birodalmának uralma, a keleti részeken a bolgár kánok uralma lépett (VII. sz. óta bolgár-szláv népesség). Ez idő tájban a Dunántúlon, a Kárpát-medence peremén és részben az Alföldön szláv népesség élt (a magyar nyelv szláv jövevényszavainak nagy részét is az itt talált szláv lakosságtól vette át). Ebbe a politikai és földrajzi környezetbe érkezett a IX. század második felében a keletről vándorló magyarság. A *magyar honfoglalást* a besenyő hatalom közelsége, állandó fenyegetése indította el. A honfoglalás valószínűleg rendben, a családok és az állatállomány átmentésével zajlott le. A honfoglalás megindítását a *törzsszövetség* előzte meg, szentesítve ezzel szövetségüket. A honfoglalás idején a magyar hadba vonuló seregek élén három személy járt: Árpád, Kurszán és Árpád fia, Levente. A magyarok a lengyelek közelébe kerültek.

Lengyelország mai területét időszámításunk kezdetén főként szláv törzsek lakták. Legjelentősebbek voltak ezek közül a *szlezánok* Sziléziában, a *viszlánok* (Krakkó központtal Kis-Lengyelországban), a felső-, és a *mazóvok* az alsó Visztula mentén, valamint a *polánok* (Gniezno-vidéke) Nagy-Lengyelországban. A lengyel mondák szerint három testvér: Lech, Cseh és Rusz volt ősapja a lengyeleknek, cseheknek és oroszoknak, s Lech utódát lechitáknak, vagy lendzsiceknek is nevezték a krónikák. A „lengyel” népnév az óorosz *lendzsan* szó az *irtványföldek lakóját* jelentette. A honfoglalás előtti magyarság már így nevezte a lengyelek elődeit (lengyen → lengyel). A lengyelek magukat Polak-nak nevezik, melynek eredete pedig a *polan* (mezőség lakója) törzsnévből származik. A VI-VIII. század között kialakulnak a legrégebbi korai középkori védett települések. A IX. század második felében a felső Visztula menti viszlán törzsszövetség létrejötté idején a Nagymorva Birodalom terjeszkedett lengyel területen. 850 körül létrejöttek az első szláv törzsi fejedelemségek a *viszlánoknál* és később a *polánoknál* a Warta – Noteć-medencében. A polánok uralkodói alapították meg a legrégebbi lengyel fejedelmi uralkodóházat, a Piast-dinasztiát. A földművelő polánok között meggyorsult a társadalmi tagozódás üteme. A fejedelmet fegyveres kíséret, druzsina vette körül, és megerősített föld- vagy favárban lakott házanépével együtt.

A honfoglaló magyarok egyik szórványtelepe a Przemysl-Lvov útvonal környékéről, *Sudova Visnáról* származik 990 előttről. A korai magyar-lengyel érintkezést bizonyítja egyébként a lengyelek magyar elnevezése is, hiszen ezen a vidéken élt egy „lidzian” nevű déllengyel törzs, melynek neve került általános használatba. A korai lengyel-magyar dinasztikus kapcsolatoknak egyik legendás adata szerint Géza fejedelem Adelheid lengyel királylányt vette volna feleségül. Ezt a magyar történészek megcáfolták. 990 után Magyarország ellenséges, feszült viszonyba került ugyanis a lengyel állammal, mivel Géza fejedelem nem akart a csehek ellen, a lengyel oldalon háborúba bocsátkozni.

Az első, történelmileg hitelesített lengyel fejedelem *I. Mieszko* (kb. 960-992), aki 965-ben a keresztény cseh Dubrava (Dobrawa) hercegnőt vette feleségül. 966-ban a nemességgel együtt felvette a latin rítusú kereszténységet, és megalapította a lengyel államot Gniezno központtal. Néhány évtized alatt II. Ottó császárral és Csehországgal folytatott csatározásai, valamint Pomeránia elleni hadjáratai révén sikerült uralma alatt egyesítenie az Odera és a Bug, illetve a Kárpátok és a Keleti-tenger közötti

területeket. 967-ben az Odera torkolatvidékét és Szczecint a *luzsycok* legyőzése után a lengyel államhoz csatolták. Az Odera mellett vívott ütközetben (Cedynia, 972) visszaverte Hodon, német határőrgróf támadását, így módon biztosította állama nyugati határait. 983-ban az elbai szlávok felkeltek a német uralom ellen. 990 körül végre valamennyi lengyel tartomány egyesült. Mieszko már ezüst dénárt is veretett.

Lengyel legendák

Gniezno

Gnieznoval kapcsolatos a lengyel állam keletkezéséről szóló legenda, mely szerint *Lech*, a polan szláv törzs vezére, amikor egy fehér sas fészkére bukkant, ezen a helyen, úgy határozott, hogy itt építi fel országa székhelyét. A háború utáni régészeti ásatások feltárták a VIII. századi földszáncal körülvett település nyomait.

Krakkó legendái

Krakkó őskor óta lakott terület. I. e. 4000 körül a lausitzi kultúra embere lakta. A lengyelek első történetírói: a *Kadłubek* és *Długosz* krónikások Krakkó alapítását a legendabeli *Krakus* királynak tulajdonítják. A legenda szerint sárkány tartotta hatalmában a még lakatlan Wawel-domb környékét. A vidék lakosai, hogy a szörnyeteg pusztító dühét féken tartsák, hetente egy-egy szarvasmarhát adtak a nagyétkű sárkánynak. A sárkány garázdálkodásainak a mondabeli Krakus király vetett véget azzal, hogy égő kénnel töltötte meg a marha belsejét. Amikor a barlanglakó sárkány az ajándék tehenet lenyelte, elpusztult. A sárkánytól megszabadult Wawel-dombon építette fel ezután palotáját Krakus, s így jött létre a waweli település.

Wanda hercegisasszony személyéhez a Nowa Hutában (Krakkó) lévő Wanda-domb kötődik. A krakkói Nowa Huta legrégebb, legendás emléke, a Wanda dombja, amely VIII. századi halomsírt (tumulus) tartalmaz. A legenda szerint e domb alatt nyugszik Wanda, a városalapító Krakus király leánya. Wanda, aki a férjéül kijelölt német herceg keze helyett inkább a halált választotta, a Visztulába ölte magát. Wanda-emlékművét a kőtalapzaton álló sast Jan Matejko készítette. Az emlékművön a kard és a guzsaly a királylány tragikus sorsát, a hatalom és a női akarat összeütközését szimbolizálja.

I. e. VII. században Krakkó már a *vislánok* törzsi székhelye volt. A X. században Krakkó közbelső állomása volt a Közép-Európán kelet felé tartó kereskedelmi útvonalaknak. (Később Prága-Krakkó-Lwow-Krím útvonalon haladt az ún. Tatár-út). Az egykori *Borostyánkő útvonal* a Balti-tengertől a Visztula völgyében Krakkó-Wieliczka-Nowy-Sącz-Lőcse útvonalon haladt, utódja, a *Posztó út* lett. A kis-oroszországból kiinduló, Krakkó-Wroclaw érintő *Só út* Bajorországba vitt.

Łysa Góra

A Świętokrzyskie Góry (Szentkereszt-hegység) legismertebb része az északkeletre emelkedő 612 m magas Łysica, illetve a Łysa Góra. A hiedelem szerint a Łysa Góra-csúcson olt a lengyel boszorkányok találkozóhelye. A Łysica volt az állítólagos boszorkányfesztivál színhelye. Közeliében 1471-ben apácakolostort építettek a klarissza apácák részére.

Długosz lengyel krónikás alapján a Łysa Góra oldalában lévő Św. Krzyż (Szentkereszt) magyar vonatkozású legendája szerint Emerik (Szt. Imre) herceg Lengyelországban vendégeskedve vadászni indult a rengetegbe. Egy szarvast pillantott meg, amely agancsával beakadt egy ágba. A herceg már-már elröpítette nyilát, amikor észrevette a szarvas homlokán fénylő keresztet (Kereszt = Krzyż). Felismerve, hogy a szarvas Isten állata, térdre ereszkedve futni engedte. Nagybátyja, Merész Boleszláv (Bolesław Chrobry) a csodálatos jelenés emlékére kolostort emeltetett a vadászat színhelyén, amely a Szentkereszt-apátság nevet kapta. E legendára emlékeztetnek a Św. Krzyż templomának freskói, amelyek Imre herceg életéből, lengyelországi követjárásából vett jeleneteket ábrázolnak. A királyfi mellett álló pap feltehetően nevelője, Szt. Gellért püspök. A történelmi megállapítások szerint a Jegenyefenyő-vadon közepén az egykori pogány szentély helyén Ferdeszájú Bolesław herceg a XII. században benedekrendi apátságot alapított. Az apátság a XIV. században elpusztult, akárcsak a későbbiek (a jelenlegi 1780-1789-ben épült). Amikor a királyi Lengyelország a cár uralma alá került, a szerzetesrendet 1825-ben feloszlatták, s az épület 1945-ig fegyházként működött.

A varsói Szirén

A varsói Szirén legendája szerint a félig tündérként, félig halként ábrázolt Szirén a város védelmezője, aki a Visztula hús vizének mélyén él, s ha a várost vész fenyegeti, elhagyja a víz alatti rejtékelyét, s kardot rántva megvédi városát. Századok óta szerepel Varsó pecsétjén, jelvényein. A Visztula partján álló szirén-szobrot 1938-ban állították fel. *Ludwika Nitschowa* szobrászművész *Krystyna Krachelska* költőnőről mintázta. Krachelska 1944. évi varsói felkelés idején hősi halált halt.

Kielce környéki legendák

A Silnica (Erőske) patak és Kielce város nevéhez fűződő legenda szerint egy vadászon a Świetokrzyski-erdőségben eltévedt egy lovag (Mieszko – Merész Boleszláv fia?). Hosszas bolyongás után fáradtan leheveredett a vadonban és elaludt. Álomban haramiák találtak rá és megmérgezték. A méregtől szenvedő herceg imájára megjelent Szent Adalbert, és pásztorbotjával kacskaringós vonalat húzott, melynek nyomán víz fakadt. A herceg ivott a folyócska vizéből, és nemcsak hogy meggyógyult, hanem szokatlan erőt érzett magában, s közelben a mohán hatalmas vaddisznóagyarakat talált (Kiel – vaddisznóagyar). A folyócskát Silnicának (Erőskének) nevezte el, és partja mellett települést létesített Kielce néven.

3.2. Barangolás ősi lengyel tájakon

Nagy-Lengyelország (Wielkopolska)

Poznań

Nagy-Lengyelország: a Nyugat-Lengyelország központi részének, az Odra (Odera) folyótól keletre, a Warta folyótól északra és délre elterülő síkvidék neve. Központja Poznań, amely a Warta folyó két partján terül el. Fontos kereskedő és iparváros, kulturális és tudományos centrum.

Poznań mint a polan törzs megerősített vára, fontos szerepet töltött be (X-XI. század). 968-ban itt alapították meg Lengyelország legelső püspökségét. Bár az első fejedelmek székhelye a közeli Gniezónban volt, a X. században I. Mieszko által a Warta jobb partja és az ebből kiszakadó Cybina patak által övezett Ostrów Tumski falakkal övezett település jelentősége fennállt, I. Mieszko székhelye lett.

A részfejedelemségek idején alapította I. Przemysław herceg 1253-ban a jelenlegi Óvárost is magában foglaló kereskedőtelepülést a folyó bal partján. Ez az új Poznań tervszerűen, szabályos utcahálózat mentén épült fel. A város közepén lévő főtéren városháza állt. A Poznańon keresztülhaladó kelet-nyugati kereskedelmi útvonal révén gyors fejlődésnek indult. A város a XVI. században élte virágkorát. Híres volt Szent János-napi vására is. A svéd háborúk ideje törte meg Poznań fejlődését is.

1773-ban Poznań porosz uralom alá került. 1815. évi bécsi kongresszus után a poznaí lengyelség élethalálküzdelmét a porosz katonai gépezet elnyomta.

Lengyelország első világháború utáni újjászületésének nagy jelentőségű tényezője és hősi szakasza volt az 1918. évi ún. nagy-lengyelországi felkelés. Ekkor a nagy-lengyelországi lengyelek fegyvert ragadtak és véres harcok árán érték el, hogy Nagy-Lengyelország jelentős része az új életre kelt Lengyelországhoz tartozzék.

Poznańt az 1925 óta évenként megrendezésre kerülő nemzetközi vásár a világ egyik legnagyobb kereskedelmi rendezvénye tette híressé. 1939-1945 között Poznań is náci uralom alá került. A német területeken lévő lengyelek fizikai-biológiai megsemmisítése (kitelepítés, megsemmisítés), a Fort VII. porosz erőd kazamatájában felállított kivégzőhely mellett az egykori lengyel államiságra emlékeztető alkotások, emlékek eltüntetésére törekedtek. A második világháború vége felé a németek a várost erődvárossá építették ki, s hónapokon keresztül makacsul védelmezték. A megmaradt épületeket a németek gyűjtötták fel, utoljára a porosz időkben épített citadella adta meg magát 1945-ben. A város felszabadításáért folytatott harcokban a szovjet hadsereg mellett Poznań civil lakossága is részt vett. A Citadella oldalában lévő temetőben az 1939-1945 között elesett vagy a hitleristák által megölt lengyel katonák, a szövetséges államok hadifoglyai, angol pilóták, a város felszabadításáért elesettek hamvai nyugodnak.

A háború után Poznań gyors ütemben újjáépült, majd jelentős fejlődésnek indult.

Poznań városközpontja a Warta folyó bal partján elterülő Óváros, a Stare Miasto. A Wartán túl terül el a legrégebb városrész, a szigetszerű Ostrów Tumski, itt állt I. Mieszko herceg vára. A XIX-XX. század eleji képet mutató Belváros (Śródmiście) kívül modern városnegyedek létesültek.

Ostrów Tumski

Ostrów Tumski központját a katedrális kettős tornya jelzi. A Warta és a Cybina összefolyása által alkotott Ostrów Tumski Poznań ősi magja. A X. század közepén itt a hajdani szigeten épült fel a vár I. Mieszko fejedelem palotájával és Lengyelország első székesegyházával. Miután a XIII. században a fejedelmi székhelyet áthelyezték a Warta bal partjára, Ostrów Tumski az érseki, papi városrész szerepét vette át. A kéttornyú katedrális, a kicsiny Szűz Mária-templom és a két végén díszes gótikus homlokzatú Psalteria helyén állt a palánkfalal körülvett első hercegi székhely, a palatinum.

A Psalteria 1518-ban Lubrański püspök alapítványaként a főszékesegyház gyermekkórusának növendékei részére késő gótikus stílusban épült. A gótikus Szűz Mária-templom (Kościół Św. Marii) 1431-1444 között káptalani templomnak épült. A háromhajós, csillagboltozatos, egyenes szentélyzáródású, szentély körüljárós csarnoktemplom homlokzatát szép pártázat, vakboltívek, oldalfalát formatéglából kialakított díszítés, csúcsíves kis kapuzatát színes bélétek ékítik.

A székesegyház eredetileg preromán bazilika (968 után), illetve XI. századi román, majd gótikus templom a második világháború során 1945-ben rombadőlt. A háború után a XV. század eleji gótikus formában építették újjá. A székesegyházat barokk toronysisak fedi, homlokzatán vakárkádós díszítés látható. A poznańi katedrális háromhajós, bazilikatípusú, szentélykörüljárós, boltozatos templom. Oldalhajói mentén kápolnasor húzódik. A főhajót gótikus csúcsívek választják el a mellékhajótól. A templom szentélye fölött három kis torony emelkedik. A gótikus főhajót barokk kápolnák füzére veszi körül. Gótikus szárnyas föltára 1512-ből való. Az Aranykápolna (złota kaplica) – amit 1835-41 között Edward Raczyński megbízásából romantikus-bizánci stílusban építettek át az olasz Lanzi tervei alapján -, I. Mieszkonak (922-992 körül) és Vitéz Bolesławnak (967-1025) mauzóleuma. Bolesław Chrobry kőszarkofágjába befoglalták a Nagy Kázmér által 1360-ban készítettett síremlékének maradványait is. **Az atemplomban meglekínthetők I. Mieszko és Vitéz Bolesław feltételezett sírja is.** A templomban látható Jan Przeclawski 1540 körüli gótikus síremléke, Jan Lubrański püspök XV. század eleji szarkofágja, Adam Konarski püspök XVI. század végi síremléke, Przeclawski-család XVI. század végi síremléke, Teodoryk Pradla kanonok XV. századi síremléke, Slawiński kanonok XVI. századi késő reneszánsz síremléke, Izdbieński püspök XVI. század közepi síremléke, a Górka-család 1574-ből való síremléke, stb. A bal oldali torony aljából vezet a lejárát a kriptába, ahol a székesegyház helyén egykor állt templomok maradványai láthatók. A kripta első részét az 1058-1079 között emelt román kori bazilika maradványai láthatók. Mögötte a X. századi templom szentélyének maradványai találhatók. A görögkereszt alaprajzú X. századi bazilika pontosan a XI. századi román kori templom középrészébe épült bele.

A templomtól balra emelkednek az egykori kanonok házak. A főszékesegyháztól jobbra, a Cybina-partján áll a hercegérseki palota.

Śródka

Śródka tulajdonképpen az Ostrów Tumskin álló hercegi vár első külső települése volt. Korban megelőzi a Przemysław herceg által alapított Stare Miastot. A XIII. században már önálló bírója volt. A XV-XVIII. században önálló város volt, s a püspöki birtokhoz tartozott. A porosz megszállás idején – a szerzetesrendek feloszlása után – csatolták Poznańhoz. A XIX. században külvárosi bérkaszárnák álltak itt.

A śródkai főtér (Rynek Śródecki) szélén álló Kościół Św. Małgorzaty a XIII. században épült, a XV-XVI. század fordulóján kibővítették, a barokk korban fallal vették körül. Egytornyú, egyhajós, késő gótikus hálóboltozatú templom. A templommal szemben emelkedik az 1771-ben épült egykori rokokó stílusú fülöprenai kolostor.

A XII. századi alapítású, 1187-ben épített, zömök tornyú, sima homlokzatú Jeruzsálemi Szt. János-templom (Kościół Św. Jana Jerozolimskiego) a Máltai-tó mellett áll. Ostrów Tumski fénykorában a máltai johannita lovagrend ispotálya emelkedett ezen a helyen. Az eredeti templom négyzet alaprajzú, egyhajós, egyenes szentélyzáródású volt, félköríves kapuzata a nyugati homlokzatán. A XVI. századi hozzáépítés során kéthajóssá alakult át, s a főhajót és a mellékhajót hálóboltozatossá alakították át. Később a templom jobb oldalához még kupolás barokk kápolna épült.

Óváros

Az Óváros központja a 140 x 140 m-es Sary Rynek, az Óvárosi piactér. Az itt álló városháza 1310 óta áll ezen a helyen. Eredetileg kisebb, XIII-XIV. századi gótikus épület volt. 1550-60 között Giovanni Quadro reneszánsz stílusban építette át, s a régi városházát is ebbe foglalta bele. A XVIII. század végén és az 1900-as évek elején módosították. A második világháború után a XVI. századi formájában rekonstruálták. Viszonylag kis alapterületű, nagy tömeghatású, közepén kiemelkedő tornyú épület. Főhomlokzatát változatos, horizontálisan tagoló egymás fölötti két árkádsort követő kisebb harmadik árkádsor díszíti. A főhomlokzat tetején toronnyal, palmetta sorral szegélyezett pártázat zárja. Szép oszlopfejezetek, frízek, párkányok, domborművek, sgrafittók díszítik. Az óra alatti medalionban Poniatowski Szaniszló monogramja (S. R. = Stanislaus Rex) látható. A városháza bejárata előtt az 1766-ban készült barokk Prosperpina-kút látható. Helyén állt valamikor a dísztelen, de hasznos faházás városkút. A városházában van a poznańi Városi Múzeum. Az épület legrégebbi része a gazdagon díszített, boltíves első emeleti Reneszánsz-terem. A városháza melletti házak helyén a XIII. században a hering- és sózotthal-árusok, kiskereskedők, kofák bódéi álltak. A XV. században szorosan egymás mellé zárkózó, egyemeletes, árkádsorrá szaporodó lábas „üzletházak” épültek a helyükön, földszintjükön volt az üzlet. Előttük, a városháza sarka közelében lévő szobordíszes kőoszlop volt a pellengér. Egykor a téren állt a Sukiennica (Posztócsarnok) és az Arzenál is.

A térnek a városháza homlokzatával ellentétes oldalán a város rendjére ügyelő városi poroszlok egykori egyszerű fabódéja állt. Helyén 1783-1787 között Kazimierz Raczyński nagy-lengyelországi fősztratosza timpanonos, oszlopdíszes, klasszicista stílusú *odwachot*, őrségépületet emeltetett. Az őrségépülethez a *mérlegház* csatlakozott, itt székel a Pan Ważnik (mérlegmester). A főtéren álló 48. sz. ház tulajdonosa a XVI. század derekán Kasper Goski orvos és matematikus volt. Tagja volt a Krakkói, a Lubrański Akadémiának és a Padovai Universitasnak is. Többször is betöltötte a polgármesteri tisztséget. Ő írta alá Poznań nevében a Báthory István királlyá választásáról szóló okiratot. A Sary Rynek nyugati oldalán álló, 78. sz. barokk *Działyński-palotát* 1773-1776 között Władysław Gurowski litván koronamarsall felesége számára építették két középkori lakóház helyén. 1805-1815 között formálták át homlokzatát klasszicista stílusban, timpanonját a Działyński-család címerével, akik 1808-tól birtokolták az épületet. Otthonuk a poznańi lengyel szellemi élet központja lett. A lengyelországi felkelések idején itt szervezték meg a mazowiai területen dúló harcok önkéntes csapatait, s még kórház céljaira is használták. A Działyński-család kihalása után a palota a Zamoyskiaké lett. 1925-ben Władysław Zamoyski alapítványaként a lengyel nemzet tulajdona lett. Jelenleg a Lengyel Tudományos Akadémia poznańi székháza. A 84. sz. barokk homlokzatú palotában lakott egykor a reneszánsz kori városháza építője, Giovanni Quadro.

A Przemysław hercegek vöröstéglából épült várának maradványai közelében van az 1728-ban olasz barokk stílusban épített ferencendi templom (Kościół Franciszkanów) és a jórészt lebontott kolostor. A Wodna utca elején lévő négyzetes, masszív Górká-palota (Pałac Górków) Poznań egyetlen reneszánsz palotája. A gazdag mágnáscsalád, a protestáns Górká-família tagjai a XV-XVI. századi Nagy-Lengyelországban fontos tisztségeket viseltek. Az ariánusok zsinatukat ebben a házban tartották. A palota később kolostor, majd iskola, utóbb Régészeti Múzeum lett.

Az Óváros plébániatemploma (Kościół Rarny) egykor a jezsuitáké volt, kolostor és iskola csatlakozott hozzá. Az 1649-1711 között épült barokk templom Lengyelország legnagyobb ilyen típusú temploma. A háromhajós, zárt szentélyű templomot belülről stukkók és barokk freskók díszítik. A főoltárt Pompeo Ferrari 1727-1732 között készítette. A templom oltárképeit Szymon Czechowicz festette 1756-ban. A háromemeletes főépületből és egyemeletes előszárnyból álló egykori jezsuita rendház csak 1733-ban készült el teljesen. A rend feloszlása után iskola, tanácsol lett. 1806-ban itt lakott Napóleon, 1829-ben pedig Chopin hangversenyezett itt.

A bal parti Poznań legrégebbi, eredetileg 1244-1253 között, gótikus stílusban épült dominikánus templomát (Kościół Podominikanski) 1500-ban késő gótikus stílusban átalakították, majd pusztulása után 1700-ban barokk stílusban kibővítették. Az egyhajós, nyújtott szentélynégyzetű templom legszebb részei: a koragótikus bélétes főkapu, a hálóboltozatos késő gótikus Szűz Mária-kápolna, a késő gótikus Rózsafüzér-kápolna, és a késő gótikus kerengő megmaradt árkádsora. A főhajóban barokk szószék, XVI. század eleji késő gótikus keresztelőmedence, valamint a szentélyben XVII. századi stallumok láthatók.

Az Óváros perem

A poznańi gótikus Szt. Adalbert-templom (Kościół Św. Wojciecha) elődjét a városfalakon kívüli polgártemplomként 1222-ben emelték. A most látható gótikus templom a XV. században épült, oldalhajói a XVI. század derekáról valók. Eredetileg egyhajós, most háromhajós templom belül bazilikatípusú, kívülről csarnoktemplom szerkezetű. A templom fő- és egyik mellékhajója csillagboltozatos. Falfestményei XIX. század végi eklektikus stílusúak, oltárai XVI. századi reneszánsz ill. barokk stílusúak. Fa harangtornya van. A templomban van Karol Marcinkowski (1800-1846) orvos szarkofágja. A templom föld alatti részében nyugszik Józef Wybicki (1747-1822) vajda, a lengyel himnusz szövegének írója. Itt nyugszik Amilkar Kosiński, Dąbrowski légiójának jeles katonája, Andrzej Niegolwski ezredes, az amerikai függetlenségi harcok egyik hős

lengyel harcosa is. Ez Feliks Nowowiejski (1877-1946) zeneszerző, dr. Wacław Gieburowski pap, zenetudós (1879-1943) és mások nyughelye.

A poroszok által 1829-39 között emelt Citadella része volt az 5 km-es sugarú körben elhelyezett, 18 erődből álló, megerősített övezetnek. A 18 erődöt föld alatti folyosók kötötték össze a főerőddel. Oldalazó tűzre alkalmas csillagbástyás sáncok vették körül ebben az időben Poznańt, és a mai főútvonalak 11 kapun át vezettek be a városba.

Az Óváros peremén áll a helyreállított, 1730-1737 között épített barokk stílusú obszerváns ferences templom (Kościół Bernardyński) és a hozzá csatlakozó 1597-1603 között épült régi bernátrendi kolostor és rendház. A nem messze álló háromhajós, gótikus, hosszított szentélyű Oltáriszentség-templom (Kościół Bożego Ciała), az 1465-1470 között épült templom volt a falakon kívüli városrész plébániatemploma.

Poznańi Belváros

A belvárosban található a poznańi *Nemzeti Múzeum* (Múzeum Narodowe) értékes nyugat-lengyelországi középkori (XIII-XIV. századi) gyűjteménnyel. A timpanonos, bábkorlátos tetőzetű *Raczyński-palota* 1822-1829 között klasszicista stílusban épült. Edward Raczyński megrendelésére könyvtár céljaira. A palota a párizsi Louvre mintájára épült. A palota előtt áll a Raczyński megrendelésére 1841-ben készült Hygiena-kút, amelyet Priessnitz doktor emlékére állítottak.

A Szt. Márton-templom (Kościół Św. Marcina) egy XIII. századi templom helyén, a XVI. században épült. A svéd háborúk idején leégett, s barokk stílusban építették újjá. 1941-ben raktár volt, átépítették.

1910-ben a Belvárosban épült meg az egykori Porosz királyi Akadémia székháza, a mai Mickiewicz Egyetem épülete. 1910-ben épült a neoklasszicista stílusú, timpanonos Opera. A Belvárosban épült fel a timpanonos ún. Német Színház, majd 1885-ben közadakozásból a Teatr Polski.

Poznańi környéke

A Poznańtól 33 km-re levő **Środa** Nagy-Lengyelország egyik legrégebb városa. 1370-ben kapta meg a városi jogokat. Lengyelország háromfelé osztásáig a sztratoszta székhelye volt. XV-XVI. századi reneszánsz tornyú gótikus plébániatemplomában a reneszánsz Gostomski-kápolna, gótikus kanonoki stallumok, faragványok és reneszánsz síremlékek láthatók. Środától 22 km-re fekvő **Nowe Miasto nad Wartą** – reneszánsz kápolnákkal övezett – XV. századi késő gótikus plébániatemplomában XVI. századi reneszánsz freskók láthatók. A Nowe Miastótól 40 km-re levő **Pleszewben** klasszicista városháza, és középkori városfalmaradványok láthatók. A gótikus szentélyű Szt. Flórián-templom (Kościół Św. Floriania) hajóját a XVIII. század végén fából építették.

A Pleszewtól 11 km-re levő **Goluchów** 1560-ban épült reneszánsz várkastélya a Leszczyńskiek, a Działyńskiek, majd a Czartoryskiek birtokában volt. A XVI-XVII. század fordulóján épített, majd 1872-1885 között Izabella Działyńska kezdeményezésére francia reneszánsz stílusban építették át. A várfalba épített építészeti és szobrászati elemeket Franciaországból és Olaszországból hozták ide. A várban Działyńska múzeumot alapított, amelyben a párizsi Hotel Lambert értékes gyűjteményeit, többek között híres görög vázakat állítottak ki. A hitleristák által elrabolt gyűjteménynek nagy részét sikerült visszaszerezni.

A Goluchówtól 16 km-re a Prosna partján fekvő **Kalisz** a Borostyánkő-út egyik állomása volt, a II. században, Ptolemaiosz „Geografia” című műve (142-147) Calisia néven említi. A mostani Kalisz azonban ettől elkülönülve, a Prosna folyó partján épült. A XIII. században kapott városstatuúmot. A részfejedelemségekre bomlott Lengyelország egyik részfejedelmi központja volt. Többször is gazdát cserélt, mert hol a Poznańban székelő nagy-lengyelországi, hol pedig az erre terjeszkedő sziléziai Piast-hercegek birtokolták. A svéd háborúk során nem kímélték. A napóleoni hadjárat idején pedig a francia hadsereghez csatlakozó lakosság üzte ki a várból a porosz megszállókat. Napóleon bukása után, 1813-ban a cári orosz seregek ostromolták. 1838-ban Kaliszban született Adam Asnyk (1838-1897) költő, drámaíró és politikus. Az első világháború kitörése idején német-orosz határváros volt. 1914 augusztusában az első összecsapások idején Kaliszt a poroszok részéről tűzérési csapás sújtotta, mivel orosz határváros volt. A hitlerista megszállás éveiben a lakosság egyharmadát különböző táborokban ölték meg, másik részét pedig kitelepítették.

A Városházája 1920-ban épült. Kalisz északi részében fekvő XIII-XIV. századi, többször is helyreállított gótikus Szt. Miklós-templom (Kościół Św. Mikolaja) bazilikatípusú, klasszicista tornyú templom. A XIII. század közepén Jámbor Bolesław nagy-lengyelországi herceg alapította. A XIV-XVI. század között gótikus stílusban többször is átépítették, belül barokk jellegű. A templom 1973-ban leégett és vele együtt a főoltárt díszítő Rubens műterméből származó „Keresztlevétel” című 1620 körüli festmény is. A templom melletti Lateráni Kanonokok kolostora XV-XVI. századi, eredetileg gótikus épület volt. A XIX. századi klasszicista stílusban átalakították, szép barokk kápolnája, gótikus ablaknyílása fennmaradt. A XIV-XV. század közepi gótikus szentélyű 1790-ben épült késő barokk Kollegiata, a káptalani templom. A templombelső rokokó-klasszicista jellegű. Késő gótikus szárnyasoltára 1500-ból való. A templomhoz csatlakozik az egykori városfalhoz csatlakozó, XIV. századi Dorotka bástya. A közelében áll a XVI. században épült, s a XVIII. századi késő barokk stílust mutató jezsuita templom és rendház. A jezsuita épületkomplexumhoz tartozik még a gnieźnoi érsekeknek a XVI. század végén emelt és 1824-25-ben klasszicista stílusban átépített palotája, később Városi Tanács lett.

A Prosna folyó mellett áll Kegyes Boleszláv és felesége által a XIII. században alapított, s a XIV. században gótikus stílusban csarnoktemplommá épített ferencrendi templom és kolostor (Kościół i Klasztor franciszkanów). A torony és a kolostorépület barokk stílusú, többször átépítették. Belső terének stukkóit – a Szt. Miklós-templomhoz hasonlóan – Fontana készítette a XVI-XVII. század fordulójára. A volt Pułasci-palota klasszicista épülete 1820-1830 között épült. Kissé távolabb a XVI-XVII. század fordulóján emelt bencés templom és kolostor áll, a templomot rokokó freskók díszítik. A Prosna folyó által körülhatárolt területrészekén áll az 1798-ban alapított városi park. A Színházat 1835-ben alapították.

Kalisztól 53 km-re fekvő **Sieradz** a XIII. századtól kezdve fejedelmi, majd a XV-XVIII. században vajdasági székhely volt. A XV. század közepi – barokk belső berendezésű – gótikus plébániatemplomban az egyik mellékoltáron szép késő gótikus Szentháromság-triptichon van 1500-ból. A XIV. századi eredetű gótikus dominikánus templomot barokk stílusban építették át. Az egykori kolostor kerengőjében XV-XVI. századi képek és szobrok láthatók.

Poznańtól 79 km-re délnyugati irányban fekszik **Leszno**, mely a Lesznói-dombságon terül el. Leszno birtoklásáért a kezdeti időktől kezdve vetélkedtek a nagy-lengyelországi Piast-hercegek. Később a Wieniawa családé lett, amely e birtoka alapján vetette fel a Lesznói, azaz a Leszczyński nevet, s a család egyik tagja, Leszczyński Szaniszló lengyel király is lett. Vele azonban kihalt a család. Leszno-ban a XVI. században menekült cseh husziták telepedtek le. A Sárospatakon is tanító Jan Amos Komenský (Comenius) alapította meg a lesznoi protestáns iskolát. Comenius itt is tanított és itt nyomtatták ki több művét. A svéd háborúk idején a város protestáns lakossága meghódolt, s a svédek elűző lengyel hadak pusztították el.

A főtéren (Rynek) álló kétemeletes barokk régi városházát Pompeo Ferrari 1707-1708-ban építette, s a Wieniawa-Leszcyński család és a későbbi földesurak, a Sułkowskiaiak címere díszíti. A főtértől északra van a XVIII. század közepén épült, kétemeletes egykori Sułkowski-palota. A főtértől délre álló barokk kori Szt. Miklós-templomot (Kościół Św. Mikolaja) az olasz Catenacci és Ferrari építette, Stukkói Ferrari munkái. A huszita testvérek imaháza a Szt. János-templom 1652-1654 között épült, és sírkápolnáját Pompeo Ferrari tervezte. Falain XVII-XVIII. századi sírlapok sorakoznak.

Trzebnica Wrocławtól 25 km-re fekszik. A főtér szegélyén emelkedő cisztercita kolostorának temploma a sziléziai barokk egyik jelentős alkotása. A XIII. század első felében telepítette itt le Szakállas Henrik wrocławai herceg a cisztercitákat és román stílusú templomot és kolostort építtetett. Hercegi vár is állt Trzebnicában. A román kori templom és kolostor, valamint a hercegi vár a huszita háborúk idején, illetve a hétéves háborúban elpusztult. A XVII-XVIII. század fordulóján építették fel a barokk kolostor-együttest, melybe belefoglalták a korábbi részeket is. Barokk sisakos homlokzati tornya 1785-ben készült el. A templomban Szakállas Henrik és felesége Hedvig (Jadwiga) barokk siremléke láthatók.

KIJÁVIA

Kujávia a lengyel történelem első, piasti szakaszában – Mazowiával együtt – Nagy-Lengyelországnak, később pedig a Krakkó központtal újraéledt jagellói Lengyelországnak határterülete volt. Ezen a tájon fordul a Varsótól északnyugati irányba haladó Visztula jobb kanyart leírva északi irányba. A Középső- és Alsó-Visztula-szakasz két legjelentősebb városa, Bydgoszcz és Toruń a folyó közlekedési és egyben stratégiai központjában fekszik.

Bydgoszcz

Bydgoszcz a Brda folyó visztulai torkolata mellett fekszik. A városon keresztül kígyózik a Bydgoszczi-csatorna két ága, a várostól nyugatra ebbe ömlik a Noteć-csatorna, Bydgoszcz két vízi út is összeköti a tengerrel: a Noteć, a Warta és az Odra folyó Szczecinen át, illetve a Visztula Gdańskon keresztül.

A X-XIII. század között kis falu volt a Brda-parton, a Balti-tenger partjáról kiinduló hajdani Borostyánkő-út mentén. A XIII. század közepén kasztellánusi székhely lett. Királyi vár épült a folyón átvezető gázló, majd 1252-től a Brdán átívelő híd védelmére. A XIV. században kétszer is elfoglalták a keresztések.

Bydgoszcz 1346-ban Nagy Kázmér királytól kapott városi jogokat. A település a visztulai vízi út megnyílásával gabonakereskedelmi központtá, só-rakodó hellyé, iparvárossá fejlődött. Az Inowrocławban bányászott só tette a középkorban Bydgoszcz a visztulai só-kereskedelem északi központjává. A XIV. században a karmeliták és a bernátrendiek telepedtek le. A XVII. század közepén a svédek pusztították. 1707-ben orosz csapatok, 1759-ben pedig a poroszok szállták meg.

1772-ben, az ország első felosztásakor Poroszországhoz került. 1773-74-ben a lengyel Florian Czaki (Körösszegi gróf Csáky Ferenc Flórián) hadmérnök tervei alapján a poroszok kiépítették a Bydgoszczi-csatornát. Csáky Ferenc Flórián gróf Szaniszló Ágost lengyel király udvari térképésze volt. Számos lengyel csatorna tervezésénél közreműködött, és részt vett Lengyelország tudományos feltérképezésében is.

A napóleoni időkben rövid időre a Varsói Hercegség északnyugati peremterülete lett. Ezt követően újra porosz terület lett, és az elnémetesítő törekvések központja lett. A város lakóinak 70 %-a betelepített németekből állt. A németek igyekeztek megsemmisíteni a Lengyelországról tanúskodó műemlékeket is.

Az első világháború után, 1920-ban Bydgoszcznak viszont már csak 8 % német lakosa volt. 1939 augusztusának végén provokációs céllal németek érkeztek a hitleri Németországból a városba, a helyi németiséget beszerelve, fegyveres akciókkal zavart keltsenek, s ezzel ürügyet szolgáltatassanak a náci csapatok bevonulására. A tervet a lengyel hatóságok azonban felfedték.

1939. szeptember 9-10-én, a város megszállása után a hitleristák bosszúból, hogy a lengyel hatóságok felszámolták a város elfoglalását célzó német diverziós tevékenységet, több száz lengyel polgári személyt – sok tanárt, papot – kivégeztek az óvárosi főtéren. A lengyel lakosság élve maradt részét pedig szinte teljes egészében kitelepítették. 1945 januárjában szabadult fel Bydgoszcz a náci uralom alól, amelynek idején a város lakói közül 38000 elpusztult.

A főtéren álló barokk stílusú egykori jezsuita kollégiumot 1640-ben építették Jerzy Oszoliński alapítványaként. A rend megszűnése után előbb iskola lett, majd 1831-től pedig városháza. A főtér közepét 1832-ig a XIV. században épített, s 1515-ben átépített középkori városháza foglalta el, de ezt is a poroszok 1832-ben lebontották. Ekkor bontották le a városfalakat is, és eltüntették a Nagy Kázmér idejében épült vár maradványait is.

A Rynek Brda felőli sarkában emelkedik a masszív tornyú, háromhajós, gótikus Szt. Márton és Szt. Miklós-plébániatemplom (Kościół Farny Św. Marcina i Mikołaja), amely 1466-1502 között épült az 1399-ben emelt és 1409-ben leégett fatemplom helyén. A főoltárt díszítő, 1466-ban festett, rózsás Madonna-kép gótikus stílusú.

A belváros keleti oldalán áll Lengyelország egyik legnagyobb temploma, az 1925-38 között épített Misszionáriusok temploma.

Toruń

Toruń a Visztula partján fekszik. 1920-1939 között vajdasági székhely volt. Toruń a VII-XII. századig jelentéktelen kora középkori település volt a Visztula gázlója mellett. Vele szemben a bal parton a mazowiai hercegek később kis várat emeltek. Konrad mazowiai herceg a várat a chełmnói földekkel együtt 1228-ban a Német Lovagrendnek adományozta. 1230-ban a lovagrend városi kiváltságokat nyújtott a Toruńban letelepedőknek.

A XIII. század második felében az Óvárostól keletre önálló iparos település alakult ki, új, egy ideig saját városi jogokkal és közigazgatással, a *Nowe Miasto*. Toruń a XIV. században fontos visztulai kereskedő- és iparos központtá vált, s tagja lett a Hanza-szövetségnek is. Itt végződött a Budáról kiinduló, Kassán és Krakkón keresztül haladó kereskedelmi út.

A Lengyelország újraegyesítését végrehajtó Łokietek Ulászló – Róbert Károly apósa – megállította a Német Lovagrend további előretörését. Fia, Nagy Kázmér pedig elkezdte érvényesíteni a Német Lovagrenddel szembeni hűbéri jogait, s Toruńba utazott. Toruń környéke lett a chełmnói vidék központja a lovagrend ellenes lengyel nemesi titkos szervezkedésnek is.

Az 1410. évi grunwaldi csata eredményeképpen Toruń meghódolt Jagelló Ulászló előtt, s az 1411. évi toruńi békét itt kötötte meg a lovagrenddel. 1415-ben a városban fogadták az ide látogató *Kazimierz Jagellończyk* lengyel királyt, s *Gabriel Bażyński* chełmnói vajda fogadott neki hűséget.

A lovagrend formális uralmát felszámoló 1454-1466 között tartó 13 éves háború bevezetőjeként a toruńi polgárok bevették és lerombolták a keresztes lovagok toruńi erősségét. A királpárti Toruń hűségéért pénzverési és áruraktározási kiváltságokat kapott. A király a városnak adományozta a körülötte fekvő és korábban a keresztesek birtokához tartozó falvakat, elővárosokat. 1473-ban id. Mikołaj Kopernik városi tanácsos fiaként Toruńban született Mikołaj Kopernik csillagász.

Az 1466. évi második toruńi béke rendelkezései alapján Toruń a Királyi Poroszországnak lengyel felségterület része lett. A város a XVI-XVII. században a visztulai só-, gabona- és halkereskedelem központja lett. Évente három országos vásárt tartott. **Járt a városban Báthori István**, Sobieski János és felesége is.

A XVIII. században a város a svéd háborúk útvonalába esett. Lakosainak száma lecsökkent. Lengyelország 1772. évi első felosztásakor még lengyel peremváros maradt, de a második felosztás után már Poroszország keleti határvonala lett. (A XVI-XVII. század fordulóján Toruńnak 30000, a XVIII. században 20000, 1793-ban azonban már csak 5500 lakosa volt.

Toruń 1808-1813 között a Varsói Nagyhercegséghez tartozott. Napóleon Moszkva felé mentében, 1812-ben a városban is megszállt. 1813-ban a védekező francia csapatokat három hónapon át ostromolták a cári orosz seregek.

Toruń 1815-ben, a bécsi kongresszus után Poroszországhoz került. 1818-ban erődvárossá építették ki. Toruń iparosodó városában vasút- és hidépítések zajlottak. 1824-ben épült az erőd céljait is betöltő tüzérségi arzenál (1959 óta múzeum). A porosz németesítés elleni nemzeti mozgalmak idején Toruń lett a pomorzei lengyel művelődés és nemzeti ellenállás központja. Toruńban nyomtatták ki lengyel földön először, 1858-ban Mickiewicz Pan Tadeusz című művét.

Toruń 1920-ban került vissza Lengyelországhoz. 1939-1945 között a hitleri megszállás idején Toruńt a popmorzei területekkel együtt Németországhoz csatolták, s a lengyel lakosságot kitelepítették. A városban 1938-ban még 70000 lengyel élt, 1945-re csupán 15000-en maradtak. 1945-ben szabadult fel, és ekkor alapították a Kopernikusz Tudományegyetemet. Fontos ipari és kultúrközpont.

A toruńi Óváros központja a 109 x 104 m-es *Rynek Staromiejski*. A tér nyugati felén volt az ünnepségek színhelye. Itt rendezték meg a lovagi tornákat, és itt fogadták a lengyel királyokat is. A tér közepét a gótikus *óvárosi városháza* (Ratusz Staromiejski) foglalja el. A XIV. század végén kezdték építeni az ezt megelőzően a XIII. században emelt városháza helyén. Különálló *posztócsarnok* (Sukiennice), a *városi mérleg*, a *városi bíróság* épülete, valamint *pékbódék* és kis üzletépületek töltötték be a teret.

A városháza felépítésére 1393-ban kapott megbízást a lengyel Andrzej mester. A négyszög alaprajzú új gótikus városháza eredetileg csak egyemeletesnek épült, egyesítve a tér elszórt épületeit. Emeleteire került a városi tanács, a bíróság és a posztócsarnok. Földszintjén volt a városi mérleg, üzletek és még egy nagy borraktár is

idekerült. 1602-1603-ban A. van Opbergen tervei szerint átépítették. Az 1606. évi átépítés során – a Hanza-városok németalföldi kapcsolatainak hatására – az egy emelettel megnyújtott városháza a holland reneszánsz stílus (menierizmus) elemeivel gazdagodott. Ekkor szüntették meg a földszinti üzleteket is. A kétemeletes toronni városháza négy sarkát egy-egy kis fiatorony díszíti. Délnyugati sarkán emelkedik a XIII. századi eredetű, s a XVII. században megnyitott torony, melyet egykor barokk sisak fedett. A városházát a háború után rekonstruálták.

A főtér nyugati oldalán emelkedik a *Szentlélek-templom* (Kościół Św. Ducha), az 1753-1756 között épült evangélikus, ma jezsuita templom.

A főtér északnyugati sarkából nyíló ulica Panny Marii egyik oldalán áll a hajdani ferencendi Szűz Mária-templom, amely egy régebbi, XII. századi templom helyén épült. Hajója 1350-1370 között, szentélye pedig a XIV. század végére készült el. Háromhajós, hálóboltozatos, gótikus csarnoktemplom. Szentélyében rokokó oltár látható. Az Anna Wazowa-mauzóleumban nyugszik a svéd III. Waza Zsigmond nővére, Anna, akinek síremlékét IV. Ulászló építtette 1636-ban, késő reneszánsz – kora barokk stílusban. A templomban van továbbá Anna Leszczyńska-Potocka XVI. század közepi márvány síremléke.

Hajdan a templomhoz csatlakozott a XIII. századi eredetű ferencendi kolostor. Ezt a XIV. századi bővítés után 1882-ben lebontották és csak kerengője maradt meg. 1564-1724 között itt működött az *Akadémia Gimnázium*, melyben a XVI. századtól kezdve több száz magyarországi protestáns diák tanult. Az Akadémia kollégiuma 1598-1601 között épült. Reneszánsz homlokzatát 1968-ban állították helyre.

Az *Óváros* (Stare Miasto) déli, Visztula felőli és az *Újvárossal* (Nowe Miasto) határos területen lévő várfalak a XIII-XV. század folyamán épültek. Ebben áll a *Ferde Torony* (Krzywa Wieża), egy XIV. századi megdőlő bástya, a *Kolostor-kapu* (Brama Klasztorna) XIV. század eleji tömbje, a *Vitorlás-kapu* (Brama Żeglarska) a XIV. század első feléből, a *Híd-kapui* (Brama Mostowa) 1432-ből, valamint a XV. századból fennmaradt *Oltáriszentség-kapu* (Baszta Monstraucja).

Az óvárosi, XIII. századi eredetű gótikus *Szt. János-plébániatemplom* (Kościół Św. Jana) a Stare Miasto főtemploma volt. A XIII-XIV. században épített templom, kétoldalt kápolnasorral szegélyezett, háromhajós gótikus csarnoktemplom. A szentéllyel szemközti oldalán hatalmas homlokzati torony emelkedik. Kőfal övezi, gótikus kapubejáratokkal. Egykor temető vette körül a templomot. Az első kápolnában XIII. század közepi gótikus keresztelőkút látható. Itt keresztelték meg Mikolaj Koperniket, s itt van 1766-ból való mellszobra is, alatta 1580-ból való síremlékével. A templom főoltára a háború alatt megsemmisült barokk oltár helyébe került, rajta áll az 1505-ben készült gótikus *Szt. Wolfgang-triptychon*, és az egykor a diadalívét díszítő, XIV. század eleji feszület. Értékes a templom XIV-XV. századi belső gótikus díszítése.

A városfalakon kívül létesült *Nowe Miasto* a Német Lovagrendtől 1264-ben önálló városi jogokat kapott. A Nowe Miasto kézműiparos város volt. Tímár- és posztóverő műhelyek, serfőzdek, szerényebb lakások létesültek. A *Szt. Jakab-templom* (Kościół Św. Jakuba) a városrész legértékesebb műemléke.

A Visztula (Wisła) partján az egykori lovagrendi erődítmény maradványai láthatók. A városfalakhoz csatlakozva, de azokon kívül, a folyó fölött emelkedő kis domb tetején épült. 1233-1241 között a Német Lovagrend építette (*Zamek Krzyżacki*). 1454-ig állt a dombon a szigorú adóvégrehajtóként fenyegető vár. A 13 éves háború nyitányaként foglalták el, és rombolták le a város polgárai. Többé nem is épült fel. Fennmaradtak a vár földszinti részei az alapfalakkal, 1958-66 között tárták fel. Ugyancsak fennmaradt a XIII. század második feléből származó torony.

Az Újvárosi piactér (Rynek Nowomiejski) 95 x 95 m nagyságú négyszögű területének közepén volt az 1331-ben emelt első városháza. Ez a XVIII-XIX. századig állt fenn, s a két város egyesülése után, 1667-ben protestáns templommá alakították át. Leégése után, 1824-ben azonban neoromán evangélikus templomot emeltek a helyén, később raktár céljaira hasznosították.

Az újvárosi *Szt. Jakab-plébániatemplom* (Kościół Św. Jakuba) háromhajós, gótikus bazilika. Egy homlokzati tornya van. A XV. századi átépítés során megmagasították az oldalhajókat, s belül a hajók teljes hosszában karzatot alakítottak ki. A templomot 1345-1425 között a ciszterciák emelték a francia gótika stílusát idézve. Később a benedekrendieké, a XVI-XVII. században a protestánsoké lett. 1832-től plébániatemplomként szolgál. Szentélye 1309-ből való, a hajók 1345-ben, a torony 1350-ben készült el. 1359-1425 között építették az oldalkápolnákat, s a templomot csarnoktemplommá formálták át. A szentély hálóboltozatos, a hajók keresztboltozatosak.

A templom közelében áll a *Szt. Katalin-templom* (Kościół Św. Katarzyny), 1894-1897 között neogótikus stílusban épült.

A Visztula közelében, a déli parton álló **dybówi vár** romjai az egykori lengyel várnagyok és sztratoszták váraként a XV. században épült a Német Lovagrend várával együtt.

Kujávia tájain

Bydgoszcztól 16 km-re fekszik **Szubin** városa, a Gąsawka folyó partján. A város felett a XV-XVI. századi gótikus *staroczyni vár* romjai emelkednek. A tavak között fekvő **Żnin** piacterén XIV-XV. századi gótikus városháza áll. Żnin a központja a 2700 km² kiterjedésű, mocsaraktól, tavaktól kiemelkedő, Kujávia és Nagy-Lengyelország közötti dombos Pałut-vidéknek. A Żnintől 7 km-re levő **Wenecja** tavak közötti dombon fekszik. A XIV-XV. században Mikołaj Nałęcz („Weneczei Város Ördög”) kasztellánus által épített mondabeli vár romjai láthatók.

Inowrolaw ismert sóforrásokkal rendelkező gyógyhely, nagy sóbányával és sópárlóval. A piactér közelében XV-XVI. századbeli plébániatemplom látható. Értékes műemléke a XII-XIII. századi kőmaszkkal díszített, 1901-ben részben rekonstruált román kori *Boldogasszony-templom*.

A 25 km hosszú, 2340 hektár területű Gopło-tó partján fekvő **Kruszwicza** a XI. században püspöki székhely volt. A tóparton álló magas, vöröstégla torony neve: *Egér-torony* (Mysia Wieża). Neve a legendabeli *Popiel polan király* szomorú történetéhez kapcsolódik, akit – feleségével, Hilderikével együtt – a toronyban fölfaltak az egerek. Popielt – a legendával ellentétben – a myslywiecek támadták meg és ölték meg. Myslywiwcekeknek nevezik a lengyelek az északi vendégnépeket, így a normannokat is. A tó keleti partján szürke terméskőből épült kereszthajós, XII. századbeli román bazilikatípusú *társaskáptalani templom* áll. A templom nyugati karzata alatt látható keresztelőmedence és az egyszerű oltárasztal (menza) román kori.

Inowrocławtól 20 km-re fekvő **Strzelno** egyike Lengyelország legrégebbi településeinek. Az I. Mieszko által alapított és a közeli Gnieznból kormányzott piasti Lengyelország fontos szakrális központja volt. A helyiség fölötti dombon áll a *Szt. Prokop-körtemplom*, a barokk kori, premontrei apácák kolostora, mely Ma plébánia és ennek egykori kolostortemploma. A Szt. Prokop-templom (Kościół Św. Prokopa) 1160-ban épült román kori rotunda. Nagy gránitkövekből épült, támpilléres, alacsony félkör alapú toronyból, a hozzá csatlakozó kisebb és egy nagyobb apszisból, kör alakú hajóból és végül egyenes záródású szentélyből áll. A háború végén a menekülő németek az SS titkos levéltárát ide menekítették, majd a front közeledtével felgyújtották, s a keletkezett tűzvész során a templom boltozata beszakadt. A háború után részben rekonstruálták.

A barokk kolostor főhomlokzata felé nyíló sekrestyeszerű előterének jobb oldala a XII. század közepéről származó, később a XIV. században gótikus, majd a XVIII. század elején barokk stílusban átalakított egykori román kori templom külső fala volt. Itt van a román kori templom egyik szép domborművű, díszes oldalbejárata. 1948-ban tárták fel a román oszlopokat és késő román faragott timpanont, amely 1230 körül készült. A már gótikus *Szt. Borbála-kápolna* íveit is román kori oszlop tartja. A templom értékes berendezése egy 1451-ből való Krisztus-szobor és a XIII. századi román kori keresztelőkút.

A Toruńtól keletre a Visztulába ömlő Drwęca folyó mentén elterülő *dobrzyni földek* központja **Golub-Dobrzyń** volt, amely **Brodnicával** együtt értékes látnivaló. A Drwęca folyó volt a határ az egykori lovagrendi földek és a lengyel királyok sztratosztái által igazgatott területek között. Toruńtól 37 km-re fekvő **Kowalewo Pomorskie**-ben a XIII. századi lovagrendi komturi vár falmaradványai és a XIII-XIV. századi eredetű, barokk-rokokó berendezésű gótikus templom, valamint XV. századi városfalmaradványok és bástya láthatók.

Golub-Dabrzynban a Drwęca folyó völgye fölé emelkedő dombon állt az 1254. évi oklevelekben „Villa Golubae” néven említett település. Ez 1293-ban a kujáviai püspök birtokából a lovagrend kezébe ment át. A lovagrend 1296-1306 között nagyobb erősséget emeltetett a folyóparton, s ezzel megszerezte az ellenőrzést a Drwęca folyó bonyolódó kereskedés és szállítás felett. 1454-ben lázadtak fel a *dobrzyni földek* lakói és a lovagrend uralma ellen. A toruńi békét követően az újjáépített golubi várban lengyel sztratoszták tartózkodtak. A XVII. században a *golubi várkastélyt* és a körülötte lévő birtokot *Anna Wazówna*, III. Waza Zsigmond lengyel király nővére kapta meg, aki reneszánsz pártázatos várkastéllyá alakította át, s olasz kertet alakított ki. A svéd háborúk során a várkastély pusztulásnak indult. Utolsó lakója, *Zamoyska grófnő* a második világháború kitöréséig a várban lakott. Fennmaradtak a XIV. századi városfalmaradványok, bástyákkal, és a XIII-XIV. századi eredetű gótikus plébániatemplom.

Brodnica a Drwęca folyó partján fekszik. A XIV. században épült gótikus keresztcsatornák romjai – az 51 m magas óratoronnyal – mellett Anna Wazówna XVI-XVII. századbéli reneszánsz palotája áll, melyet a háború után újjáépítettek. Fennmaradtak a városfalak egyes részletei az 1370-ben épült *Chełmnói-kapuval* (Brama Chełmińska) és a XIV-XVI. század között épült *Mazur-toronnyal* (Wieża Mazurska). A gótikus plébániatemplom a XIV-XVI. század között épült. A szintén gótikus városháza tornya és homlokzata a XIV. századból származik. A Szt. Katalin-templom (Kościół Św. Katarzyny) XIV. századi gótikus stílusú.

Szilézia (Śląsk)

Lengyelország délnyugati része Śląsk (Szilézia) nyugaton a Nysa (Neisse) folyó, keleten a Magas- és Sziléziai-Beszkidék közötti terület. Délen a Szudéták és az északi-Kárpátok vonulata, északon pedig a Czeszochowa – Leszno – Zielona Góra között terül el.

Felső-Szilézián a Katowice körüli területet, Alsó-Szilézián viszont a Wrocław (Boroszló) körüli nyugati területeket értik.

A Mirosławicétől déli irányban 7 km-re lévő kúp alakú, 718 m magas Ślęza-hegy a Szudéták első előhegye. Ezen a helyen volt az ún. luzsicei kultúrához tartozó népcsoport egyik vára és kultikus székhelye i. e. 700 körül. A VIII-IX. században a szláv *slezánok* telepedtek meg ugyanitt. Ma is láthatók a hegyormot körülvevő, általuk épített kő erődfalak. A Ślęza-hegy a szlávoknak is szent hegye lett. Erről kapta nevét a mai Śląsk, Szilézia is.

Szilézia a középkori Lengyelország peremterületén volt. Szilézia Lengyelország 1138 utáni részfejedelemségekre bomlása utáni időkben (1138-1306) Ferdeszájú Boleszláv király fia és azok örökösei révén tovább darabolódott. A wrocławai – brzegi – opolei részfejedelemségek központjai 40-50 km-es térközzel követték egymást. Lengyelország további fejlődése során a sziléziai Piast fejedelmek az oldalági Jagelló, Wasa stb. királyok idején felsőbbbségüket juttatták kifejezésre a Krakkó, majd Varsó központú királyokkal szemben.

Amikor a krakkói királyok minden erejüket a Német Lovagrend elleni harcokra összpontosították, Szilézia Csehországhoz tartozott. **Rövid ideig még Hunyadi Mátyás magyar király is birtokolta a cseh és lengyel királyokkal folytatott háborúi során, majd II. Ulászló és II. Lajos cseh-magyar királyok birodalmának része lett. Az 1526. évi mohácsi csata után a magyar trónra kerülő Habsburgok birodalmához tartozott.** A porosz királyság kialakulása után a Mária Terézia és Nagy Frigyes között dúló hétéves háború végeredményekképpen 1742-ben került Szilézia porosz uralom alá.

A németesítéssel szembeni lengyel ellenállás és nemzeti öntudat vezetője – az evangélikus németességgel szemben – a katolikus egyház lett. A lengyel papok, főpapok egyben a lengyel nemzeti öntudat táplálói, a lengyel kultúra terjesztői voltak.

Wrocław

Wrocław Alsó-Szilézia központja, a Sziléziai-síkságon, az Odera-folyó (rég- és új Odra-ág) két partján és mellékágai között terül el. Három nagyobb és ezeken belül több kisebb szigetszerű részből áll. Fontos közlekedési csomópont, a Wrocław Glówny (főpályaudvar) épületét 1856-ban építették. A hajózható Odra (Odera) révén pedig vízi úton a Balti-tengerrel is összeköttetésben áll. Jelentős kulturális és művelődési centrum. Wrocław nevét az itt élő szláv *slezánok* (śląsk) egyik törzsi vezérértől, *Wroclawtól*, illetve Wrocislawtól kapta (a XI-XII. századi lengyel forrásokban Wortizlawa). Ennek német eltorzulása a porosz időkben használt *Breslau* városnév, de a magyarok a XIX. századi *Boroszló* néven nevezték.

1000-ben *Bolesław Chrobry* alapított itt püspökséget, amely egészen 1821-ig a gnieźnói érsekség része volt. Bolesław Chrobry leánya, *Regelinda* a meissenai gróf felesége lett.

Wrocław (ném. Breslau, magyarul Boroszló) 1163-tól lett a lengyel Piast hercegek székhelye. 1335-től Csehországhoz tartozott. 1469-1490 között magyar uralom alatt állt, majd 1526-tól az osztrák Habsburgok birtokába került. Az 1742. évi breslauer béke Poroszországhoz csatolta. (A II. világháború idején 70 %-a elpusztult, 1945-től Lengyelországhoz tartozik).

Kegyess Henrik, Szakállas Henrik Piast herceg fia 1241-ben a *Legnickie Polén* a Krakót felperzselő tatárokon diadalt aratott, és ezzel megállította előretörésüket, a visszavonuló tatárok ezután Magyarországra törtek.

A XIV. század közepén Wrocławban kihalt a Piast-hercegi dinasztia. A Krakóban uralkodó Nagy Kázmér lengyel király az 1335. évi visegrádi szerződésben lemondott Sziléziáról a cseh királyok javára. Ezt követően a híres prágai építőmester, *Peter Parler* is dolgozott Wrocławban.

A XIV. század elejétől kezdve a lengyel királyok sikertelenül tárgyaltak Sziléziáról. Zsigmond német császár, magyar-cseh király, utána pedig Hunyadi Mátyás is birtokolta Sziléziát. 1475-ben itt jelenik meg az első lengyel nyelvű ósnyomtatvány.

1515-ben II. Ulászló cseh-magyar király megalapította a wrocławai egyetemet. Ebben az időben *Thurzó János* töltötte be a wrocławai püspöki széket, s reneszánsz stílusban építkezett.

1526 után a Habsburgok uralma alatt állt Wrocław. A wrocławai hatalmas, barokk stílusú egyetemet 1702-ben I. Lipót alapította. Az egykori királyi palota helyén 1728-1742 között jezsuita kollégiumot építettek. A 7 éves porosz-osztrák háborút követően, 1742-ben a város Sziléziával együtt porosz uralom alá került. Az oszlop- és timpanondíszes klasszicista operaház 1837-1841 között építették, 1872-ben átformálták. 1863-ban az egyetem diákjai részt vettek a cár ellenes felkelésben.

Az első világháború után, az Új Lengyelország megszületése után fellángolt a sziléziai lengyelek felkelése, de csupán csak Katowice és környéke került vissza az újjászülető Lengyelországhoz.

A második világháború végén az 1945. február 15-től május 16-ig tartó ostrom pusztította a várost. Hitler parancsára a náci hadak a végsőkig védték Wrocławot, majd felgyújtották a több hónapos ostrom után félig elpusztult várost. Az akkor 700000 lakosú Wrocław 500000 lakóját a németek az ostrom megkezdése előtt evakuálták és a városban maradt 200000 emberből csupán 60-70000 élte túl az ostromot. A háborút követően rohamosan fejlődött, újjáépítették a várost.

A régi Wrocław történelmi részei: északi része a Śródmieście. A Belváros a Régi- és az Új-Odra közé zárt területet foglalja el. Az Óváros, a Stare Miasto központja a Rynek, a főtér az Új-Odra déli partja és a Podwale, az egykori városfalak ívét követő, patkó alakú vizesárok között terül el. Az Óvároshoz tartozik az Odrán túli egykori sziget, az Ostrów Tumski, a papi városrész.

Óváros

A Rynek közepét az 1241-ben épített és XIV-XV. században átalakított, egyes részleteiben már reneszánsz elemeket mutató gótikus *Városháza* foglalja el, 66 m magas reneszánsz sisakú toronnyal. Az egykori szerényebb, XIII. századi városházára előbb emeletet húztak, később hozzáépítésekkel bővítették, és posztócsarnokot építettek hozzá. A városháza tömbjéből kiemelkedik a magas, keleti homlokzat domború téglá ornamentikájával és a déli fal kiugró ablakokkal és gazdag szobrászati díszítéssel. Különösen szép az 1328-ban készült faragványos, gótikus kapuzata. A déli oldal a városháza legszebb része. A nyugati homlokzaton városi címerrel díszített, 1616-ban évszámmal ellátott reneszánsz kapu van. A városházához csatlakozik észak felől az 1820-1822. évi, empire stílusú egykori Posztócsarnok és az 1860-63-ban épített *Új Városháza*.

A Rynek északnyugati sarkán álló tornyos (96 m magas) *Szent Erzsébet-templom* (Kościół Św. Elżbiety) a XIII., valamint a XIV. század első felében épült egytornyos, háromhajós bazilika stílusú, román kori három apszisú templom. Kétoldalt kápolnasor húzódik. A templomban reneszánsz és barokk polgári síremlékek láthatók. A főhajóban szép gótikus stallumok, a szentélyben 1455-ből való gótikus szentségház található.

Az Óváros egyik legreprezentatív építménye a wrocławai Piastok által 1257-ben alapított, most barokk klarissza kolostor és a XIII. századi eredetű trzebnicai apácák háza közelében álló XIII-XIV. századi *Mária Magdolna-templom* (Kościół Marii Magdaleny), amely 1342-1360 között épült, háromhajós bazilika, két hatalmas homlokzati toronnyal. A templom déli oldalához odaépítve látható az elpusztult albini román kori templom díszes portálja (XII. sz.), amely a legrégebb lengyelországi román kori alkotás. 1546-ban szállították ide. A templom belsejében, a sekrestyében 1491-ből származó, fából faragott *Madonna a kis Jézussal*.

Wrocław Óvárosában számos, a középkorban alapított templom és kolostor helyreállított épülete látható. A *Szt. József-templom* (Kościół Św. Józefa) az 1501-1717 közötti építkezések nyomaival a lengyel lakosság temploma volt. A *Szt. Adalbert-templom* (Kościół Św. Wojciecha) görög kereszt alaprajzú, egyhajós gótikus dominikánus szerzetesi templom. A templom 1251-1330 között, tornya 1359-ben készült el. 1936-ig lengyel istentiszteleteket tartottak benne. A szép gótikus *Szt. Bernát-templom* (Kościół Św. Bernardyna) *Kapisztrán János 1453. évi kezdeményezésére*, 1463-1502 között épült, a Szakállas Henrik által építtetett román kori templom helyén. A

háború alatt kiégett. A XV. századi gótikus kolostor kerengőben kiállítás van. A barokk toronysisakos *Szt. Kristóf-templomot* (Kościół Św. Krzystofa) a XIII. század közepén alapították, XIV. századi gótikus templom, a XVI-XVII. században renoválták, majd barokkosították.

Wroclawi Ostrów Tumski

A Wyspa Piaskowa-sziget (Homok-sziget) és az Ostrów Tumski papi városrész közötti Piaskowy-hídnál 1154 óta híd áll, s vezet a szigetre, ahová még *Göndörhajú Boleszláv* (Bolesław Kędzierzawy) wroclawi herceg telepítette le az ágostonrendi szerzeteseket. 1711-15 között épült barokk homlokzatú, egyhajós *Szt. Anna-templom* (Kościół Św. Anny) és hozzá csatlakozott az egykori ágostonrendi apácák ispotály épülete, a Szpital Św. Anny (a XIX. században katolikus tanítóképezde).

Az 1709-1730 között (1728-1742) épült, és 1811 óta Egyetemi Könyvtár céljaira szolgáló barokk épülethez csatlakozik a Homok-szigeti Boldogságos Szűz Mária-templom (Kościół Najświętszej Marii Panny na Piasku). A magas homlokzati tornyos, három hajós gótikus csarnoktemplom 1334-1380 körül épült egy korábbi XII. századi román stílusú templom helyén. Szentélyét három sokszögű apszis zárja le. A háború után, 1960-1965 között helyreállították. Főhajóját csillagboltozattal, oldalhajóját Pias-boltozattal látták el. A templom pillérei mellett gótikus szárnyasoltárok sorakoznak. Maria Wlost táblaképe 1175-ből való. A bal oldali toronyaljban 1300 körül készült nyolcszögű latin keresztelőkút áll.

A hatszög alapú, zömök tornyos román kori *Szt. Márton-templom* (Kościół Św. Marcina) Wrocław legrégebbi temploma, valószínűleg az egykori hercegi vár kápolnája lehetett (1241-ben hercegi sírkápolna volt), körülötte az egykori erődítményfalak maradványai láthatók. Az ásatások szerint a X. században szláv erődítmény állt itt. A legenda szerint ebben a kis templomban és a környező várfalak védelmében vészelték át Wrocław lakosai az 1241. évi tatár támadást. A gótikus időkben többször is bővítették. Az egykori várfalhoz simul a másik kis gótikus (XVI. sz.) templom, a Szent Péter és Pál templom (Kościół Św. Piotra i Pawła), *Jan Śląski* XVIII. századi síremlékével. Az 1731-ből való *Nepomuki Szt. János-szobor* mögött emelkedik az egymásra épült *Szent Kereszt* és *Szt. Bertalan-templom* (Kościół Św. Krzyża i Św. Bartłomieja), melyek 1288-1350 között épültek. Az altemplom jellegű *Szt. Bertalan-templom* tornya zömökebb és alacsonyabb, hosszított szentélyű, kereszthajós, bazilikatípusú építmény. A *Szt. Bertalan-templom* záróköve *Szt. Jadwigát* ábrázolja, bal hajójában XIV. századi sírkövek láthatók. Kereszthajójában gótikus keresztelőkút van. A felső *Szt. Kereszt-templom* tornya karcsú (69 m), túszerű toronysisakos, egyenlő magasságú, gótikus stílusú csarnoktemplom. A *Szt. Kereszt-templomban* (XIII-XIV. sz.) van *Przemysł herceg* 1478. évi sírköve, déli kereszthajójában *Stanislaw Sauer* püspök XVI. századi síremléke látható. A bal oldalhajó 1350-ből származó timpanonos kapujának domborműve a templom alapítását ábrázolja, melyen az Atyát és Keresztre feszített fiát az alapító IV. Henryk sziléziai herceg és felesége veszik körül.

Az 1794-ben épült barokk stílusú egykori segédpüspöki-palota (Palac Sufraganów) a wroclawi érsek székhelye. A wroclawi háromhajós, kápolnasorral szegélyezett, szentélykörüljárós, gótikus bazilikatemplomot, a *Keresztelő Szt. János-székesegyházat* (Katedra Św. Jana Chrzciela) a XIII-XIV. században építették három egymást felvató XII. századi román kori templom helyén. Többször is bővítették. Homlokzatát két, vöröstéglából emelt, sisak nélküli torony veszi közre, a szentélyénél további két alacsonyabb, zömök torony található. Mögöttük három, később hozzáépült kápolna van, közülük kettő barokk kupolás. Szentélye és a hozzá csatlakozó körüljáró (deambulatorium) 1244-1274 között, hajói 1302-1376, Miasszonyunk kápolnája 1354-1361 között épült. Az északi tornyai 1419-ben, déli toronypárja 1574-ben épült. Kápolnasora 1400-1520 között alakult ki. Késő gótikus főkapuzatába beleépítették a román kori templom oszlopaikat. A templom 1465-1468 között kapta mai, délnémet (naumburgi) hatású szobordíszes homlokzatát. A sekrestye bejárata fölött Thurzó püspök által 1517-ben készített Keresztelő Szt. János kivégzését ábrázoló dombormű, a gótikus Mária-kápolnában *pogdzeleci Przesław püspök* XIV. század végi síremléke látható. A Mária-kápolnában lévő *Johann Roth püspök* késő gótikus bronz sírlapját – a krakkói Wawelben is dolgozó – *Peter Vischer* nürnbergi bronzműves készítette 1496-ban. A szentélykörüljáró bal oldalán lévő kupolás barokk Választófejedelem-kápolnát a bécsi *Fischer von Erlach* (a ráckevei Savoyai-kastély építője) építette *Franz Ludwig* wroclawi püspök megrendelésére. A kápolna mennyezetfreskóját *Carlone* készítette. A Választófejedelem-kápolna közelében lévő Keresztelő Szt. János-kápolnában látható a magyar származású *Thurzó János püspök* reneszánsz síremléke.

A templomot a németek a háború alatt lőszerraktárnak használták, s amikor 1945-ben felrobbant, a katedrális leégett, de 1946-51 között újjáépítették.

A vöröstéglából épült, támoszlopos, résablakos kis késő román kori, a XIII. század második feléből származó *Szt. Egyed-templom* (Kościół Św. Idziego) oszlopfős, bélétes templom. Hozzá csatlakozik az egykori gótikus régi káptalani épület, melynek két oszlopon nyugvó, késő gótikus káptalantermének zárókövén *Thurzó püspök* címere látható. Az 1527-ből való bejárati portálja reneszánsz stílusú. A könyvtárban őrzik a Henrik Könyve (Księga Henrykowa) 1270-ből való kéziratos nyelvemléket, melyben a latin szöveg között található lengyel szó az első, írásban szereplő lengyel kifejezés.

Környező települések

Wolów Lengyelország részfejedelemségekre osztásakor (1157) egészen a XV. század közepéig az Oleśnica-Wolówi fejedelemség székhelye volt. A XVII. század végéig uralkodtak itt a Piast-hercegek. Kaputornyos várfalának részletei, a XIV-XV. századi gótikus *Szt. Lőrinc-templom* (Kościół Św. Wawrzyńca), valamint a XVI. századi hercegi reneszánsz hercegi várkastély tanúskodnak erről.

Lubiąż a XIII. század óta a cisztercita rend sziléziai székhelye, XVII-XVIII. századi kolostoregyüttese barokk stílusú. **Środa Śląska** plébániatemplomának hajója román kori, szentélye gótikus, négyszög alaprajzú harangtornya XIV. századi.

Wrocławtól keletre, 30 km-re fekvő **Oleśnicában** az egykori Piast részfejedelemség székhelyén, a XVI. század folyamán reneszánsz stílusban átépített, korábbi gótikus Piast-Pogyebárd hercegi vár látható. A teljesen körülvelt árkádos udvarához XIV. századi gótikus vártorony csatlakozik. A XIV-XV. századi gótikus vártemplom barokk kápolnájában *Jan herceg* és felesége 1560-ból való síremléke látható. Oleśnica városfalából fennmaradt a XIV. század eleji Wrocław-i kapu (Brama Wrocławska).

Świdnica a XIII. század óta város, egy időben részfejedelemségi székhely volt. A hétéves háború során fejlődése megtorpant. 1742-ben II. Frigyes király leromboltatta középkori városfalait, s az ekkor épített erődítményeket 1867-ben szintén elbontották. A Ryneken álló barokk stílusú városháza a leégett középkori gótikus elődje helyén áll. Tanácsterme gótikus boltozatú. A főter négy sarkán egy-egy XVIII. századi kút áll. A *Szt. Szaniszló és Szt. Vencel-templom* (Kościół Św. Stanisława i Wacława) XIV-XV. századi eredetű gótikus templom, a XVI. század közepén emelt 103 m magas toronnyal. Főoltára barokk stílusú.

Świdnicától 14 km-re északnyugati irányban fekvő **Strzegomban** áll a XIV-XV. században emelt, kereszt alaprajzú, háromhajós, bazilikatípusú johannita rendi gótikus plébániatemplom. Csipkés oromzata azonos magasságú a toronnyal. A város középkori kettős falgyűrűje XIII-XIV. századi, több részlete fennmaradt.

Rogoźnicától 8 km-re, a Nysa Szalona folyó partján fekvő **Jawor** először a legnicai Piastoké volt, majd a Świdnickiak birtokolták. 1276-1346 körül részfejedelemségi székhely volt. A főteret árkádos polgárházak övezik. A városháza XIX. századi klasszicista építmény. A XIV. századi *Szt. Márton-plébániatemplom* (Kościół Św. Marcina) gótikus és reneszánsz portálú. A XVI. századig a sziléziai posztógyártás egyik legfontosabb központja volt.

Wrocławtól nyugati irányban 60 km-re lévő **Legnickie Pole**, a *Legnicai mező* volt a színtere 1241-ben II. Jámbor Henrik wrocławui herceg tatárok közötti sorsdöntő ütközetnek. Az 1727-1731 között épült benedekrendi kolostort és a hozzá tartozó emlékoszlopot a prágai Kilian Ignaz Dientzenhoffer építette. – Az első kolostort azonban még a csatában elesett Henrik herceg felesége, Szent Hedvig alapította férje emlékére, magán a csatatér helyén. – A kolostort a legnicai csata egyes jeleneteit ábrázoló barokk freskók díszítik.

A Kaczawa folyó partján épült **Legnica** 1248-1675 között a Piast-fejedelmek székhelye volt. Legnicában szállt meg 1813-ban az oroszországi hadjáratáról menekülő Napóleon. Legnica főterén az 1737-1741 között épült barokk városháza áll. Az 1570-ből való, késő gótikus *Halárus-ház*, a reneszánsz *Fürjkosaras-ház* (Dom Pod Przepiórczym Koszem), a színház és a barokk *Neptun-kút* látható itt. A *Szt. Péter és Pál-plébániatemplom* 1328-1378 között gótikus stílusban épült, de a XIX. század közepén átépítették. Fennmaradt két gótikus kapuja, a belső terében lévő XVI. századi szószék, egy XV. század végi táblakép, a XIV. század második feléből való hercegi síremlék és a domborműves XIII. századi román stílusú keresztelőkút. A plébániatemplomtól délre van a XX. század elején épített új városháza.

A XVIII. századi barokk stílusú Szt. János-templom (Kościół Św. Jana) 1714-30 között épült szentélye XIII. századi gótikus stílusú. Itt helyezték el a XVII. század végén a legnicai Piast-hercegi ág mauzóleumát a hercegek szarkofágjaival. A hajdani földvár helyén a legnicai fejedelmek Szakállas Henrik által a XIII. század első felében alapított, a XVI-XVII., majd a XIX. században bővített vára áll. Az 1945-ös pusztítások után részben helyreállított várpalota része a XIII-XV. század folyamán épült két torony, az 1533-ból való reneszánsz keleti kapu, valamint a palota és a XIII. századi késő román kápolna részletei. Az egykori Piast-hercegi vár maradványai régészeti park. A romkerttel szemben emelkedik a XIV. század eleji Głogów-városkapu.

A Nysa Szalona folyó partján épült **Bolkówban** a XIII. század második felében *Bolesław Rogatka* Piast-herceg építtetett szabálytalan alaprajzú, alsó-, közép- és felső várból álló erődítményt, amely a XIV. században a Świdnica-Jawori részfejedelemségek központja lett. A belső vár reneszánsz pártázata (1540 körül) a későbbi átépítések nyomait mutatja. A város kora gótikus plébániatemploma a XIII. század elejéről való.

Jelenia Góra – a Karkonose-vidék legnagyobb városa (330 m tszf.), a Szudéta-vidék központja – fennmaradt középkori városfalának része volt a XVIII. századi Szt. Anna-kápolnával egybeépített lőréses, XV. századi *Baszta Wojnanowska*, ill. a nyugati oldalon lévő *Baszta Zamkowa*. A gótikus portálú, XIV. századi építésű, 52 m-es tornyú plébániatemplomtól délre terül el a Rynek, melyet XVIII. századi lábas házak vesznek körül. A régi városháza XVII. századi, előtte Neptun-kúttal. Az egykori katolikus, barokk Szt. Kereszt-templomot (Kościół Św. Krzyża) svéd építész tervezte a stockholmi Szt. Katalin-templom mintájára és Scheffler, valamint Hoffmann prágai festők XVIII. századi freskói díszítik. 1709-18 között épült. A város északnyugati részén emelkedő dombon (375 m) Ferdeszájú Bolesław által a XII. században alapított erődítmény romjai (Wzgórze Bolesława Krzywoustego) kilátótorony.

A Jelenia Górától északnyugati irányban lévő Lwówek Śląski és Gryfów Śląski középkori városok. **Lwówek Śląski** főterén álló XV. század végi kora reneszánsz polgárházból átalakított, gótikus csarnokú városházát XVI. század végi reneszánsz freskók és sgraffitók díszítik. Itt láthatók a jawori hercegi családból származó I. Henrik herceg és felesége, Agnieszka (Ágnes) XIV. századi sírlapjai. A főter nyugati oldalán levő XIII-XV. századi plébániatemplomnak 1300-ból származó domborműdíszes kapuzata van. Sértetlenül maradtak fenn a város XIII-XIV. századi fatornyos, gyilokjárós belső falai és a XV. századi külső városfalövezetek. A város XVI-XVIII. századi főtéri házsora, valamint a XVI. századi városháza (tornyát 1929-ben emelték) szép látnivaló. A város közelében a XIII. századi **Gryf** várának romjai látszanak.

Sobieszów XVIII. századi barokk kastélya és temploma mellett fő látnivalója **chojniki várának** maradványai. A várat a XIV. században építtette a świdnicai *II. Bolko herceg*, akinek halála után a schaffgotsch nemzetséghez tartozó lovagok birtokolták. Ők építették a piasti felső várhoz csatlakozó erkélyes várkápolnát, az alsó vár falövezetét és a börtön céljaira felhasznált Éhség tornyát, s állíttatták fel a belső várudvaron a pellengérszlopot. Az alsó várhoz egy további zárt várudvar épült hozzá. A XVI. században készült a pártaszerű attikával lezárt nagy körbástya. A harmincéves háború során emelték a sokszög alaprajzú, északkeleti bástyát. A vár 1675-ben leégett, s a Schaffgotsch család **Cieplice Zdrójban** épített fényes lakókastélyt.

Krzyszówban 1242-ben Anna hercegnő alapított benedekrendi apátságot. 1292-ben *I. Bolko herceg* cisztercieket telepített ide, melyek barokk kolostora és rendháza ma is fennáll. A két barokk tornyos apátsági csarnoktemplomot 1728-1735 között építették. A templom homlokzatát a prágai Brokoff, a templom belső szobrait Dorasit, a freskókat pedig Neuherz sziléziai festő és szobrász készítette. A rokokó kápolnamauzóleumban I. és II. Bolko świdnicai Piast-hercegek XIV. századi szarkofágjai állnak (fedőlapja eredeti). A mauzóleumban látható két szobor közül az egyik Beatrixet, II. Bolko, a másik Anna hercegnőt, I. Bolko feleségét ábrázolja. A XVII. századi Szt. József-templom freskóit M. Willmann barokk festő festette.

Zagórze Śląskieben a Bystrzyca melletti sziklán látható a Piast-vár maradványa. Ezen a helyen még a XII. században Nagy Boleszláv fejedelem létesített őrhelyet, majd I. Bolko fejedelem várrá építtette. A XIV. században II. Bolko, majd özvegye birtokában volt. A XV-XVI. században rablólovagok tanyáztak benne. A XV. század közepére lovagvárrá épült, de a harmincéves háborúban tönkrement. Tornyát a XVII. század második felében villám sújtotta. A romos felsővár alatti alsóvár sgraffitódíszes reneszánsz bástyája és kőkapuja fennmaradt.

A környéken található az egykori *Rogowice vár* (XII. sz.) romjai **Walbrzychben** (1497-ben robbantották fel). *Radosno vára*, melyet I. Bolko építtetett, 1497-ben a rablólovagok elleni harcban a rombolták le.

Ząskowice Śląskie (ném. Frankenstein) XVI. század első felében épült vár maradványaival. A Piast-dinasztiabeli ziębicki fejedelmek a várat egy XIV. századi eredetű s a XV. században kibővített erősség maradványainak felhasználásával I. Károly, Ziębice fejedelme építtette reneszánsz stílusban.

Építésében részt vett a cseh Benedik Reit is. 1552-ben egy ideig a várban tartózkodott Szapolyai János özvegye, *Izabella királyné*, Öreg Zsigmond leánya. A harmincéves háború során tönkrement. Gótikus plébániatemplomát a XVI. században emelték, *Piast Anna* és *Pogyebrád Károly* reneszánsz síremlékeivel.

Kłodzko a kłodzko-i völgyben, a kłodzko-i Nysa partján fekszik. Ezen a helyen már a X. században fontos határvár állt. Kłodzko-ban a piasti birodalom végvára volt itt. A történelmi időkben többször volt cseh kézen. Kłodzkot 1114-ben említik először oklevélben. A város a XIII. század végén a wrocław-i hercegeké lett. A XIV. század végén itt keletkezett a Floriánus-zsoltáros könyv. A XIV. század közepén ismét Csehországhoz, a XVIII. században a hétéves háború során pedig Poroszországhoz került. A főtéren áll a XIX. századi klasszicista *városháza*, előtte az 1700 körül készült díszkút és az 1680-ban emelt pestisoszlop látható. A főtéren álló barokkosított gótikus *plébániatemplomban* található a *csízmadaras Madonna* és az ún. *kłodzko-i Madonna* gótikus szobrok. A plébániatemplom közelében van az 1655-ben épült egykori jezsuita rendház. A főtértől nyugatra áll a prágai Károly-híd mintájára gótikus stílusban 1281-1390 között épített barokk szobrokkal díszített kłodzko-i-kőhíd. A város felett emelkedik a XVII. század végén emelt erőd, amelyet II. Frigyes porosz király bővített Szilézia elfoglalása után.

Paczkówot XIV-XVI. századi bástyákkal megtűzdelt középkori városfal övezi, 19 bástyával és tornyokkal. Délen a XV. századi Kłodzko-i-kapu (Brama Kłodzka), északnyugaton a XV. századi Ząbkowicei-kapu (Brama Ząbkowicka), északkeletre pedig a XIV-XV. századi Wrocław-i-kapu (Brama Wrocławska) látható. Paczków 1254-ben kapta meg a városi jogot. A főtér, a téglalap alaprajzú Rynek közepén az 1552-ben épített 45 m magas tornyú, reneszánsz jellegű *városháza* foglalja el, amely 1821-22-ben átépült. A falakkal övezett *paczkóvi erődtemplom*, XIV. századi eredetű és a XV-XVI. század folyamán, a késő gótika stílusában átformált templom. Bélietes főkapuja késő gótikus stílusú. A tetőzetét 1529-ben készült lőréses reneszánsz pártázat takarja. Masszív templomtornya óratorony szerű. A templombelső hálóboltozatos. A templom hajójában belső kút található. A templom 1389-ben épült. A Maltitz-kápolnában 1588-ból való reneszánsz oltár látható.

Otmuchów a Szudéták előhegyeinek lábánál fekszik. 1545-ben német püspök-földesura kitelepítés terhe mellett rendelte el a város lakosainak, hogy tanuljanak meg németül. A harmincéves háború során 1627-ben Wallenstein hada égette fel a várost. Ormuchów főterén fennmaradt az 1538-ban épített, 1608-as formáit őrző reneszánsz tornyú *városháza*. A régi várfalak egyik maradványa a főtér közelében emelkedő reneszánsz attikás *Veréb-torony* (Wrąbla wieża). A várdomb tövében van a barokk püspöki palota, a Nysa-parton pedig a XVII. századi barokk plébániatemplom. A városháza melletti domboldalon a XIII. századi eredetű, a XV. században átépített, a XVI. század reneszánsz stílusban átlakatott, parkkal körülvett wrocław-i püspök *gótikus-reneszánsz várában* városi múzeum található.

Otmuchówtól 12 km-re lévő Nysa-Kłodza-parti **Nysa** a XII. század végére a wrocław-i püspök birtokába került. Főterét a második világháború után alakították ki. A vöröstéglából épült, díszes oromzatú támpillérekkel körülvett, mérnöves ablakú és kettős portálú huszártornyos *Szt. Jakab-templom* (Kościół Św. Jakuba) mellett késő gótikus csipkészetű csonka *harangtorony* áll. A késő gótikus, háromhajós, szentélykörüljárós csarnoktemplom 1423-1430 között épült. Kápolnai barokk koriak. 1956-60 között renoválták. A harangtorony 1474-1493 között gótikus stílusban épült, a XVI. században magasították. A tér sarkán álló 1392-1430 között épült *Szt. Borbála-templom* (Kościół Świętej Barbary) a XV-XVI. században késő gótikus stílusban épült, s a XVIII. században barokkosították. Eredetileg kórháztemplom volt. 1950-ben rekonstruálták.

A városfalak tornyai közül fennmaradt a vöröstéglából épült lőréses *Piast-kaputorony* (Brama Piastowka), a XVI-XVII. századi reneszánsz pártázatos, fiatornyos *Wrocław-i-kapu*. A főtér túlsó végében lévő, árkádos, holland reneszánsz stílusban 1604-ben épült, *Mérlegház* (Stara Waga) közelében áll a Szent Sír-kanonokrend középkori eredetű kolostorépülete és a barokk Szt. Péter és Szt. Pál-templom (Kościół Św. Piotra i Pawła). A papi városrészben áll a XVII. század első felében (1608-1729 között) épített és 1726-1732 között barokk stílusban átépített oszlopdíszes homlokzatú püspöki palota. Vele szemben áll a nagy belső udvaros érseki palota és a hozzá csatlakozó, a XVII. században emelt (1622-24-ben alapított), barokk jezsuita-templom (K. Dankvert freskóival), valamint a Carolinus

elnevezésű egykori jezsuita kollégium. A Waza Ferdinánd Károly trónörökös által épített kollégiumban nevelkedett *Michał Korybut Wiśniowiecki* és *Sobieski János* lengyel király.

Ziębice a középkorban részfejedelemségi székhely volt. A XIII. századi eredetű kéthajós román-gótikus stílusú *plébániatemplom* Mária-kápolnája XV. századi. A templom harangtornya késő gótikus. A várfal maradványa a késő gótikus *Paczkówi-kapu*. A XVIII. századi evangélikus templom a hercegi vár helyén épült, s harangtornya a vár egyik bástyájának átépítéséből származik. A *városháza* XIX. századi neogótikus épült.

Henryków Szakállas Henrik herceg által 1225-ben alapított cisztercita apátsága XIII. századi eredetű (1241-1260), apátsági temploma belül barokk berendezésű. Itt található a ziębicei Piastok ágához tartozó Bolkónak és feleségének, Jutának síremléke. A templomot a sziléziai Willmann barokk freskói díszítik. 1699-1814 között közvetlen irányítása alá tartozott a magyarországi zirci cisztercita kolostor.

Henrykówtól 18 km-re fekvő **Strzelin** XIV-XV. századi eredetű, barokkosított Szt. Gotthard-templomának (Kościół Św. Gotarda) kör alaprajzú tornya XII. századi román kori körtemplom, rotunda falaira épült. Barokk kolostorépület csatlakozik hozzá.

A Wrocławtól 27 km-re lévő **Olawa** a XVII-XVIII. század fordulóján (1691-1737 között) Sobieski János fiának, *Jakub Sobieskinek* birtoka volt. Itt született Jakub Sobieski leánya, az utolsó angol trónkövetelő, Stuart Jakab felesége. Olawa volt székhelye egy ideig a Piast-hercegi családhoz tartozó Brzeg-Legnica Piast-familiának. A plac Zamkowy álló XIV. század második felében épített gótikus *hercegvárat* a XVII. században olasz építészek barokk lakókastéllá alakították át. Fennmaradtak a kastélyhoz tartozó nyugati barokk szárny, és a hozzá csatlakozó épületrészek, az egykori kaputorony romjai, szép kapuzata, valamint udvari árkádsora. A klasszicista *városházát* 1828-ban porosz neogótikus stílusban Schinkel építette át, XVII. századi óra díszíti. A Szt. Bertalan-templom (Kościół Św. Błażeja) középkori eredetű, de a XVI-XVII-XIX. században átépítették.

Wrocławtól 33 km-re délkeletre, az Odera partján fekszik **Brzeg**. Brzeg 1248-ban még a wrocławai Piastoké volt. A részfejedelemségekre bomlás eredményeképpen 1311-től kezdve 1675-ig részfejedelemségi székhely volt. A takács- és gobelinkészítő iparáról nevezetes városkában *II. György (Jerzy) herceg* teremtett humanista légkört. A város *Szt. Miklós-temploma* (Kościół Św. Mikołaja) 1370-1416 között épült háromhajós, gótikus csarnoktemplom. A főtér közelében a Malom-tér közepén áll az 1570-1579 között épült *városháza* magas homlokzati tűztoronnyal holland-reneszánsz stílusban. A kéttornyú barokk *Szt. Kereszt-plébániatemplom* (Kościół Św. Krzyża) közelében állt egykor a brzegi Piast-hercegek által alapított *gimnázium*. Ebben az épületben volt a II. Jerzy herceg által létesített könyvtár is. Ennek miniatúrával díszített híres köteteit – Szt. Hedvig legendájának 1451. évi másolata; *Cronica Polonorum*; *Chronica principium Poloniae* – a Wrocławai Egyetemi Könyvtár őrzi.

A gótikus eredetű, de György (Jerzy) herceg által 1541-1560 között reneszánsz stílusban átépített *Piast-vár* szabálytalan négyszög alaprajzú épület volt, de nyugati szárnya elpusztult. A főhomlokzat bal szárnyához csatlakozik a helyreállított gótikus *kastélykápolna*, a brzegi Piastok nyughelye. A bábos korláttal lezárt reneszánsz főhomlokzatnál gyalog- és kapubehajtott főkapu van. A homlokzat három frízorában a brzegi Piast-fejedelmek dombormű képei sorakoznak. A kapu fölötti frízen címet tartó apródok között egy-egy konzolon Jerzy hercegnek és feleségének szobrai állnak. Belső udvara boltíves, freskódíszes, reneszánsz-barokk stílusú. A palota sírboltjában 22 hercegi koporsó található, hét barokk-reneszánsz szarkofág a múzeumban található.

Brzegtől 40 km-re, az Odra partján fekvő **Opole** neve régi szláv faluközösség nevéből származik. A VIII. században fontos megerősített szláv település volt, az *opolan* törzs székhelye. A X-XI. században királyi várnagy kormányozta. 1200-tól kezdve Brzeg közelében további Piast-részfejedelemség székhelye lett (1201-1532 között). 1327-től cseh fennhatóság alatt állt Opole. Az opole-raciborzi Piast-hercegek székvárosa (Oppeln és Ratibor hercegség) a XIV. században került vissza Lengyelországhoz. Később, 1527-től a Habsburgok fennhatósága alá jutott, majd a hétéves háború után, 1740-től egészen 1945-ig porosz, illetve német uralom alatt állt. Félig (60 %-ban) elpusztulva, a második világháború után lett ismét Lengyelországé.

A főtér közepét a firenzei Palazzo Vecchio hatására valló XX. század eleji neoreneszánsz *városháza* foglalja el. A XIV. századi gótikus *ferencesrendi templom* barokkosított. Az 1309-ben épített gótikus kápolna az opolei Piastok mauzóleuma. Itt van I. és II. Bolkó 1313-ból, illetve 1356-ból való, Anna

hercegnőnek és III. Bolkó hercegnek 1378-as évszámú síremléke. (Bolko a lengyel Merész Boleszláv (Bolesław Chrobry) révén kedveltté vált Boleszláv név rövidített változata.) A Nagy-Odra és a Malom-csatorna (Młynowy Kanal) közötti Pasieka-sziget területén áll a karsú Piast-torony (Wieża Piastowska), az egykori Piast-vár egyetlen megmaradt védőműve. Az opolei *Szt. Kereszt-prokatedrális* (Katedra Św. Krzyża) egy XIII. századi templom helyén épült vöröstéglából a XV. században. A gótikus, háromhajós csarnoktemplomot a XVI-XIX. században építették. Jobb oldali kápolnájában van az utolsó opolei Piast, II. Jan (Jó János) herceg vörösmárvány sírköve 1534-ből. A *Mária-templom* a XIII-XIV. század fordulóján épült, de a XVI-XVIII. század folyamán barokkosították. A háború után helyreállították. Közeli áll a Várnagy-torony (Wieża Kasztelańska). Az opolei múzeum épülete 1435-ben épült, 1667-ben a Prokowski család nemesi otthona volt. Később tűz pusztította el. Barokk stílusban épült újjá, s 1774-ig kolostor, majd a szerzetesrendek feloszlatása után kórház volt. 1923 óta múzeum.

Katowice és környéke

Felső-Szilézia legnagyobb városai: Katowice, Gliwice, Ruda Śląska, Bytom, Sosnowice, Mysłowice, Chorzów, Zabrze stb. Felső-Szilézia ipari kulturális és forgalmi csomópontja a Rawa-patak partján fekvő **Katowice**, mely a Szilézia-mozgalom (Wyżyna Śląska) központja volt. A XIV. századtól Csehországhoz, majd ismét Lengyelországhoz tartozott. 1526-1742 között Habsburg-uralom alatt volt, majd Poroszországhoz tartozott. Katowicében nyílt meg az első bánya, 1818-ban kezdett működni az első cinkkohó. 1864-ben emelkedett városi rangra. Szecessziós stílusú színháza 1907-ben épült. 1918-ban, a független Lengyelország megalakulásával egyidejűleg a felső-sziléziai lengyelek fegyveres felkelése eredményeképpen kiírt népszavazás során Katowice és környéke 1922-ben Lengyelországhoz került. A két világháború között itt volt az autonóm *Sziléziai Országgyűlés* székhelye. 1939 szeptemberében a város hősies védelmet folytatott a megszálló náci csapatokkal szemben. 1945-ben, a hitleri birodalom megdöntése után kerültek Lengyelországhoz Felső-Szilézia további részei, valamint a Wrocław központú Alsó-Szilézia. Míg Katowice lélekszáma az 1920-as években még csak 40000 körül volt, 1952-ben pedig 65000, az 1970-es években meghaladta a 300000 lélekszámot.

Pszczyna a XIII. században kapott városi jogot, 1517-ben II. Kázmér király a magyar Thurzóknak adományozta. Reneszánsz-barokk homlokzatú hercegi kastélyának helyén a XI-XII. században a Piastok vadászkastélya állt. Ezt a XV. században gótikus kastélyerődítménnyé építették át, majd a XVI. században reneszánsz, a XVIII. században pedig barokk stílusban építették át. Angol park csatlakozik a kastélyhoz. Az Anthalt-Cöthen-i hercegeknek 1848-ig önálló hadseregük volt és bírói hatalmat is gyakoroltak. Az első világháborúban két évig itt volt a központi hatalmak keleti frontjának a főhadiszállása, és II. Vilmos német császár is többször járt itt. Pszczyna 1922-ben a sziléziai népszavazás alkalmával került Lengyelországhoz.

Zielona Góra a történelmi Szilézia határterületként került a XIII-XIV. század fordulóján a sziléziai Piastok birtokába. Egy ideig hercegi székhely volt, majd Csehországhoz került. A XV. századtól szőlő- és bortermelő vidék. II. Ulászló és II. Lajos magyar király uralma alatt állt az 1526-os mohácsi csatáig, majd a Habsburg-birodalomhoz tartozott. 1742-ben porosz uralom alá került. Napóleon seregei is átvonultak itt. 1813-1945 között ismét német uralom alatt állt. A főtéren álló városháza XVI. századi eredetű, XVII. századi tornyát a XX. században átépítették. A városfal maradványa a XV. századi eredetű, 1717-ben átépített Fürdőház-bástya (Wieża Głódowa). Plébániatemploma XV. századi eredetű, XVII-XVIII. században átépített gótikus részletekkel.

A KASUB TENGERPART ÉS TÓVIDÉK

A Kasub tengerpart a Gdańsk-Gdynia-Sopot városoktól északra elterülő tengerparti rész és a belőle délkeletre előrenyúló keskeny Hel-félsziget (Mierzeja Helska). A Gdańsktól délnyugatra húzódó tavakkal és erdőkkel szabdaltságot, a Pojezierze Kaszubskie (Kasubiai-tóvidék) pedig a Pomorzei-tóvidék (Pojezierze Pomorskie) része.

A terület lakosai a Lengyelország tenger melléki részét egykor benépesítő szláv kasubok leszármazottai lakják. Az egykori *kasub* nyelvterület egykor egészen Koszalinig terjedt, de ez mára már a Karzuty és Kościerzyna közötti területre szűkölt.

A Hármas Város és a Jaszrębia Góra közötti partvonal, valamint a Gdański-öbölbe mélyen benyúló Hel-félsziget, s az ezek között fekvő Pucki-öböl tartozik a lengyel tengerpart e szakaszához.

Puck

Puck halásztelepülés és halászkikötő, illetve vásárhely volt, melyet a Keresztes lovagok 1309-ben foglaltak el. 1348-ban kapott városjogot. 1454-ben került vissza Lengyelországhoz. 1567-ben ennek hadikikötője lett, s 1635-ben erődítményt emeltek Puckban, de Gdańsk elhódította a vezető szerepet. Az első világháborút követően a független Lengyelország a neki juttatott rövid partszakasz legalkalmasabb kikötőjét, Puckot használta fel a gdyniai kikötő megépüléséig (1920-1923) a tengeri szállításban. Ez időben épült a Puckot Rumián át az ország belső területeivel összekötő szárnyvonal is.

Hel

A Hel-félszigetnek nevet adó *Hel* a hagyomány szerint már a X-XI. században gazdag halászkikötő volt. A jelenleginél délebbre fekvő település 1378-ban kapott városjogot. A XV. században alakult ki jelenlegi helyén az *Új-Helnek* nevezett település, Gdańsk Helre is kiterjesztette befolyását. 1939-ben egy hónapig álltak ellen az egész Lengyelországot lerohanó náci csapatok támadásának.

Żukowo

Gdańsktól mindössze 19 km-re – a Radunia-folyó partján - fekvő Żukowóban 1210-ben I. Mszczuj gdański herceg telepített le cisztercita apácákat, akik részére Ferdeszájú Boleszláv lengyel király hadvezére, Piotr Włast építtetett templomot és a wrocławwi Szt. Vince nevét viselő kolostort. Később település alakult ki körülötte. A kolostort 1834-ben feloszlatták. A XIX. században Żukowón át épült meg a Sziléziát a tengerparttal összekötő ún. szénvasút. A XIII-XIV. századi román eredetű, ill. gótikus stílusban átépített barokk korban is kiegészített egyhajós kolostortemplomban lévő ún. antwerpeni tryptichon XVI. századi, úti főoltára 1515-ből való, Mściwoj herceg és feleségének képmásával. Főoltára XVI. századi késő gótikus alkotás.

Kartuzy

A Gdańsktól 31 km-re fekvő Kartuzy a Kasubi-tóvidék északi részének központja. Három tó között terül el. A karthauziak 1380-ban alapították kolostorukat. Kartuzy a XIX. században fejlődött várossá, amely még Lengyelország első felosztásakor, a XVIII. század végén került porosz kézre. A város a kasubok ellenállásának egyik központja lett. A poroszok a karthauzi rendet 186-ban feloszlatták, a kasubokat pedig germanizálni akarták. Fellángolt a kasub nemzeti mozgalom. 1920-ban, az első világháború után került Kartuzy Lengyelországhoz. Kartuzy egykori kolostortemploma a város nyugati részében, a Klasztorne- és a Karczemne-tó között terül el. A kéttornyú, XIV-XV. századi templom külsején gótikus és barokk elemek keverednek. A templom bal oldalához csatlakoznak az egykori kolostori épületek romjai. A templom mögött áll még egy megmaradt szerzetesi házacska.

A SŁOWIN TENERPART

A Gdańsk-Szczecin vasútvonaltól északra, a kasubiai tengerpart és a Kołobrzeg között elterülő partszakasz a Pobreże Słowińskie (Słowin tengerpart).

Lębork

Gdańsktól 80 km-re északnyugat felé, a Łeba folyó mellett fekvő Lębork eredetileg a X. századi szláv település volt. A XIV. század elején a Német Lovagrend foglalta el. 1341-ben városjogot nyert, és a lovagrendi területhez tartozott. 1466-ban a lengyel királyok, 1657-től kezdve pedig a brandenburgi (porosz) választófejedelem birtoka lett. 1772-1945 között Poroszországhoz tartozott. A város központjában álló XV. századi gótikus Szt. Jakab –székesegyház (Katedra Św. Jakuba) belsejében XVII-XVIII. századi barokk berendezés látható. A templom közelében a városfalak maradványai és a XIV. századi Repkény-bástya (Baszta-Bluszczowa) látható.

Slupsk

Lęborktól nyugat felé 51 km-re fekszik Slupsk a Ślupia folyó partján, 18 km-re a tengerparttól. Slupsk I. Mieszko idején, a X. században Lengyelországhoz került. A kasubok által lakott település később hercegi birtok lett. A XIV. században a brandenburgi fejedelmek földje lett, majd átmenetileg a Német Lovagrendé. 1648-tól ismét brandenburgi uralom alá került. 1807-ben Napóleon hadseregében a lengyel szabadságért küzdő Dąbrowski tábornok lengyel csapatai foglalták el. Ezt követően 1945-ig porosz terület volt.

A második világháború eseményei során a város súlyos károkat szenvedett. A várfalakon belül egykori város szinte teljesen megsemmisült, azonban az egykori várostornyok, a kelet-pomorzei hercegek vára, gótikus templomai fennmaradtak.

A slupski masszív tornyú, gótikus Mária-templom (Kościół Mariacki) helyreállított épületében XVI. századi, késő gótikus passió, barokk berendezési tárgyak és képek láthatók. A XV. századi, gótikus dominikánus templom a hercegi várhoz tartozott. A templomban XIV. Bogusław herceg nővérének, *Annának*, fiának, *Bogusław Crynak* barokk síremléke látható.

A pomorzei hercegek XIV. századi eredetű, XVI. század folyamán átépített, reneszánsz várkastélya loggiás, masszív épület, a Ślupia folyó partján áll.

Darlowo

Darlowo a Wieprz folyó torkolatától 3 km-re épült. Szintén szláv halásztelepülés volt, amely egy ideig Gdańsk hatalma alatt állt. 1270-ben nyert városjogot. I. Przemysław herceg uralkodása idején, a XIII. században Lengyelországhoz csatolták. 1313-tól a nyugat-pomorzei (pomerán) hercegek birtoka lett, akik a XIV. században gótikus várat építettek. A XV. században pestis, 1624-ben pedig tűzvész pusztította. Dán támadásokat követően 1653-ban a svédektől szerezte meg – vétel útján – a brandenburgi Poroszország. Darlowó XIV-XVI. században emelt székesegyháza a tengermelléki Hanza-gótika jellegzetes alkotása. A főoltár mögött Eryk pomerán hercegnek, Nagy Kázmér ükunokájának szarkofágja látható. Dánia, Norvégia és Svédország trónjától megfosztott királya (1382-1459) a darlowói várban töltötte élete utolsó évtizedét. Erik herceg 15 éves korában ugyanis a dán, svéd és norvég királyi címet is viselte. Eriket népe elűzte, kalóz lett, és végül pomorzei hercegeként fejezte be életét. A XIV. századi Brama Kamienna városkapu közelében, a kerítéssel övezett egykori temetőben XV. századi gótikus Szt. Gertrúd-temetőkápolna áll. A tizenkétszög alaprajzú kápolnának kör alakú hajója van. Itt nyugodott Eryk herceg teste. A pomorzei hercegek várában múzeumot rendeztek be.

Góra Chelmska

Sianowótól 4 km-re, a Góra Chelmska (137 m) erdővel borított gerince oldalán lévő kiemelkedése (Kryzanka) egykor kora szláv település és pogány szentély volt. A szentély papjai jelzőtüzet gyűjtöttek a csúcson iránymutatásul a tengeren bolyongó bárkáknak. A kereszténység bevezetése után az itt emelt templom apácái gondozták a jelzőtüzet. A templom a XVII. században elpusztult. A német időkben keresztet állítottak a csúcson annak emlékére, hogy az eddig behatolt napóleoni csapatok nem jelenthettek már veszélyt a porosz állam számára.

Koszalin

Koszalin a tengerparttól 10 km-re, a Dzierżęcinka patak partján, dombok körében fekvő város. Koszalin a X-XI. században szláv település volt. Korán Hanza-város lett, tengeri kikötő, Kołobrzeg vonzáskörzetében. I. Mieszko és Bolesław Chrobry a pomorzei hercegséggel együtt Koszalinra is kiterjesztették a Piastok hatalmát. A település a XIII. században nyert városjogot, mint a németeknek hűbéres pomorzei hercegek, később a Kamieński püspök birtoka. Városfalait a XIII. század végén emelték. A Dzierżęcinka folyócska ekkor még hajózható volt és a Jamno-tavon át összekötötte a várost a tengerrel. Koszalin kikötővel rendelkező kereskedőváros lett. A német kereskedők betelepülése miatt elnémetesedő várost a XVI. századra németek uralták. A 30 éves háború harcai során folytonos svéd, német, lengyel csatározások visszavetették a város fejlődését.

A Jamno-tó és a városhoz vezető vízi út is eliszaposodott, a város kapcsolata a tengerrel megszűnt. A XVII. században Koszalin a brandenburgi fejedelmek kezére került. 1718-ban tűzvész pusztított a városban. 1806-1807-ben francia csapatok állomásoztak falai között. Porosz uralom idején Köslin volt a város neve. A második világháború után került vissza Lengyelországhoz.

Koszalin XIV. századi, Hanza-stílusú gótikus Mária-székesegyháza (1300-1333 között épült) Krzyżance-kápolnájában késő gótikus képek láthatók. A Mickiewicza utcában épen maradt a XVI. századi pomerán fejedelmek egyik várának egyik szárnya és a volt várkápolna.

Kołobrzeg

Koszalintól 44 km-re van – a korai Hanza-városok sorába tartozó – Kołobrzeg, amely a Słwin tengerpart legnyugatibb városa. A város a VII. század óta fennáll, s már a IX. században is szláv település volt. Sóléparlói révén már ekkor is híres volt. I. Mieszko és Bolesław Chrobry idáig is kiterjesztette Lengyelország határát. 1000-ben Vitéz Boleszláv itt alapította az egyik legrégebb lengyel püspökséget. - A XI-XII. századot követően a nyugat-pomorzei hercegségen belül püspöki hűbértartok lett. 1255-ben városi jogot kapott, s ekkor - a hajdani szláv halászfalu helyén – módos kereskedőváros fejlődött ki, és városfalakkal vették körül. Hatalmas gótikus társaskáptalani temploma a XIII-XV. században épült. - 1630-ban a svédek foglalták el. A szláv származású pomorzei hercegi család 1637. évi kihalása után a brandenburgi fejedelmek kezébe került. A hétéves háború során orosz csapatok, 1807-ben a franciák és Dąbrowski tábornok lengyel légiói foglalták el. Napóleon bukását követően 1945-ig Kolberg néven Poroszországhoz tartozott. A piactéren álló városháza neogótikus épületét K. F. Schinkel tervei szerint 1829-32 között építették. - A második világháború során, 1945 márciusában 90 %-ban elpusztulva került vissza Lengyelországhoz. Középkori templomát 1945. évi pusztítások után részben helyreállították.

A környéken számos értékes látnivaló van. **Trzebiatów-ban** XIV-XV. századi hatalmas tornyú (90 m-es), gótikus Mária-templom, XVI-XVII. századi részleteket is őrző városháza, A Rega-folyó partján várfalak és bástyák maradványai, klasszicista kastély látható. A Rega fölött Szt. Gertrúd és Szt. György XVI. századi gótikus temetőkápolna, gótikus kolostorromok állnak. A Parsęta folyó partján fekvő **Bialogard** a nyugat-pomorzei hercegek egyik hajdani székvárosa volt. Gótikus stílusú Mária-templomát 1310-ben építették. Városfalát a XIV-XV. században építették, XIV. századi a Wysoka Brama-városkapu. **Ploty** 1577-ben épített, később romba dőlt, de helyreállított várkastélya kultúrház, míg a parkbeli XVII. századi, ugyancsak többször átépített kastélya tanintézet.

A Rega folyó partján fekvő **Gryfice** egykori kikötővárosban XIII-XVI. századi várfalak, városkapuk, a Rega fölött emelkedő löportorony, XIV-XV. századi, átépített gótikus Mária-templom látható. A temetőben XV. századi gótikus Szt. György temetőkápolna áll. **Nowogard** XVI. századi késő gótikus templomában XVII. századi oltár és szószék található. XVI. századi kastélyát a XIX. században átépítették.

Az Ina folyó partján fekvő **Goleniów** város a XIV. században a Hanza-városok szövetségéhez tartozott. Ekkor épült kikötője és emelték bástyás városfalait, de ezek a 30 éves háború során nagyrészt elpusztultak. 1630-ban Goleniówt a svédek foglalták el, és csak 1720-ban került a brandenburgi részhez. A főtéren álló gótikus temploma XV. századi, a folyóparton XIII-XIV. századi erődmaradványok láthatók, a Wolini-városkapu épen maradt.

SZCZECIN ÉS NYUGAT-POMORZE

A nagy Odra (Odera) menti kikötőváros, Szczecin a folyó nyugati partján – Balti-tengertől 65 km-re, a Szczecini-öböltől 20 km-re fekszik. Nyugat-Pomorze (Pomorze Zachodnie) központja. Az itt ágakra szakadó Odra folyón van Lengyelország legnagyobb tengeri kikötője, amely az Odrán, a Szczecini-öblön, az Uznam és Wolin-sziget közötti tengerszoroson, valamint a Pomorzei-öblön át összeköttetésben van a Balti-tengerrel. Szczecin területe átnyúlik az Odra és a Regalica nevű Odra-ág közötti területre, át egészen a Dąbie-tó déli partvonaláig terjed. A kis folyóparti Óváros az Odra nyugati partja fölötti lejtős domboldalon terül el (a második világháború idején Stettin néven Németország kikötője volt).

Szczecin már a VIII-IX. században jelentős szláv település volt. 1124-ben, amikor a zord télben az Odra vize befagyott, Bolesław Krzywousty (Ferdeszájú Boleszláv) fegyverrel foglalta el. Ettől az időtől kezdődött a pogány szláv pomorzanok keresztény hitre térítése. A XIII. századig fejedelemségekre bomlásáig királyi várnagy (kasztellánus) állt a város élén. Rövid dán uralom után a

nyugat pomorzei hercegek lettek a város urai. 1243-ban I. Barnim pomerán herceg városi kiváltságokat adott a településnek, így városi magisztrátus igazgatta és kialakultak a céhek is.

Szczecin a XIII. század második felétől tagja lett a Hanza-szövetségnek, gyorsan kiépült kereskedelmi kikötője is. A XIV. században már a városon keresztül bonyolódott le a Sziléziával való teljes kereskedelmi forgalom, s Szczecin kereskedelmi kirendeltségei Skandinávia partjáiig is eljutottak.

A XV. század vége felé X. Bogusław nyugat-pomorzei fejedelem székhelyét Kamień Pomorskiból Szczecinbe helyezte át, amely élénk kapcsolatban állt a Łokietek- és Jagelló uralkodóknak a Krakkó székhellyel újjászerveződő, de inkább Gdańsk felé terjeszkedő Lengyelországgal. A várost 1630-ban a svédek foglalták el.

1637-ben IV. Bogusław-val kihalt a pomorzei hercegi ház, s a város 100 évre svéd uralom alá került. 1657-ben Stefan Czarniecki hetman a svédeket egészen Szczecinig kergette. 1720-ban a svédek eladták Nyugat-Pomorzét a poroszoknak, s ettől kezdve a város Stettin néven Porosz-, illetve Németország része lett. 1729-ben Szczecinben született Nagy Katalin orosz cárnő. A Napóleoni időkben rövid időre francia csapatok és lengyel légiók is állomásoztak a városban.

A XIX. századi ipari és kereskedelmi fellendülés idején az Óvárost körülvevő középkori városfalakat és bástyákat 1875-ben lebontották.

1918 után – amikor Poznań környéke és Szilézia jelentős része az új Lengyelországhoz került -, Gdynia vette át a vezető szerepet. Szczecin kikötőváros a második világháborús pusztítások és bombázások következtében súlyos károkat szenvedett. A város 50 %-a, a kikötő és az ipar 95 %-a semmisült meg. Romokban és elnéptelenedve került a város 1945. június 5-én, 200 éves porosz uralom után ismét Lengyelországhoz. A város benépesítése és újjáépítése után Lengyelország forgalmas ipari körzete lett.

Az 1727-ben épült barokk Kikötő-kaput (Brama Partowa) *Cornelius von Walrawe* tervei szerint a poroszok építették és egykor Berlińi-kapu volt a neve. Innen a Wielka utca vezet az Odra felé. Bal oldalán áll a *H. Brunsberg* tervei szerint épült, XIV-XV. századi eredetű Szt. Jakab plébániatemplom (Kościół farny Św. Jakuba), amit az 1945. évi pusztítások után részben rekonstruáltak. A nagyméretű, kápolnákkal övezett csarnoktemplom szentélyének legrégebbi része 1375-1387 között, kerámiadíszes hajója pedig a XIV-XV. század fordulóján épült. A korábbi két homlokzati torony helyén 1504-ben építették a masszív homlokzati tornyot. A vörösteiglából épült gótikus plébánia lak XIV-XV. századi. A XIV. század eleji kora gótikus kerámiadíszes Szt. János-templom (Kościół Św. Jana) az Odra partján áll.

A Stary Ryneken álló XIII. században épített, majd a XV. és a XVIII. században átalakított Városházát az 1945-ös pusztítások után gótikus formában állították helyre. Városi múzeumként használják.

Az Odra magas partján, a volt ősi szláv vár helyén emelkedik a pomerániai fejedelmek XIV. századi eredetű, reneszánsz vára, gótikus részletekkel, várudvarral, négyszögletes épület, kulturális célokra állították helyre.

Közelében áll a XIII. századi eredetű bástyatorony, a Hét Kabát-bástya (Baszta Siedmiu Płaszcy).

A hercegi vár szabálytalan alaprajzú két díszudvart közrefogó, összhatásában reneszánsz kori képét mutató hatalmas épülettömb. Eredetileg szláv favár, majd négyszögletű várudvart körülzáró XIV. századi kővár állt a helyén. Ennek déli szárnyát építette ki X. Bogusław herceg felesége, Anna lengyel királylány részére kora gótikus stílusú palotává. A vár Odra felé néző keleti épületszárnyát 1538-1569 között emeltette.

1575-ben János Frigyes herceg a szczecini várban nagyarányú építkezéseket kezdett. A késő gótikus épületrész helyén új reneszánsz részt építtetett, kétszintes várkápolnával együtt. János Frigyes az északi fronton lévő XIV. századi gótikus házat is elbontatta az itt lévő gótikus várkápolnával együtt. A belső díszudvar nyugati oldalán lévő gótikus épületszárny átalakításával együtt két kis toldalékkal bővítette azt. Ez alatt az épületszárny alatti kriptában láthatók a pomorzei hercegek reneszánsz kori ónszarkofágjai.

1616-1619 között II. Fülöp herceg megrendelésére múzeum és könyvtár épült a külső díszudvar nyugat felé lezáró épületszárny. Ezt követően a XVIII. század elején, illetve a XIX. század közepén már csak kisebb-nagyobb átalakításokra került sor.

A második világháborúban bombatámadások rombolták a hercegi várat, melyet múzeum és kulturális intézmények céljára állítottak helyre.

A hercegi vártól északra áll a kisebb, vöröstéglából emelt XV. századi gótikus Péter-Pál-templom (Kościół Św. Piotra i Pawła). Helyén régi pogány szláv templom, és egy XI. századi keresztény templom állt. 1124-ben Ferdeszájú Bolesław alapított itt szentélyt. A templom hajóját a XVI. században meghosszabbították, a XVII. század végén pedig egyhajós csarnoktemplommá alakították át. Az egykori tartománygyűlések székhelye az 1726-1727 között barokk stílusban épült palota jelenleg múzeum.

Szczecin központjától 10 km-re délkeletre lévő **Dąbie** valamikor önálló városka volt. Mária-temploma XIV. századi eredetű. Vadászkastélya a szzczecini hercegek vadászlaka volt a gdoniowi erdőség vadászterületének peremén.

A Pomorzei-öböl környéke

Wolin a folyószerű Dziwna-szoros partján fekszik, amely a Kamieński-öblön át Dziwnónál éri el a tengert. Wolin a VIII. század vége felé keletkezett, mint az egyik legősibb szláv település, melyet a *wolinianok* alapítottak. A IX-XII. században nagy Balti-tengeri kikötő volt, a IX. században *Wineta* néven nevezték. Kereskedő-köztársaságként jelentős forgalmat bonyolított le Hamburggal, Novgoroddal és a balti-tengeri országokkal. A XI. századi oklevelek Wolint *Jomborg* néven is emlegetik. Wolint I. Mieszko hajtotta a nagy-lengyelországi fejedelmek uralma alá. Ferdeszájú Bolesław püspökséget alapított itt a XII. században. 1278-ban városi jogokat kapott. A város a XII. századi dán támadások után hanyatlásnak indult, s a püspökséget Kamieńbe helyezték át. A Dziwna eliszaposodása után a város jelentéktelenné vált.

A Ryneken áll a XV. századi gótikus Szt. Miklós-templom (Kościół Św. Mikołaja) romjai. A templom főbejáratával szemben a XIV. századi középkori és X-XII. századi szláv város falmaradványok láthatók. Távolabb áll a XV. századi gótikus Św. Wojciecha-templom. A közelében lévő dombon, a Wzgórze Chramowén állt az egykori pogány wolianok chramja, temploma, amelynek csak romjai láthatók. A város felett emelkedő Młynowka-dombon több ezer IX-XII. századi szláv sírt tártak fel. A szomszédos Srebrne Węgorze-dombon szláv erőstelepülés maradványai láthatók.

Dziwnótól 15 km-re a Kamieński-öböl partján, a Świniec folyó torkolata mellett fekszik az egykori püspökváros, **Kamień Pomorski**, a Wolin szigetét lakó wolianok egykori főhelye. A XII. század elején Ferdeszájú Bolesław lengyel király püspökséget alapított itt, amely később is a Kołobrzegig terjedő terület ura volt. A püspökség elköltözését követően a püspök kasztellánusa székelt itt. Kamień Pomorski a XIV. században még a Hanza-városokhoz tartozott.

A Ryneken áll a késő gótikus XV-XVI. századi városháza. A város legrégebbi részén, a *Halász sikátor* (Zaułek Rybarski) területén tártak fel a nyugat-pomorzei hercegek várának X-XII. századi maradványait. A barokk jellegű Mária-templom XII. századi eredetű. A középkori *Brama Katedralna* (Székesegyház-kapu) közelében emelkedik a XII-XIII. században román stílusban emelt és a XV. században gótikus stílusban átépített egykori püspöki székesegyház. Főkapuja 1241-ben készült. Falfestményei XIII. századiak, berendezési tárgyai (orgona, szószék) barokk kori.

A Ryneken áll a XVI. századi késő gótikus stílusú, ún. *kanonokház*, amely a püspökök székhelye volt.

Szczecintől keletre és délre fekvő területek

Az Ina folyó partján fekvő **Stargard Szczeciński**, a Szczecinhez vezető kereskedelmi útvonal mellett már a XII. században kasztellánusi székhely volt. A XIV. században a Hanza-városok közé tartozott és kereskedőváros. A 30 éves háború során sok német és svéd támadás érte, tűzvész és ostrom pusztította. Az 1648. évi vesztfáliai béke értelmében Brandenburghoz került. 1657-ben a város alatt táborozott Czarniecki hetman. A XVIII. században francia hugenották telepedtek itt le. A második világháború idején itt volt a *Stalag II. D.* fogolytábor, ezért nagy megtorló bombatámadások érték. Romjaiból építették újjá. A régi városrészt bástyatermekkel, kapukkal megerősített XIII., XV. és XVI. századi városfalak veszik körül.

A Stargard Szczecińskiben álló gótikus Mária-templom (Kościół Mariacki) XIII-XV. századi eredetű, háromhajós, gótikus csarnoktemplom, amelyet IV. Bogusław herceg emeltetett 1292-ben. 1440 körül körüljárós szentélyű bazilikatemplommá alakították át, és nyolcszögletű kápolnát is építettek hozzá. A XVII. századi tűzvész és a második világháborús pusztulás után eredeti formában újult meg.

A Ryneken álló városháza a XVI. században késő gótikus stílusban épült, díszes reneszánsz homlokzata van. A XVII. században átépítették.

Az Óvárast övező XIII. századi városfalgyűrűt a XV-XVI. században átépítették. Négy bástyával és három XV. századi, késő gótikus kapuval rendelkezik. Fennmaradt a Pyrzycei-kapu, a Sánc-kapu (Brama Wałowa) és a Malom-kapu (Brama Młyńska) az Ina folyó egyik ága fölött.

A földbástya mellett álló késő gótikus stílusú, XV. századi Szt. János-templom (Kościół Św. Jana) tornya 99 m magas. A templomot Henryk Braunsberg építtette.

A Zamkowe és a Raduń-tavak közötti dombon fekvő **Walcz** a középkorban Nagy-Lengyelország (Wielopolska) és Pomorze határa volt. A városka a XIII., XIV. században a templomos, majd a johannita lovagok birtoka volt. 1466-1772-ig már a lengyel királysághoz tartozott.

Szczecintől délre

A Sicina folyócska partján fekvő **Pyrzyce** Szczecin központjától 47 km-re fekszik. A városka az egykor Nagy-Lengyelország és a Pomorze közötti, a Świna és a tenger felé vezető kereskedelmi útvonal mentén alakult ki. Fennmaradt a XIII-XIV. századbéli városi várrendszer a Banjai-kapuval, a Szczecini-kapuval és öt bástyával: *Baszta Sowia* (Bagoly-bástya), *Baszta Ludowa* (Jég-bástya), *Baszta Prochowa* (Lőportorony), *Brama Banska*, *Baszta Mnisza* (Barát-bástya), *Baszta Picajka* (Részeges-bástya).

A Rynek egyik oldalán áll a XV. századi városháza. Másik oldalán a XII-XV. századi Szt. Móríc-plébániatemplom (Kościół Św. Maurycego) magasodik. A helyreállított templomban XVI. századból való szép gótikus táblakép látható. A városka délnyugati felében a déli kapu mellett a XIV. századi Szentlélek-templom romjai (Kościół Św. Ducha) találhatóak.

Pyprycétől 19 km-re lévő Myslibórzi-tavak közelében fekszik **Lipiany**, amely a X-XII. század között a környező tavak védelmében kialakult halásztelepülés volt. Lipianyt hol a kamieński püspök, hol a német örgrófok, hol meg a brandenburgi választófejedelem birtokolta. A város serfőzésre adta magát. Városfalait a XIV-XV. században építették. XIV. századi a nyugati Brama Pyrzycka ill. a keleti Brama Myślíborska. A főtéren álló timpanonos klasszicista városháza XVIII. századi. A közelben lévő szentélydombon (Wzgórze chramowe) egykor pogány szentély állt. A város plébániatemploma XIII-XIV. századi eredetű, de a XVII. században leégett, a XIX. században helyreállították.

A Lipianytól 13 km-re lévő, a Mysla folyó torkolatánál elterülő **Myślibórz** főtéren látható a XVII. század végi késő barokk városháza. Szemben a XIII. századi eredetű Szt. Péter és Pál-plébániatemplom, XV-XVI. századi gótikus stílusban átépített épülete áll. A reneszánsz díszes kapuján, háromhajós gótikus csarnoktemplom, főoltára a XVII. század végéről való. Szenteltvíz tartója a XIII. századból származik. A városba vezető északnyugati, XIV. századi Pyrzycei-kapu (Brama Pyrzycka) ill. a pyrzycei út mellett álló 1514-ben épült Szt. Gertrúd-kápolna gótikus stílusú.

Értékes középkori részletek maradtak fenn **Chojna** és **Mieszkowice** városokban is.

3.3. A lengyel keresztény állam megteremtése

Lengyelország 1000-ben

A szláv törzsek közül a Přemysl, cseh uralkodócsalád (860-1306) mondabeli őse, *Přemysl* egyesítette a cseh törzseket és feleségül vette Libusát, Prága alapítóját. - A Felső-Visztula, Pilica, Warta és Felső-Odera mentén élő lengyel törzsek között a Piast házból származó törzsfők ragadták magukhoz a hegemoniát. *I. Mieszko* (Miciszláv; 963-992) Nagy Ottó császár és utódai hűbéruraságát elismerve keresztény hitre tért, megalapította a lengyel fejedelemséget és megkezdte a magdeburgi érsek fennhatósága alá rendelt lengyel egyház szervezését. A X. század eleje óta cseh és lengyel földön bajor papok működtek. Nagy Ottó halála után sikerült hatalmát Sziléziára is kiterjesztenie. - *I. (Szent) Vlagyimir* (956-1015) kijevi nagyfejedelem (978-1015), 981-ben területeket hódított el Lengyelországtól, és Kijev uralmát kiterjesztette a keleti szláv törzsekre. A kijevi állam II. Vlagyimir Monomach (1053-1125) kijevi nagyfejedelem (1113-1125) uralkodása alatt élte.

A szomszédos Babembergek örgrófi és hercegi nemzetsége a bajor Ostmark és Ausztria (976-1246), valamint Stájerország (1192-1246) hercegei voltak. A Babembergek alatt élte Ausztria első gazdasági és kulturális virágkorát. Morvaország Szvatopluk fiainak 906-ban történt teljes leverése óta, az Ostmarkhoz hasonlóan magyar fennhatóság alá tartozott. Ez a kapcsolat az idő folyamán meglazult, és 1002-ben lengyel, majd két évtized múlva cseh uralom alá került. *I. Mieszko* fia, *Vitéz Boleszláv* (992-1025), békés úton és fegyverrel kivívta országa egyházi és politikai függetlenségét s a XI. század elején már újabb hódításra indult. 1002-ben megszállta a magyaroktól védtelenül hagyott Morvaországot. Egy évvel később, a cseh hercegfiak közt dúló viszályt kihasználva, Prágába is bevonult. *Géza magyar fejedelem egyik leányát még 987 táján nőül adta Mieszko (Miciszláv) lengyel fejedelem fiához, a későbbi Boleszlávhoz, de az alig két év után eltaszította őt. A száműzött asszony fiával, a későbbi szerencsétlen sorsú Beszprém (Veszprém) Ottó lengyel királlyal (1031-32) haza menekült.*

Mieszko fia, *Vitéz Boleszláv (Bolesław Chrobry)* kiterjeszti országa határait és megerősíti politikai helyzetét (992-1025). *Kortársa Adalbert prágai püspök (+997), aki előbb Magyarországon megkeresztelte Szent Istvánt, majd Lengyelországba ment térítő útra, ahol a pogányok megölték. A fejedelem Gnieznóban temettette el. Vitéz Boleszláv megalapította az önálló gnieznói érsekséget (1000). A németekkel folytatott hosszadalmas háború után a mai Bautzenben (1018) kötött béke értelmében megszerzi Közép- és Felső-Lusatiát (Lusatia), keleten pedig elszakította a kijevi Rusztól a mai Nyugat-Ukrajnát (1013-18), illetve Morvaország és a vele határos szlovák területek kezén maradtak. 1025-ben királlyá koronáztatta magát, ettől kezdve Lengyelország keresztény királyság.*

III. Ottó (983-1002) német-római császár nemrég látogatta meg a lengyel herceget, I. Vitéz Boleszlót (Bolesław Chrobry), aki István magyar királyhoz hasonlóan terjesztette népe körében a nyugati kereszténységet és a lengyeleket (polanokat) az európai keresztény kultúrkörbe vonta. A Piast-családból való *I. Vitéz Boleszló* (992-1025) 33 éves, nemzetének második keresztény fejedelme volt. Útját, mint Istvánnak Géza fejedelem, I. Mieszko (kb. 960-992) egyengette. Boleszló a trónra hivatott, eszes, erős, hős és államférfi volt. Boleszló azonban saját tekintetében csak nehezen viselte a keresztény életformát. Országa jelentős része a Közép-Odera és Közép-Visztula között feküdt, északra a keleti tenger partvidékéig, délre a Kárpátokig terjeszkedve. Boleszló azonban – a cseh herceghez hasonlóan – kezdetben a német birodalom hűbérese volt. I. Boleszló székhelyén, az eredetileg a polanok (mezőségi) székhelyül szolgáló Piast székhelyen, Gniezno-ban (Gnesen) fogadta III. Ottó császárt. Ide temették Adalbertet (955 k.-997), akit a pápa éppen III. Ottó sürgetésére, szentté avatott és a magyar Esztergomhoz hasonlóan a gniezno-i székesegyház védőszentje lett. Ereklyéit itt helyezték el 999-ben. Sírját látogatta meg az ifjú német-római császár. Gniezno (Ostrów Tumski), az első Piastok székhelye, keresztény központ lett. Eddig csak egy püspök, az I. Mieszko által alapított poznańi (poseni) kormányozta az országot, a magdeburgi német érsek fennhatósága alatt. Most néhány új püspökséget alapítottak, és följük mint metropolit a gnieznoi érsekséget rendelték. Az érsekség fejévé Adalbert mostoha testvérét és hú társát a vértanúságig a cseh Radimot, latin nevén Gaudentiust nevezték. I. Vitéz Boleszló 1000-ben III. Ottót még hűbéresként, 300 lovassal kísérté vissza Magdeburgba. Vitéz Boleszló Gnieznóból indult el 1000-ben, hogy országa függetlenségét a német császárok ellen megvédjé. Itt koronázták meg királlyá 1024-ben.

Gniezno

Gniezno – a legendás Lech polan fejedelem székhelye – a VIII. században keletkezett. A hét dombon épült Gniezno Lengyelország első Piast-uralkodóinak, így I. Mieszko fővárosa volt. Gniezno volt a központja a polanoknak (mezőségieknek), innen ered a polak, Polska elnevezés is. A VIII-X. század között a polanok vezetésével egyesültek a különálló lengyel törzsek. A X. században az első lengyel fejedelmek leggyakrabban itt tartózkodtak. A gnieznói székesegyház még I. Mieszko építtette fel. 1000-ben a Piast-családból való Boleszlav Chrobry (Vitéz Boleszláv) itt fogadta III. Ottó német császárt, és Gnieznóból indult ki, hogy országa függetlenségét a német császárok ellen megvédje, és 1025-ben itt is koronázták Lengyelország királyává.

1138 után Lengyelország fejedelemségekre szakadt. Gniezno megszűnt, mint királyi székhely, s szerepét Krakó vette át. Gniezno a lengyel prímás székhelye lett. A székesegyház és az egész főegyházmegye védszentje - Esztergomhoz hasonlóan – Szent Adalbert lett, akinek ereklyéit 999-ben helyezték itt el.

Az északról tóval, s egykor mocsaras területekkel is övezett Lech Dombon (Wzgórze Lecha) állt a polan törzsfők, majd I. Mieszko fejedelem udvara, s a későbbi uralkodói székhelyet magában foglaló palota. Mellette volt a hatalmas székesegyház X. századi szerény elődje. Ekkor még földhányással megerősített gerendavár vette körül a dombot. A mai gnieznói főtér környékét a falakon kívülre szorult település házai, kunyhói foglalták el.

A főtér déli részén áll a XV-XVII. századi gótikus-barokk plébániatemplom. Északi peremén pedig a XIII. századi eredetű gótikus ferencrendi templom és kolostor áll, tornya XV. századi. A XVII. században tűzvészben elpusztult, s barokk stílusban építették újjá. A közelében álló XIV. századi gótikus Szent János-templom (Kościół Św. Jana) tornya a XV-XVI. század fordulóján épült, barokk stílusú kolostor csatlakozik hozzá. A templomot szép XIV. századi freskók díszítik.

A gnieznói székesegyház (Katedra) kápolnasorral övezett háromhajós, kéttornyos csarnoktemplom. Barokk toldaléképületek és kápolnák övezik, barokk toronysisak fedi. A gnieznói székesegyház helyén a X. században preromán, majd a XI. században román stílusú templom állt (1953-ban tárták fel a templom padozata alatt). A mai székesegyház szentélye és a szentély kápolnái viszont 1342-1372 között, a fő- és a mellékhajók, valamint a kápolnasor a XIV-XV. században készült el, a gótikus kapukkal egyidőben. Tornyai közül a déli 1415-ben, az északi a XVI. század végén készült el. A kápolnasor a XVII-XVIII. század folyamán kapta mai formáját.

A Potocki-kápolnát 1727-30-ban Pompeo Ferrari építtette, itt van Teodor Potocki (+1738) sírköve és sírtáblája. **A Potocki-kápolnával szemben Szent Adalbert gótikus síremléke látható.** Az Isten Szentteste-kápolna 1460-ban készült, itt található Radziejewski érsek epitáfiuma. A XIV. századi gótikus Doktorok-kápolnában van Jan Groth (+1532) bronz sírtáblája, valamint Jan és Jędrzej Śniadacki 1884-ből való márvány emléktáblája. A XIV. századi gótikus Szent Walenty-kápolnában Kaspel Chudzyński kanonok (+1698) epitáfiuma, a XIV. századi Úrjézus-kápolnában Stanisław Strzałkowski kanonok (+1646) és Adam Komorowski érsek (+1759) epitáfiuma, a XIV. századi Gębicki-kápolnában Gębicki érsek sírja, Jan Latański érsek (+1540) és Wawrzyniec Gębickiérsek (+1624) sírköve látható.

A XIV. századi Koludzki-kápolnában Szymon Koludzki (+1656) epitáfiuma és sírköve van. Olszowski hercegprímás kápolnája XIV. századból való, ebben van Andrzej Olszowski érsek, Stanisław Fełęcki megyés püspök (+1585) sírja, valamint Franciszek Kraszkowski püspök epitáfiuma (+1731). A Częstochowai Szűz Mária kápolnája XIV. századi. Az 1653-ból való késő reneszánsz Szent Kostka Staniszló-kápolnában van Jan Gniazdowski püspök, Stanisław Sławinski és Jan Różycki püspök epitáfiuma. A XIV. századi Baranowski-kápolnában van Wojciech Baranowski érsek (+1615) sírja és síremléke a XIV. századi Szent Miklós-(Dzierżgowski) kápolnában Andrzej Korzycki érsek (+1537) és Mikołaj Dzierżgowski érsek (+1559) sírja.

Az 1780-88 között épült késő barokk stílusú Szent József-kápolnában Stanisław Grabiński (+1684) és Maksymilian Skrzetuski kanonok (+1791) sírköve áll. A kápolna előtti lejárát vezet a kriptába, ahol a kora román kori és a román kori székesegyház maradványai láthatók.

Az 1642-48-ban készült Lubieński-kápolna két kápolna összenyitásával készült, benne van Maciej Łubieński érsek (+1652) sírja.

A szentélyben – az egykori főoltár helyén – 1662-ből származó, díszes ezüst koporsó őrzi Szent Adalbert (+999) maradványait. Szent Adalbert ezüst szarkofágját P. van den Rennen gdański aranyműves készítette. Előtte I. Mieszko feleségének, Dąbrówkának sírlapja látható. A kórus alatti farészbe beépített Zbigniew Oleśnicki érsek – síremléke Wit Stwosz műve 1493-ból. Ugyanitt van Jajub ze Sienna (+1480) érsek sírköve is. A hajókban van Maciej Drzewicki érsek (+1535) sírköve.

A székesegyház legértékesebb része – a kápolnában a presbitérium mögött – az 1170 körül bronzból öntött román stílusú kapu, amit Szent Adalbert életéből vett részletek díszítenek.

A főoltárt Krisztus siratását ábrázoló, XV. századi táblakép díszíti.

A templomhoz hozzá tartozik még az ősnymotatványokban, régi kódexekben és egyházi drágaságokban gazdag kincstár.

A székesegyház északi oldalán – az 1971-ben restaurált – a XII. századi Szent György-templomocska (Kościółek Św. Jerzego) mögött a domboldalban, illetve a székesegyház alatti utcákban több XVIII. századi barokk kanonokház látható.

Łowicz

A város a XII. századtól a XVIII. század végéig a gnieznoi érsekség birtoka volt. A Rynek északi házsorában lévő városháza – a korábbi gótikus városháza helyén – 1825-ben épült, egyemeletes, jón oszlopos portikusú és kupolájú, báborklátos díszítésű, csonka tornyú épület. 1790-ben Kościuszko itt tartott seregszemlét. A második világháború idején 5800 łowiczi esett el a harcok során.

A városházától balra XVIII. századi, egykori káptalanházak sorakoznak, a XVII. század közepi püspöki palota kapumaradványaival.

A tér közepén magasodó káptalani templom (Kolegiata) korábbi fa-, majd téglatemplom helyén épült. A reneszánsz-barokk stílusjegyeket mutató, kéttornyos, barokk toronysisakú, háromhajós templomot a XVII. század közepén *Tomasso* és *Andrea Poncino* olasz mesterek építették. A templomban kétoldalt sorakozó kupolás, késő reneszánsz kápolnák közül a Szentháromság-kápolnát 1609-1611 között reneszánsz stílusban építtette *Taroweski* gnieznoi érsek. A kápolnában az érsek apjának reneszánsz síremléke látható. A szentélytől balra lévő, késő barokk *Keresztrefeszített Úrjézus-kápolnában Komorowski érsek* síremléke látható. A bal hajóban a barokk stílusú Legszentebb Oltáriszentség-kápolna *Lipski érsek* síremlékét rejti. A łowiczi káptalani templom kriptájában tizenkét gnieznoi érsek nyugszik.

A város látnivalója még a timpanonos portikusú, kétemeletes, kétoldalt kissé előreugró szárnyépületekkel szegélyezett, barokk épület, a Łowiczi Múzeum. Az épületet *Michał Radziejowski* kardinális a XVII. század végén, *Tylman van Gamerennel* emeltette, misszionárius iskola céljaira. Az eredetileg öt épületszárnyból csupán a szép kápolnát magába foglaló déli szárny maradt épen az 1939-es harcok során. Az 1958-1959-ben helyreállított épületben helyezték el a múzeumot. A kápolnát *Michelangelo Palloni* freskói díszítik.

A Ryneken emelkedik még a kéttornyú, rokokó homlokzatú, barokk piarista templom. Oltárát 1720-ban készített, Szt. Adalbert életének egyes jeleneteit ábrázoló freskók díszítik.

Krakkó kialakulása

Krakkó a X. században egy ideig a cseh államhoz tartozott. Püspökségét 1000-ben alapították.

A kupolával fedett krakkói Szent Adalbert-templom (Kościół Św. Wojciecha) a Főtéren áll. Eredetileg fatemplom állt a helyén, amelyben a hagyomány szerint Szent Adalbert is prédikált, aki I. István király udvarából került Lengyelországba. A fatemplomot a XI-XII. században román stílusú építmény váltotta fel. Ennek négyszögletes tornya a város akkori védőműveinek szerves része volt. A templomot a XVIII. században barokk stílusban átépítették.

A krakkói Wawelben lévő Szt. Félix és Adactus X. századi körtemplomának maradványai a szlávok megkeresztelésének idejére eső Karoling-kori templomokkal mutatnak rokonságot. A város legrégebbi szentélyének alapjait a X. században épült és Szűz Mária nevét viselő rotunda (körtemplom) maradványaihoz kapcsolódott a kora román palatinum, amelynek csak kis falrésze maradt meg.

A krakkói Wawel

A soktornyú, több részből álló Wawel, a lengyel királyok egykori székhelye, az Óvárostól (Stare Miasto) délre, a Wisztula feletti 25 m magas mészkő dombon épült. A domb északi, város felőli oldalán áll a reneszánsz királyi palota (palatinus) és a Székesegyház. A palotarész földszinti termei csúcsíves boltozataikkal, ajtónyílásaikkal, valamint egyéb szerkezeti részletekkel a XVI. század előtti gótikus stílus jegyeit hordozza. Az I. Zsigmond lengyel király által emelt Zsigmond-toronyban van a királyról elnevezett öreg harang.

A Wawel a középkori budai Várpalota hatására épült. A reneszánsz részeinek létrehozásában a budai Várpalota reneszánsz (mátyáskori) részein dolgozó építészek is közreműködtek.

A Visztula és mocsarai által körülvevett Wawel-domb a város legrégebbi része. A IX. században a Visztula környékén lakó viszlánok (visztulaiak) szláv törzsei telepedtek meg. A X. század végén a lengyel törzseket egyesítő Piastok alapítottak itt püspökséget, s emeltek templomokat. Körülöttük sűrűn egymás mellett kis faházak épültek.

Az első Piast- király, Merész Boleszláv falakat építtetett a Wawel-dombon, s ezzel egy időben emeltette az első waweli székesegyházat. 1076-ban koronázták benne az első lengyel királyt, s 1138-tól egészen a XVII. század elejéig a lengyel uralkodók székhelye lett. Az utolsó Piast- királyok és az első Jagelló-uralkodók idején, a XIV. században lépült ki a királyi palota és Öreg Zsigmond idejében, a XVI. század közepén vált Európa egyik legszebb uralkodói palotájává.

A XVII. században a Wasa uralkodóház székhelyéül Varsót választotta. A waweli palotaegyüttes romlani kezdett. 1794-ben Krakkóban népfölkelés tört ki Tadeusz Kościuszko vezetésével. A IV. Wasa Ulászló által a XVII. században építtetett, kőbástyán Tadeusz Kościuszko lovasszobra látható. A szobrot 1921-ben az olasz Marconi készítette, a náci azonban elpusztították. Az eredeti rajzok szerint 1960-ban öntötték újra Drezda városának ajándékként.

A város többször elfoglalták, kifosztották. Lengyelország 1795. évi harmadik felosztását követően Krakkó Ausztriához került. 1809-1815 között a Varsói Hercegséghez tartozott. 1815-1846 között környékével együtt az ún. Krakkói Köztársaságot alkotta, majd ismét Ausztriához csatolták. A krakkói wawelt 1846-tól az osztrák csapatok kaszárnyának alakították át. Ekkor létesült a domb déli felén álló kaszárnyaépület. A Wawelt 1905-től állították helyre.

1918-ban Lengyelország visszanyerte függetlenségét, de 1939-ben a németek megszállása után a Német Főkormányzóság székhelye lett. 1939-ben a fasiszta megszállás idején Hans Frank, a Lengyel Főkormányzóság náci kormányzója rendezte be rezidenciáját a királyi palotában. A második világháború vége felé a Wawel kincseit a náci kormányzó Kanadába menekítette, ami még megmaradt, a németek elhurcolták.

1945-ben, amikor a szovjet csapatok már-már körülzárták Krakkót, a németek aláaknázták és levegőbe akarták röpíteni az egész Wawelt, melyet azonban megakadályoztak. 1945-ben szabadult fel. A Wawel ma már helyreállítva, visszaszállított kincseivel múzeumként fogadja a látogatókat.

A krakkói waweli székesegyház

Krakkóról először 965-ben történik történelmileg hiteles említés. 1000-tól püspöki székhely. A XI. századi, román stílusú székesegyház már a század közepén elpusztult, csupán néhány részlet maradt fenn belőle. A második ugyancsak román stílusú templomot Ulászló Hermann herceg építtette, és 1142-ben szentelték fel. Ennek maradványa a Szt. Leonárd-kripta, illetve az Ezüst Harang-torony alsó része.

A székesegyház háromhajós, bazilika típusú gótikus templom, amelyet kápolnasor vesz körül. Három szabálytalan elhelyezésű tornya van. Az északnyugati Zsigmond-torony, a legmagasabb a délnyugati Óratorony és a keleti alul kő, felül téglá Ezüstharang-torony. A ma látható templom harmadik ezen a helyen. 1320-ban kezdték meg a mostani templom zömét képező gótikus templom építését. A - Róbert károly magyar király sógora -, Łokietek Ulászló által megkezdett építkezést 1364-ben, Nagy (Öreg) Kázmér, az utolsó előtti Piast- király idején fejezték be az építkezést. Ebben az évben alapították Kazimierzben a krakkói Jagelló Egyetemet. A templom homlokzata ebből az időből származik. A két oldalán emelkedő Jagelló-kápolnák XV. századiak.

Öreg Zsigmond építtette a templom déli oldalán a harmadik, aranykupolás épületrészt, az ún. Zsigmond-kápolnát. Ez a közép-európai reneszánsz egyik legszebb alkotása, B. Berecci készítette 1517-1533 között. Az utolsó Jagelló királyok mauzóleuma.

A templom nyugati főbejáratának két oldalán a XIV. század első feléből származó Mihály arkangyal és Szt. Margitot ábrázoló gótikus domborműrészlet látható. A főbejárat vasveretes kapuszárnyai Nagy Kázmér korabeli, XIV. századiak. A templom belsejét támpillérekkel erősített pilaszter osztja három hajóra.

Jobbról az első, a XV. századi **Szt. Kereszt-kápolna** freskóit pszkovi rutén festők készítették. A kápolna mennyezetén a zárókövön a lengyel sas körül futnak össze a bordázatok. A kápolna sarkában márvány baldachinos szarkofágban nyugszik *Jagelló Kázmér* lengyel király. A síremlék Wit Stwosz alkotása 1492-ből. A király síremlékével szemben látható a XV. századi Fájdalmas Szűz Mária szárnyasoltár. A bejáratl szemben

van *Soltyk püspök* klasszicista síremléke, melyet Piotr Aigner készített. Soltyk lengyel püspököt II. Katalin orosz cárnő 1767-ben Kalugába száműzte.

A székesegyház jobb hajójának első kápolnáját, a **Potocki-kápolnát** 1381-ben *Zawisza püspök* emeltette Szűz Mária tiszteletére. A kápolna építése 1425-ben fejeződött be. A kápolnát a XVI. század második felében a humanista *Padniewski püspök* Jan Michałowicz-csal saját sírkápolnájává építtette át reneszánsz stílusban. A kápolna nyugati falában lévő püspöki síremlék latin nyelvű feliratát Jan Kochanowski költő fogalmazta. 1832-1840 között a kápolna a Potocki családé lett, és a kápolnát Peter Nobile és az olasz származású Francesco Maria Lanci klasszicista stílusban formálta át. A kápolnában lévő Krisztus szobor *Artur Potocki* síremléke, a dán Thorwaldsen alkotása. Ugyancsak ő készített még két Potocki-síremléket.

A Szafraniec- vagy **Szt. István kápolna** a román kori Ezüstharang-torony földszintje. Eredetileg a templom káptalanterme volt. A XV. század elején *Jan Szafraniec* püspök és *Piotr Szafraniec* kamarás kápolnává építtették át. E család magvaszakadtával a Jagelló Egyetem neves professzorait temették ide (Doktorok kápolnája). Ugyancsak itt látható *Jerzy Radziwiłł* bíboros – a kápolnát restauráló főpap – bronzszobra is. Az oltárkép Jan Kanty lengyel szentet, a JagellóEgyetem védőszentjét ábrázolja. A kápolna bejárata mellett id. *Piotr Kmita* nagyrú 1505-ből való páncélos bronz sírlapja látható, id. Vischer nürnbergi bronzöntő remeke.

A **Mária Szeplőtelen Fogantatása kápolna** (Waza-kápolna) a XIII. századi Szt. Péter és Pál-kápolna utóda, 1676-ban szentelték fel. *Waza János Kázmér* király alapította, hogy atyja, III. Waza Zsigmond akaratának megfelelően a Waza-dinasztia temetkezőhelye legyen. A kápolnában az 1587-1668 között uralkodó svéd Wazák síremlékei láthatók. A kápolna bejárata felett látható az 1266-ban elhunyt *Pradola püspök* hamvait őrző koporsócskája, a kápolna mellett pedig *Peter Boratyński* belzeci várnagy reneszánsz síremléke.

A Waza-kápolna előtt – két pilaszter között – látható a Német Lovagrend felett győzedelmeskedő, 1434-ben elhunyt *Jagelló Ulászló* gótikus vörösmárvány síremléke, melyet özvegye, Zofia királyné 1440-ben készíttetett. A szarkofág fölötti reneszánsz márvány baldachimot 100 évvel később, I. (Öreg) Zsigmond emeltette 1519-1524 között az olasz Giovanni Cini szobrász irányította Krakkóban működő olasz kőfaragókkal.

A reneszánsz **Zsigmond- vagy Mária Mennybevitele kápolna** a Nagy Kázmér által 1340-ben építtetett gótikus kápolna Zsigmond-kori reneszánsz stílusú átformálásával készült a király második feleségének, *Sforza Bonának* 1515-ben bekövetkezett halálát követően. A kápolna terveit a Firenze környéki Bartholomeo Berecci 1517-ben nyújtotta be. A sírhely 1519-1531 között készült el, és 1533-ban szentelték fel. A négyzet alaprajzú kápolna fölött nyolcszögletű dobon kazettás kupola emelkedik, melyet Anna Jagiellonka (Báthory István felesége) csillogó aranyozott lemezekkel borított. A kápolnát a hajótól elválasztó művészi bronzrács Hans Vischer nürnbergi műhelyében készült a XVI. század második harmadában. A rácsot a lengyel sas, a litván lovas és a spanyol kígyó díszíti. A rácszat felső részén I. Zsigmond és Anna Jagiellonska képmása látható. A sírkápolnát fehér kő és vörös márvány társításával alakította ki. A kápolna díszítését Giovanni Padovano és Giovanni Cini készítették. A bejáratnál szemben *Anna Jagiellonska* féloldalasan fekvő síremlékét Santi Gucci faragta. A reneszánsz motívumokkal szegélyezett félköríves fölkében felül I. (Öreg) Zsigmond (Berecci vagy Padovano műve) és alul fia, *Jagelló Zsigmond Ágost* síremléke (Santi Gucci alkotása) látható. A kápolna ötszárnyú oltárát 1531-38-ban Zsigmond király megrendelésére Nürnbergben készítették.

A Zsigmond-kápolnával szemben *Jadwiga* (Hedvig) királynő nyughelye található. A carrarai fehér síremléket 1902-ben Madeyski lengyel szobrász készítette. *Jadwiga* királynő síremlékét követő pillérközben, a szentély falában mélyítve *Jagelló Ulászló* második felesége, az 1416-ban elhunyt *Anna Gylejska* sírkamráját jelző sírlap látható.

Az 1351-ben eredetileg gótikus stílusban készült Konarski- vagy **Szt. Joachim kápolnát** 1520-21-ben *Jan Konarski krakkói püspök* saját sírkápolnájává építtette át. A püspök reneszánsz sírlapját Bereccui készítette 1525-ben. A barokkosított kápolnában van *Szaniawski püspök* késő barokk síremléke, a kápolna melletti falrész pedig *Pawel Szydłowiecki* kanonok 1506-ból való sírlapja.

Az 1320-ban épített, a XVI. században átépített, majd a XVII. században *Zadrik püspök* sírkápolnájává átalakított barokk stílusú **Keresztelő Szt. János kápolnát** márvány borítja. A Krisztus megkeresztelését ábrázoló oltárkép 1836-ban készült, Krisztus képében Adam Mickiewicz arcát festette meg barátja és tisztelője, Wojciech Kornel Sattler. A XVII. századtól kezdve a lengyel királyok a kápolnában öltözték fel – koronázásukat megelőzően – koronázási öltözetüket, palástjukat. A korábbi Szt. János-kápolna kettéválasztásával 1501-ben épült **János Albert (Jan Olbracht) király sírkápolnájában** lévő szarkofágot rejtő fölkét a később a waweli palotát reneszánsz stílusban átépítő Francesco Fiorentino olasz művész készítette. Ez az első lengyelországi reneszánsz alkotás. Az ablak alatti fölkében van *Jan Chojeński* 1538-ban elhunyt krakkói püspök sírlapja.

János Albert-sírkápolnájával szemben van *Nagy Kázmér* lengyel király (+1370) szarkofágja. Piszkei vörös márványból készült. Nagy Lajos magyar király (Ludwig Węgier néven utóda) készíttette.

A jobb oldali **János evangélista kápolnát** rokokó stílusban alakították át. Itt látható *Walenty Dembiński* reneszánsz síremléke. A padozaton *Pawel Woronicz* krakkói püspök-költő sírlapja van.

A XIV. századi eredetű **Szt. Tamás kápolnát** 1526-35 között Berecci reneszánsz stílusban átépítette. Itt helyezték el *Piotr Tomicki* püspök sírhelyét, Padovano alkotását.

A **Báthori- vagy Mária kápolnát** a XIV. század második felében Nagy Lajos király udvari orvosa, *Jan Radlica püspök* emeltette. 1594-95-ben – Anna Jagiellonska királyné kívánságára – elhunyt férje, *Báthory István* (+1586) erdélyi fejedelem és lengyel király sírkápolnájává alakították át. Anna húga Zápolya János király felesége lett. Fiuk, János Zsigmond lett az első erdélyi fejedelem. A síremléket Santi Gucci készítette. Jagelló Ulászló negyedik feleségének síremléke még az átépítés előtt került a kápolnába.

A szentély főhajó felőli oldalán – a Báthori-kápolnával szemben – *III. Sobieski János és feleségének* síremléke látható. Itt van *Michał Wiśniowiecki* barokk síremléke is, Francesco Placidi műve, 1760-ból.

A XIV. század első felében épült, barokk stílusban átalakított **Szt. Katalin-kápolnában** az olasz Padovano 1545-1547 között készítette *Gamrat püspök* reneszánsz síremlékét. A sekrestyével szemben van – Róbert Károly sógora – *Władysław Lokietek* XIV. századi gótikus szarkofágja. Az 1322-ben épült gótikus **sekrestye** zárókövei Mihály arkangyalt és szent Margitot ábrázolják. A székesegyház Zsigmond-tornyában látható 8 m átmérőjű „öreg” harang Lengyelország legnagyobb harangja, I. (Öreg) Zsigmond király ajándéka. 1520-ban öntötték zsákmányolt ágyúkból. Csak a nyelve 3 q súlyú.

A további kápolnák: **Zebrzydowski-kápolna**, a püspök reneszánsz síremlékével, Jan Michałowicz alkotása. A gótikus **Skotnicki-kápolnát** 1339-ben *Jarosław Skotnicki kanonok* építtette. Itt van *Tomasz Rażnowski* (+1540) reneszánsz kori bronz sírlapja és *Michał Skotnicki* (+1808) krakkói festő klasszicista szobor síremléke. A következő gótikus eredetű barokk **Lipski-kápolnában** *Andrzej Lipski püspök* és *Jan Aleksander Lipski bitoros* Placidi által tervezett síremléke látható. A kápolna előtti lejárón lehet lejutni a **kis kriptába**, ahol *Adam Mickiewicz* és *Juliusz Słowacki* koporsóját helyezték el.

A XIV. századi gótikus eredetű **Maciejowski-kápolnát** a XVIII. században barokkosították. *Maciejowski püspök* reneszánsz síremlékét itt helyezték el. A kápolna mellett a bal hajóban áll a várnai csatában 1444-ben elesett *III. Ulászló* lengyel király (I. Ulászló magyar-cseh király) jelképes, XX. század eleji neogótikus síremléke. A szarkofág és a Czartoryski-kápolna közötti falrészben említésre méltó a napóleoni idők lengyel légiói megszervezőjének, *Henryk Dąbrowski* (+1818) sírlapja.

A bal hajó utolsó sírhelye a **Czartoryski-kápolna**. Ez az Óratorony földszinti részét tölti be. A XV-XVII. században itt volt a székesegyház káptalanterme, melyet a XIX. században a hercegi család temetkezőhelyévé alakították át, *Władysław Czartoriski* (+1894) herceg sírlapjával.

A főbejáratnál balra nyílik a **Szentháromság-kápolna**, melyet Jagelló Ulászló negyedik felesége, Zsófia királyné (I. Ulászló magyar király és Jagelló Kázmér anyja) emeltette, ezóta többször átépítették. A legrégebb síremlék *Zsófia királyné* (+1461) sírlapja.

A székesegyház főhajójának pilléreit az egyháziatyák faszobrai díszítik: Szt. Hieronymus és Szt. Ambrus Wit Stwosw alkotása, továbbá Szt. Gergely pápa és Szt. Ágoston püspök. A falfestmények 1616-ban készültek. A **főhajóban** van *Szent Szaniszló krakkói püspök* sírhelye.

Az 1650-ben készült barokk **főoltár** előtt tették le a lengyel királyok koronázási esküjüket. A főoltár képe, Krisztus a keresztfán c. olajkép az olasz Dolabella műve. Az oltár előtt Jagelló Kázmér 1503-ban elhunyt fiának, *Frigyes gnieźnói érseknek* díszes sírlapját íj. Peter Vischer nürnbergi ötvös készítette. Az érsek sírjától balra nyugodott 1399-1949 között *Jadwiga* (Hedvig) királynő.

A Czartoriski kápolnából vezet a bejárat a **királyi kriptába**. A **Szt. Leonard-kripta** a templom legrégebbi része, Ulászló Hermann krakkói herceg építtette a XII. században. Csak maradványai maradtak meg. Kockakövekből készült, háromhajós, zömök oszlopú román kori épületrész. A királyokat a XV. század végéig a templomban temették el, majd a XVI. századtól kezdve már csak a síremlékük került a templomba, koporsójukat ebben a kriptában helyezték el. A Szent Leonard-kripta íves hátsó fele mellett *Szt. Maurus püspök* (+1118) 1938-ban föllelt maradványait helyezték el. A kripta előterében *III. Sobieski János* klasszicista szarkofágja látható. A kriptában van a szabadsághős, *Tadeusz Kościuszko* szarkofágja.

Tadeusz Kościuszko, aki részt vett az észak-amerikai függetlenségi harcokban is, 1793-ban, az osztrákok által akkor megszállt Krakkóban készítette elő az 1794-ben kirobbanó, s az ő nevét viselő felkelést. 1794 márciusában a krakkói Ryneken tette le esküjét az ország szabadságának kivívására, és ősi határainak helyreállítására. A felkelés leverését követően börtönéből kiszabadulva haláláig, 1817-ig svájci emigrációban élt, ahonnan holttestét 1818-ban nagy ünnepséggel hozták Krakkóba, és a Wawel székesegyház kriptájában temették el.

Mögötte Napóleon marsalljának, *Józef Poniatowski* szarkofágja, illetve *Michał Korybut Wiśniowiecki* király, mögötte pedig Sobieski János feleségének, *Maria Kazimierának* hamvait rejtő szarkofág van. Itt helyezték el

Báthory István szarkofágját, és *Jagelló Anna* földi maradványait is. *Öreg Zsigmond* hamvait rejtő koporsó az általa építtetett Zsigmond-kápolna alatt fekszik. A sírhelyet a *Waza-család szarkofágjai* követik. Az Ezüst Harang tornya alatt elterülő kriptában nyugszik Pilsudski marsall.

Przemysł

A San folyó két partján elterülő, dombok között fekvő Przemysł városközpontja a folyó déli partját foglalja el. A város fölött emelkedő dombokon elterülő papi városrészben számos templom áll. Przemysł régi püspökváros. Még feljebb középkori vár maradványait tárták fel.

A város legmagasabb pontján lévő Tatár domb környékén az erre elvonuló honfoglaló magyarokkal kapcsolatos leleteket (sírokat) is feltártak. A várost Przemysław fejedelem alapította. Przemysłben a kora román stílusú rotunda alapfalai, s a X-XI. századi hercegi palota maradványai közelében XII-XIII. századi vallási célú épületmaradványokat találtak. Vladimir kijevi herceg 981-ben hadjáratot vezetett Przemysł ellen, ezt Nestor kijevi krónikáiról említi először a XII. század elején.

A város felett magasló Tatár-dombhoz fűződő hagyomány szerint az egy tatár kán sírdombja. Más változat szerint Przemysław hercegnek, a város VII. századi alapítójának sírját rejtí, ezért Przemysław dombjának is nevezik a tatár-dombot.

A XI-XIV. század között hol a lengyel királyok, hol az oroszországi fejedelmek, a Halics birtokára törő Árpád-házi királyok vagy a nyugatra törő tatár hódítók váltogatták egymást Przemysł birtokában. Nagy Kázmér idején, a XIV. században emelték a przemysłi várat. A történelem folyamán a várost Magyarország kapujaként („Brama Węgieł”) emlegették.

A XIV. században emelt vár két reneszánsz pártázatos bástyáját, és a szintén pártázatos gótikus várkaput Nagy Kázmér építtette. A vár 1514-1553 közötti reneszánsz kori átépítése Piotr Kmita przemysłi sztratosztata, az 1612-1633 közötti átformálások Marcin Krasicki nevéhez fűződik. 1759-1762 között az akkor még viszonylag épen megőrzött vár nagy részét lebontják, s csak a palota rész és egyes falrészek maradtak fenn.

A lengyel királyok közül Bolesław Chrobry, Bolesław Śmialy, Nagy Kázmér, Władysław Jagiello és felesége, Jadwiga is járt a városban. A XV. század második felétől tartósan Lengyelországhoz tartozik. A XV-XVI. században a kelet-nyugati kereskedelem egyik központja volt. Przemysł különálló harangtornyú gótikus szentélyű, barokk hajójú katedrális 1460-1571 között – egy XIII. század eleji román kori körtemplom helyén – épült, s a XVIII. században barokkosították.

1460-ban a Krakkói Akadémia kihelyezett tagozata alakult itt meg. St. Orzechowski, Ignacy Krasicki püspök-költő, Franciszek Karpiński költő és Aleksander Fredro drámaíró működése a városhoz kötődik.

A XVII. századdal folytonos hanyatlás és állandó háborúskodás kezdődött. Az 1687. évi tatár támadást Szykowski vezette lengyel sereg verte vissza. 1772-ben Lengyelország első felosztásakor Ausztriához került. A város barokk obszerváns ferences temploma XVII. századi. A város kéttornyú jezsuita temploma XVII. századi, a ferences rend temploma a XVIII. században épült, benedek-rendi temploma és apácakolostora 1777-ben létesült. A przemysłi Óratorony 1775-1777 között, késő barokk stílusban épült.

1873-ban az osztrák császári hadvezetőség erődítményvárossá építtette ki Przemysłt. Az első világháború idején hosszú ostrom és nagy csaták színhelye volt. Az első világháború befejeződésével került vissza a lengyel Galícia területével együtt az újjászülető Lengyelországhoz.

Płock

A Varsótól mintegy 120 km-re fekvő Płock a Visztula partján, magasparton, skarpán, a folyó jobb oldalán, Mazovia és Kujavia határán fekszik. Płock Mazovia legrégebb települése volt, egykori püspökváros. Płock a XI. századtól püspöki, hercegi, majd királyi székhely. 1237-ben nyert városjogot. Ezt követően a litvánok, poroszok és a Német lovagrend hadai dúlták. A mazoviai hercegek székhelyüket előbb Czerskbe, majd a Visztula elkanyarodása után Varsóba tették át. 1495-ben – a hercegi ház kihalása után – a hercegség a krakkói királyra szállt. Varsó lett a főváros, Płock püspökváros maradt.

A Visztula parti dombvonulat, a Skarpa északi oldalán elhelyezkedő Óváros, az ettől kissé elkülönülő dombon, a Wzgórze Tumskién a királyi vár áll. Az Óvárosi főtér (Stary Rynek) a plac Nowotki közepét egykor a gótikus városháza foglalta el, amely azonban nyomtalanul elenyészett. Utódja a tér északnyugati oldalán klasszicista stílusban épült. Oldalához tapad az Odwach, az egykori városi őrség épülete.

A barokk homlokzatú, 1356-ban gótikus stílusban épített Szt. Bertalan-plébániatemplom (Kościół Św. Bertłomieja) 1356-ból való. Megépültekor kétszer olyan hosszú volt, mint jelenleg, homlokzata pedig a Visztulára nézett. A templom 1545-ben leégett. A XVII. századi újjáépítésekor a Visztula felőli részt lebontották, a templomtérre néző része pedig barokk jellegű homlokzatot kapott. A templomban XVI. századi polgári sírlapok láthatók. A Narutowicz tér egykor a város papi negyedének központja volt, kanonok-házak övezték és a XVIII. században Rynek Kanonicni (Pap-piac) néven emlegették. A XVIII-XIX. század fordulóján szüntették meg a pap-piacot.

A tér Visztula felőli oldalán a XVI-XVII. század fordulóján emelt, a XIX. században klasszicista stílusban átalakított egykori püspöki palota most hivatali (bíróügyi) épület. A XIX. század első felében kanonok-háznak épült épületet 1872-ben püspöki palotává építettek át.

A hercegi vár

A plocki Wzgórze Tumskién elterülő királyi-hercegi vár a Visztula fölött emelkedő dombon épült. A domb a pogány időkben kultikus hely volt. A kereszténység felvétele után Vitéz Boleszláv palánkokkal megerősített földvárat emeltetett itt. A vár közepét a XI. században kis körtemplom foglalta el, s mellé épült az uralkodói palota, a palatium. 1079-1139-ig királyi, ezt követően pedig hercegi székhely lett. Gótikus királyi palota-erődítmény épült.

1495-ig őrizte jellegét. A főváros ekkor Varsó lett. A svéd háborúk idején pusztulásnak indult. 1740-1803 között az erőműveket lebontották, s csak néhány régi falrész maradt meg. A királyi hercegi palota, és a Benedek-rendi apátság maradványát magába foglaló épületegyüttes most a Mazovia Múzeum székháza.

A várbeli Wieża Zegarowa (Óratorony) a katedrális harangtornya. Ulászló Herman román stílusú palatiuma helyén épült 1353-ban. A tornyot a XVI. században Giovanni Baptista Venetes olasz hadmérnök, a varsói Barbakán építője formálta át. A barokk toronysisakok 1723-1735 között, a toronyóra pedig a XVIII. század végén került a toronyra. A toronyhoz balról XVIII-XIX. századi szárny csatlakozik. Az innen kezdődő keleti szárny középső része foglalja magába a Szt. Adalbert-templom maradványát. A szárny a Visztulára néző Wieża Szalchecka-ban (Lovagok bástyája) végződik. Ez az 1353-ban emelt, 1796-ban egy szinttel alacsonyított bástyatorony volt a Szlachta, a nemesi származásúak börtöne. A bástyához csatlakozó visztulai szárny foglalja magába a Nagy Kázmér uralkodása alatti időkből való palota maradványait. Új épületszárny köti össze az Óratoronnyal.

A plocki katedrális 1134-1144 között épült román stílusban. Ebben az időben ez a háromhajós, latin kereszt alaprajzú, bazilika stílusú templom az ország legnagyobb temploma volt. A gótika idejében épült a két homlokzati torony. A szentély apszisát a XVI. század első harmadában reneszánsz stílusban építették át. A templom homlokzatát a XX. században román kori képében állították helyre. A templom királyi kápolnájában (Kaplica Królewska) levő Ulászló Herman és Ferdeszájú Bolesław király szarkofágja 1825-ben készült empire stílusban.

Czersk

A Varsótól délkeletre fekvő Czersk a XII-XIV. században a mazoviai hercegek székhelye volt. A Visztula azonban a XIV. század közepén megváltoztatva a meder folyását, néhány kilométerrel távolabb elkanyarodott a czerski hercegi vár falai alól. Janusz mazoviai herceg így kénytelen volt czerski várából más helyre tenni át székhelyét. Alkalmos helynek látszott a varsói Ujazdowski-vár, s ez lett az új hercegi székhely. Varsó így lett Lengyelország fővárosa.

A Visztula ma mintegy 3 km-re keletre folyik a domboldaltól. Korábban közvetlenül a várdomb alatt haladt el, védelmet nyújtva és vízi utat biztosítva a vár egykori lakóinak.

A czerski várdombon 1229-ben emelt, a XIV. században kiépített két kerek tornyú, szegletes, gótikus ívű kaputornyú, szabálytalan alaprajzú vöröstéglából épített hercegi vár romjai láthatók. 1656-ban a svédek ostromolták, de II. Rákóczi György erdélyi fejedelem hadai is rontották Czersk falait. A vár romjai az első világháborúban is harcok középpontjába kerültek.

A mazovia hercegek – korábban a warkai dominikánus templomban nyugvó – hamvait a XVII-XVIII. századi barokk Ferenc-rendi templomban és kolostorban helyezték el. A serföző hagyományokat nevében őrző (Warka = főzőhely) Stara Warka településében a XVI. században Sforza Bona szőlőt telepített (Winiary = szőlőhegy). A Winiary látivalója az ősparkkal körülvett Pulaski-kastély.

Wislica

A Busko-Zdrójtól 15 km-re délre, a Nida bal partján fekvő Wislica a Visztula vidékét lakó szláv törzsek, a wislánok egyik nagyobb települése volt a IX. században. A település már a VIII. és a IX. század fordulóján Krakko mellett a Wislán szláv törzs legfontosabb vára volt.

A Nagy-Morva Birodalomhoz tartozó egykori település lakosai valószínűleg Cirill és Metód kezéből vették fel a keresztséget. Földvárát a X-XI. században gerendapalánkkal vették körül, s itt adott menedéket Ferdeszájú Boleszláv lengyel fejedelem – Könyves Kálmán elűzött felesége törvénytelen fiának - Boricsnak, a magyar trónkövetelő hercegnek. Ezért 1135-ben Vak Béla király magyar és ruszin hadai csellel elfoglalták és felgyújtották a várost.

A jelenlegi Plac Solny környékén épült fel újra, 1166-1177 között, s hercegi székhely lett. 1241-ben a tatárok azonban ismét elpusztították. A XIV. században Władysław Łokietek és Nagy Kázmér idején Wislicát városfalakkal övezték, megépült a káptalani templom, a harangtorony, és az ún. Długosz-ház.

A piactéren álló, Nagy Kázmér által alapított, román kori eredetű, XIV. századi gótikus káptalani templom kéthajós csarnoktemplom. A déli bejárata fölötti gótikus donátori képmás látható: Nagy Kázmér a templom modelljét felajánlja a kisdedet tartó Máriának. A szentélyben látható, az 1400-ból való bizánci-halicsei stílusú freskó: Krisztus és Mária életét mutatja be. Az egyik pilléren Szűz Máriát ábrázoló, XIII. századi dombormű van. A templom padozata alatt a XII. századi román kori egyhajós templom maradványai láthatók.

A város jelentőségére utal, hogy itt kelt a lengyel szokásjogot írásba foglaló Wislicai statútum. Wislica a svéd háborúk idején fejlődött vissza kisvárossá.

Jaroslów

Délkelet-Lengyelországban, a San folyó fölötti magasparton elterülő Jaroslówot feltehetően a névadó, a X-XI. század fordulóján uralkodó halicsi fejedelem, Bölcs Jarosláv alapította. A település 1375-ben nyert városjogot. 1382-től kezdve tartósan Lengyelország része lett. [Az első magyar-lengyel unióval \(1370\) kapcsolatban a magyar királyok lemondtak Halicsra vonatkozó területi igényükről.](#)

Jaroslów egészen a XVII. századig fontos kereskedelmi gócpont volt. Itt feküdt a Magyarország és Ukrajna, valamint a Kelet-Nyugat közötti árucserre forgalom útvonala. Jelentős vásárokat tartottak a városban. A San az áruval megrakott bárkák útvonala volt. 1615-ben a bencés apácák számára kolostort alapítottak. A gótikus-reneszánsz apátsági templomot a náciak börtönnek használták.

1625-ben a vásár alkalmával tűz ütött ki, amely sok emberáldozatot követelt. Ettől kezdve megszakadt a város fejlődése. A város plébániatemploma ezt követően épült újjá barokk stílusban. 1683-ban a városban várta a győztes bécsi csatából hazatérő királyi férjét, a törökverő Sobieski János királyt felesége, Mária királyné.

[1711-ben a magyar szabadságharc leverése után II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós hosszabb ideig tartózkodtak a városban, és tárgyalásokat folytattak I. Péter orosz cárral.](#)

LENGYEL KIRÁLYOK

I. PIAST DINASZTIA

Első feudális monarchia (királyság)

- kb. 960-992** I. Mieszko fejedelem
992-1025 I. Vitéz (Bátor) Boleszláv (Bolesław Chrobry) 1025-től Lengyelország királya
1025-1034 II. Fényes Boleszláv 1025-től Lengyelország királya
1034-1058 I. Kázmér a helyreállító
1058-1079 II. Merész Boleszláv (1076-ban koronázták meg)
1079-1102 I. Ulászló Herman
1102-1107 Zbigniew és III. Ferdeszájú Boleszláv
1107-1138 III. Ferdeszájú Boleszláv
 1108-ban V. Henrik ellen segítséget nyújtott a magyar hadaknak

A feudális széttagoltság (feudális anarchia) időszaka (Krakkói hercegség)

- 1138-1146** II. Száműzött Ulászló
1146-1173 IV. Göndör Boleszláv
1173-1177 III. Öreg Mieszko
1177-1194 II. Igazságos Kázmér
1194-1202 III. Öreg Mieszko
1202 Pipaszárlábú Ulászló
1202-1210 Fehér Leszek
1210-1211 Botladozó Mieszko
1211-1227 Fehér Leszek
1227-1229 Pipaszárlábú Ulászló
1229-1232 Mazoviai Konrád
1232-1238 Szakállas Henrik
1238-1241 Piaszt Ájtatos Henrik
1241-1243 Mazoviai Konrád
1243-1279 Szemérmes Boleszláv sandomierzi és krakkói herceg
 felesége Kinga, IV. Béla leánya
1279-1288 Fekete Leszek
1288-1290 Fürkésző Henrik
1290-1291 II. Przemysl (1295-1296 király)
1291-1305 II. Wenceslas (Vencel)
 Przemysli (Přemysl) dinasztia (1300-tól lengyel királyok)

Egyesült lengyel királyság

- 1306-1333** I. Łokietek (Kicsi) Ulászló (1320-tól király), Károly Róbert apósa
1333-1370 III. Nagy Kázmér
 (Jolánta, IV. Béla lánya és Ájtatos Boleszláv kaliszi herceg unokája)

II. ANJOU (ANGEVIN) KIRÁLYSÁG

- 1370-1382** Nagy Lajos magyar király
1383-1399 Jadwiga (Hedvig, Nagy Lajos leánya)

III. JEGELLŐ (JAGIELLO)-DINASZTIA

- 1386-1434** II. Jagelló Ulászló – Perszónálunió Litvániával
1434-1444 III. Ulászló (Várnában elesett) – I. Ulászló magyar király
1447-1492 IV. Jagelló Kázmér
1492-1501 János Albert (Jan Olbracht)
1501-1506 Sándor
1506-1548 I. Öreg Zsigmond
1548-1572 II. Zsigmond Ágost

IV. VÁLASZTOTT KIRÁLYOK

- 1573-1574** Valois Henrik
1576-1586 Báthory István
1587-1632 III. Waza Zsigmond
1632-1648 IV. Waza Ulászló
1648-1668 II. Waza János Kázmér
1669-1673 Wiśniowiecki Korybut Mihály
1674-1696 III. Sobieski János
1697-1706 II. Erős Ágost (szász)
1704-1709 Leszczyński Szaniszló
1709-1733 II. Erős Ágost
1733-1736 Leszczyński Szaniszló
1733-1763 III. Ágost (szász)
1764-1795 Poniatowski Szaniszló Ágost

4. A MAGYAR ÁLLAMALAPÍTÁS, I. (SZENT) ISTVÁN KIRÁLY VÁR- ÉS EGYHÁZSZERVEZETE

4.1. I. Szent) István király, az államalapító

Géza magyar fejedelem (972-997) 985-ben adta nőül Judit magyar hercegnőt I. (Bátor) Boleszló (Boleslaw) lengyel herceghez (987-88), aki magyar feleségét Veszprém herceggel együtt rövidesen visszaküldte. Ezzel felbomlott az első magyar-lengyel szövetség. *I. Boleszláv (Boleszló)* előbb lengyel fejedelem (992-1025), majd 1025-ben király, II. Henrik német-római császár (1013-1024) ellen vívott sikeres háborút (1002-1018), eközben Morvaországot és Lausitzot is meghódította. Géza másik leányát 995 körül Gavil Radomirhoz adta, aki később bolgár cár lett. Kisebbik leányai Orseolo Péter és Aba Sámuel feleségei lettek.

995-ben **Adalbert prágai püspök** járt Géza udvarában. Szent Adalbert 955 után született előkelő cseh családból (eredeti nevén Vojtech, egy kelet-csehországi várúr fia). 983-ban prágai püspök lett, majd 989-ben Rómába menekült. 994-ben azonban visszatért Prágába, de onnan 995-ben Magyarországon át kénytelen volt újra Rómába menekülni. Szent Adalbert Rómából Franciaországon és Németországon át Lengyelországba ment, s ott monostort alapított. 1000-ben alakult meg a német egyháztól független lengyel érsekség Gnieznóban. Ezután a Visztula torkolatánál térítette a pogány poroszokat a keresztény hitre, térítőmunkája közben 997-ben mártírhalált szenvedett. Miután a poroszok földjén vártanú halált halt, István őt választotta az esztergomi érsekség egyik védőszentjéül.

Anasztáz, lengyelországi apát 1002-ben közreműködött a pannonhalmi Szent Márton bencés monostor alapításában. A pannonhalmi bencés apátság kiváltságlevele 1002-ből származik. Astriknak nevezik 1012-ben a bambergi Szent Péter-egyház felszentelésén részt vevő magyar érseket. Ezt megelőzően 1007-ben a frankfurti zsinaton vett részt magyar érsek: **Anasztáz**. Hihetőleg – ahogy Hartvik állítja – egy és ugyanazon személyt takar a két név. *Astrik-Anasztáz* pályája Szent Adalbert mellett indult. Lengyelországból Magyarországra, Szent Istvánhoz jött, és ő a király követe II. Szilveszter pápánál (993-1003). A pápától koronával tért vissza. A hamis pannonhalmi alapítólevelé szerint **Anasztáz** apát volt a monostorban, a Gellért-legenda szerint pedig pécsváradi apát volt, amikor Gellért Magyarországra érkezett.

I. (Szent) István (1000-1038)

I. (Szent) István király koronázására 1000. év karácsonyán, vagy 1001. január 6-án, vízkereszt ünnepén, a Szent István vértanú tiszteletére épült esztergomi templomban kerülhetett sor. I. Istvánt a II. Szilveszter pápától (959-1103) kapott koronával koronázták meg, s ehhez minden bizonnyal III. Ottó császár (983-1002) is beleegyezését adta. István király koronája abroncskorona volt, melyet kereszték ékesítettek.

A későbbiekben kialakult ún. Szent Korona előlnézete: az igazgyöngyökkel keretezett abroncsról láncokon almandinkövek lógnak, a peremet felül átlátszó zománc oromdís ékesíti, középen a Megváltó képével. Felül kereszt alakú pántokra illesztették az apostollemezeket, középen elferdült kereszt található. A korona hátoldalán a görög koronán VII. Dukasz Mihály (1071-78) bizánci császár biborszínű feliratozással, alatta fia, Bíborbanszületett Konsztantinosz hasonló megjelöléssel, illetve I. Géza magyar király (1074-77) zománcképe dicsfény nélkül, sötétkék feliratozással. A görög, illetve latin részből álló koronát féldrágakövek, gyöngyök, valamint Krisztus, apostolok (Péter, Pál, Jakab, János, András, Fülöp, Tamás és Bertalan), illetve szentek (Szent György, Demeter, Kozma és Damján) képei ékesítik.

A MAGYAR NEMZETI EREKLYÉK

A MAGYAR SZENT KORONA

Asztrik (Aschrich) a XI. század első évében (1001-ben) érkezett Rómába, hogy I. István magyar királynak koronát szerezzen. Mind a 999 áprilisa óta a pápai székhelybe került francia származású II. Szilveszter (Gerbert) pápa (999-1003), mind pedig a császár örömmel fogadták. I. István király II. Szilvesztertől kapott koronát. III. Ottó és II. Szilveszter pápa egyetértésben képzelték el a keresztény univerzalizmust. Ennek értelmében kapott 1001-ben Szilveszter pápától István király koronát. A koronaküldés az ország függetlenségét jelentette, ezzel a pápa elismerte Istvánt szuverén keresztény monarchának. Egyház szervezetenként pedig az esztergomi érsekség felállítása biztosította a magyar egyház függetlenségét (a némettől). A pápától kapott korona és a saját érsekség volt az állami szuverenitás biztosítója. A Révai Lexikon szerint: „A Szent Korona közjogi értelemben jelenti magát az alkotmányos főhatalmat, s e főhatalom eszmei birtokosát. Király és a nemzet a főhatalomban magyar közjogi felfogás szerint a Szent Korona jogán, mint annak viselője és tagjai osztoznak. Ily értelemben az ország területét is a Szent Korona területének, a királyi javakat és közjövödelmeket a Szent Korona jószágainak nevezzük...”

I. (Szent) István király 1000/1001. szilveszterén kapta koronáját II. Szilveszter pápától (előbb Gerbert pap, ravennai érsek), vagy III. Ottó (983-1002) császártól. Szent István király legendájában a koronaküldés története így szerepel:

„Atyja (:Géza) halála után a negyedik évben az isteni kegyelem intézéséből ugyanezt az Asztrik püspököt, akit más néven Anastasisusnak mondtak, a szent apostolok küszöbéhez küldte, hogy Szent Péternek, az apostolok fejedelmének örökösét (:Szilvesztert:) megkérje: a Pannonia tájain kivirult zsenge kereszténységnek bő áldását elküldje, az esztergomi egyházat aláírásának tekintélyével főegyházzá szentelje, és a többi püspökséget is áldásával erősítse. Erdemesítse őt is arra, hogy királyi diadémmal izmosítsa, hogy e tisztségre támaszkodva, amit Isten kegyelméből elkezdett, még keményebben szilárdítsa.

Épp ez időben fogadta el Mieszko (:fejedeleme 960-992:), a lengyelek fejedelme övéivel a keresztény hitet, s a római szék előljárójához követeket küldve kérte, hogy apostoli áldással támogassák (: ebben az időben Vitéz Boleszláv:), és királyi diadémmal koronázzák. Kérésére a pápa rábólintott, s már egy jeles művű koronát csináltatott, melyet neki áldásával s a királyi dicső ranggal elküldeni szándékozott. De mivel ismeri az Úr, kik az övéi – hiszen mikor az apostolok kettőt jelöltek ki az apostoli szolgálatra, Mátyást részesítette előnyben, s vele töltötte be az apostolok számát -, elhatározta, hogy sokkal inkább választottját, Istvánt ékesíti szerencsésen e világi koronával, majd ezután ugyancsak őt díszíti fel még szerencsésebben az örökkévalóval.

Tehát a kijelölt napon, melyen a már elkészített koronát a lengyelek fejedelmének kellett volna küldenie, illetve a megelőző éjszakán, a pápának látomásában megjelent Isten küldöttje, és ezt mondta: »Tudd meg, hogy a holnapi napon, a nap első órájában hozzád ismeretlen nemzet követői jönnek, akik téged fejedelmüknek az apostoli áldás ajándékával egyetemben királyi koronát követelnek. A koronát hát, melyet csináltattál, fejedelmüknek, miként kérik, eljuttatni ne habozzál. Mert tudd meg, hogy ez neki a dicső királyi ranggal együtt élete érdemeiért jár.« E látomás rendje szerint a következő nap megszabott órájában Asztrik püspök a pápához ért, a rárótt feladatot bölcsen ellátva, a szent fejedelem viselt dolgait rendben előadva kérte az apostoli széktől az említett kitüntetések; kimutatta, hogy méltó ilyen tisztségre s méltóságra, mert Isten segítségével meghódított több nemzetet, s hatalma által sok hitetlent az Úrhoz térített. Ezek hallatára nagyon megörült a római főpap, mindent megadott jószágon, ahogy kérték. Azonfelül keresztet küldött a királynak, mintegy apostolság jeleként, így szólván: »Én apostoli vagyok, ő viszont méltán Krisztus apostola, ha Krisztus annyi népét térített meg általa...«

Elhozták hát az apostoli áldás levelét a koronával és a keresztrel együtt, s miközben a püspökök és a papság, az ispánok és a nép egybehangzó magasztalásukat fennen kiáltozták, Isten kedveltjét, István királyt az olajkenettel felkenve a királyi méltóság diadémmal szerencsésen megkoronázták...”

(Hartvik püspök 1097.; Kurcz Ágnes: István király emlékezete, Budapest, 1971. p. 70-71.)

Szent István király (1000-1038) sapkához hasonló koronáját III. Henrik császár (1039-1056) 1044-ben visszaküldte Rómába, miután legyőzte Aba Sámuel (1041-1044). 1074-ben - a bizánci császár és Géza magyar király képeit is ábrázoló - "Corona graeca" Bizáncból, *Dukasz Mihály* (1071-1078) megbízásából került *I. Gézához* (1074-1077). 1204-ben, Imre (1196-1204) halála után özvegye, Aragóniai Konstancia, és a kisgyermekként megkoronázott III. László (1201-1205) – II. András elől – Bécsbe, Lipót osztrák herceghez menekül a magyar koronával együtt. András háborúval fenyegette meg az osztrák herceget, ha nem adja azt vissza (közben III. László 1205. május 7-én meghalt). A Szent Koronát – Szent István ereklyéivel és más kincsekkel együtt – 1241-ben, a tatárjárás idején menekítette el az országból *IV. Béla* és 1242-ben Spalato (Split) városából, Klissza várából, Trau (Trogir) szigetéről került vissza a székesfehérvári kincstárba. 1256 óta beszélnek Szent Koronáról (IV. Béla ekkor István királyfira bízta Erdély kormányzását). 1270-ben *Macsói Anna hercegnő* – IV. Béla leánya – *II. Ottokárhoz* (1253-1278) menekült, és a Szent István-kori koronát neki átadta. 1288-ban ennek nyoma vész.

V. István (1270-1272) korában kellett elkészülnie a régi királynői korona felhasználásával a pántos koronának (aurifex Mattheus, Máté nevű aranyműves ekkor javakat kapott). IV. Bélát 1235-ben koronázták meg előtte, így V. István szükségből, a régi helyett készíttetett koronát a régi jogállapot helyreállítása végett (Deér József szerint, 1966.). A második közjogi felfogás szerint a magyar királyságban csak az a koronázás törvényes és érvényes, amelynek szertartását a mindenkori esztergomi érsek végzi, mégpedig Szent István koronájával és Székesfehérvárott (az ősi koronázóvárosban). A török hódoltság idején Pozsony, a török alóli felszabadulás után Buda vált koronázó várossá. 1290-től kezdve a korona sorsa pontosan követhető.

1304-ben, az Árpád-ház kihalása után trónviszályok során *Károly Róbert* hívei elől, II. Vencel cseh király fiának támogatói eltulajdonították, a korona előbb Prágába került. II. Vencel betört az országba, fiát Budán királlyá koronáztatta, de visszavonult. Utóda, III. Vencel *Wittelsbach Ottó bajor* hercegnek (IV. Béla unokájának) ajándékozta. Bajor Ottó 1305-ben betört az országba, de a Szent Koronát Fischamendnél elvesztette, ahol később megtalálta. A törvénytelenül megkoronázott Bajor Ottót Kán László erdélyi vajda orvul fogságba vetette, a Szent Koronát Déva várában, Gyulafehérvárott, majd egyik várában rejtegette. Kán László – Gentilis pápai követ sürgetésére – visszaszolgáltatta és azzal Károly Róbertet koronázták meg. 1310-1440 közötti időszakban a Szent Korona előbb Visegrádon (1310-1408), majd Budán (1408-1434) illetve Esztergomban (1434-1440) van. Előbb tehát *Károly Róbert* (1308-1342) Székesfehérvárról Visegrádra viteti és 1323 után itt őrizteti, amikor pedig 1333-ban Nápolyba indult, a koronát is magával vihette. Fia, I. (Nagy) Lajos lengyel királysága idején (1370-1382) Visegrádon, a magyar korona mellett őrizték a lengyel koronát is. 1401-ben az országnagyok letartóztatták Zsigmond királyt (1387-1437) és a Szent Korona nevében kezdtek királyi jogokat gyakorolni. Zsigmond ezt követően a budai királyi vár tárnoki házában, az István-torony mellett őriztette, majd az esztergomi érsek őrzetébe került.

Habsburg Albert király (1437-1439) Visegrádon őriztette. Halála után özvegye, Erzsébet királyné 1440. február 20-21-én éjjel ellopatta Kottaner Jánosné Wolfram Ilona udvarhölgyével születendő gyermeke számára. A koronát a komáromi várba vitték, ahol Erzsébet özvegy királyné átvette, aki 1440. február 21 vagy 22-én fiút szült. A korona május 15-ig Komáromban van. A csecsemőt – V. Lászlót – az ellepott koronával Székesfehérvárott megkoronáztatta. Erzsébet királyné, elhunyt férje végrendeletét teljesítve, 1440. augusztus 23-án Pozsonyban fiát és a Szent Koronát átadta Frigyes osztrák hercegnek, a kijelölt gyámnak. A korona 1440-1463 között Bécsben van. A Szent Koronát Hunyadi Mátyás 80000 arany váltságdíj ellenében Frigyesről 1463-ban visszaszerzi az Erzsébet királyné által 1441. március 3-án elzalogosított Sopronnal együtt. 1492-1526 között a korona Visegrádon van.

1517-ben *Werbőczy István* Hármaskönyvében fogalmazza meg a koronaelméletet, a magyar Szent Korona-tant. A *Szent Korona az ország teste*, melynek tagjai a bárók, főrendek, főpapok, nemesek és az uralkodó. 1527 novemberétől a koronaőr Ferdinánd híveként Perényi Péter és Báthory István nádor. A korona 1526-1527 között Visegrádon van, ahonnan 1527-ben, a török hódoltság elején Perényi Péter koronaőr Füzér várába, majd Siklósrá, onnan a Sárospataki várba szállítja, de a szekérkaravánt a török elfogja, Szolimán szultán táborában felpróbálja, majd visszaadja. 1529-1551 között Lippán és Gyulafehérvárott van: a korona Zápolya (Szapolyai) Jánoshoz került, majd 1551-ig özvegye, Lengyel

Izabella a kialakuló erdélyi fejedelemség fővárosában, Gyulafehérvárott rejtegeti. 1551-ben Tordán, Kolozsvárott van, majd 1551. július 26-án Izabella özvegy királyné a Szent Koronát átadja a Habsburg-háznak. A korona 1552-ben Bécsben, 1557-1607 között Prágában, 1607-1619 között Pozsonyban van. 1611-ben II. Mátyás (1608-1619) tallérján jelenik meg az első hiteles koronaábrázolás.

1613-ban Révay Péter (1568-1622) koronaőr, Túróc vármegyei főispán könyvet ír „A magyar királyság Szent Koronájáról” (Commentarius de Sacra Regni Hungariae Corona). Ő a Szent Koronát II. Szilveszter pápa adományának tartotta. Révay Péter az ecsedi várban halt meg. 1619-1621 között Bethlen Gábor erdélyi fejedelem Zólyom, Kassa, Eperjes, Ecsedi vár útvonalon menekíti. A Szent Korona 1622-ben Kassa – Trencsén - Pozsony útvonalon tér vissza, ahol 1622-1645 között van. 1625-ben rövid időre Sopronba kerül. 1644-1647 között Győrben van. 1683-ban Pozsony – Bécs – Linz – Passau – Bécs – Pozsony útvonalon menekítik a török előrenyomulás miatt. 1683-1703 között Pozsonyban őrzik, 1703-1711 között Bécsben 1711-1784 között Pozsonyban van. 1784-ben Komáromban tartják. II. József – aki nem koronáztatta meg magát – Pozsonyból Bécsbe viteti, itt őrzik 1784-1790 között. 1790-1849 között Buda lesz a magyar koronázó város. 1790-ben a budai templomban kiállították a II. József halála után hazahozott magyar koronát. Weszprémi István debreceni orvos-tudós megállapította a „görög korona” Dukász Mihály, Konstantin és I. Géza korára datálását. A Napóleoni háborúk idején 1805-ben Munkácson, 1809-ben Egerben, illetve Gyöngyösön őrzik.

Kossuth Lajos, 1848. december 30-án, mint a Honvédelmi Bizottmány elnöke Bónis Sámuel országgyűlési képviselőt nevezi ki a koronamentés „országos biztosává”. 1849-ben Debrecen - Buda – Szeged – Nagyvárad útvonalon menekítik, 1849. augusztus 22-én Kossuth Lajos utasítására Szemere Bertalan Orsova mellett elásatja. Kempelen rendőrfőnök csak 1854-ben talál rá, és 1854. szeptember 8-án kiásatja. 1853-1944 között Budán őrzik. 1857-ben Franz Bock, a bécsi kincstár igazgatója megvizsgálja. 1880-ban az MTA megbízásából Ipolyi Arnold, Pulszky Károly, Henszlmann Imre és Hampel József vizsgálja meg. 1896-ban a millenium alkalmából három napra kiállították a koronát, s ez alkalommal Czobor Béla írja le. 1916-ban, az utolsó magyar király, IV. Károly (1916-1918) koronázásakor – melyet Budán, a Mátyás templomban tartanak - Varjú Elemér, a Magyar Nemzeti Múzeum történeti gyűjteményének igazgatója és Gerevich Tibor elemzi. 1928-ban a múzeumi kongresszus alkalmából Otto von Falke írja le. 1938-ban – Szent István király halálának 900. évfordulóján - a Szent István Év alkalmából vizsgálják a kiállított koronát.

1942-ben Tóth Zoltán kimutatta, hogy a koronára vonatkozó részt maga Hartvik püspök találta ki. A koronát adományozó II. Szilveszter pápa helyébe nála III. Ottó német-római császár lépett. A latin koronát ő is Szent István korára datálta. (László Gyula véleménye szerint a Corona graeca valószínűleg III. Béla (1172-1196) készítette feleségének, a bizánci Antiochiai Anna hercegnőnek (1184), a császárnővel való egyenjogúságának jelképeként: ld. Szent László (1095-1116) leányának, a bizánci császárazszonynak, Piroska-Eirénének – II. Komnészosz János (1118-1143) felesége – mozaikképe a konstantinápolyi Hagia Sophia előcsarnokában.)

Szálasi Ferenc 1944-ben Veszprém, sziklabarlang, Kőszeg, majd 1945-ben Velem-Kőszeg érintésével Ausztriába menekíti. 1945-ben Mattsee mellett Szálasi Ferenc parancsára a koronázási jelvényeket olajos hordóban elássák. Az amerikai felderítők 1945. július 27-én találják meg. 1945-ben Frankfurt am Mainban őrzik, majd 1946-ban Patrick J. Kelleker, amerikai művészettörténész megvizsgálja Wiesbadenben, és fényképet is készített róla. 1945-1978 között Fort Knox-ban (Kentucky állam, USA) letétként őrzik, itt volt az USA aranytartalékával együtt. 1956-ban Albert Boeckler adott ki rövid jelentést.

1978. január 5-én este 9 óra 26 perckor a budapesti Feri-hegyi repülőtéren leszálló különgép hozta haza az USA-ból. A koronát id. Jimmy Carter elnök megbízottja, Cyrus Vance külügyminiszter január 6-án adta át az Országgyűlés elnökének, Apró Antalnak. A Szent Koronát a Magyar Nemzeti Múzeum, különteremben őrizték. **2000. január 1-jétől – a 2000. évi I. törvény alapján - az Országház kupolacsarnokában helyezték el ünnepélyes keretek között.**

Az Árpád-kor folyamán a korona, a jogar, a kard és az országalma használata állandósult. A viselet magyar jellegzetességként kiegészítésül a Szent István személyével közvetlenül kapcsolatba hozható palást vált a koronázási ornátus állandó tartozékává. Ezt az aranyszállal gazdagon hímzett palástot eredetileg I. István és Gizella 1031-ben a Fehérvár városában lévő Szűz Mária templom részére miseruhának készítették, koronázásuk 30. évfordulója alkalmából. A paláston felül Mária és Krisztus, alattuk a próféták álló, lejjebb az apostolok ülő alakja látható. Legalul István és Gizella képe található kör alakú képmezőkben. Mellettük a vértanúk sorakoznak.

ÁLLAMI CÍMEREINK

I. (Szent) István királytól (1001-1038) *III. Istvánig* (1162-1172) nem beszélhetünk állami címerről. *III. Béla* (1172-1196) korában feltűnik a *kettőskereszt*, amely akkor Bizáncban a birodalom jelképe volt. 1190 körül *III. Béla* pénzein jelenik meg először e jelkép, s a vörös címerben megjelenő kettőskereszt a magyar államhatalom egyenjogúságát hangsúlyozza. (A kettőskereszt *IV. Béla* 1243-as pecsétjén is megjelenik.)

A középkori Magyarország eredeti címere a kettőskereszt, a *vágások* pedig az Árpád-ház családi jelvénye volt. *Imre király* (1196-1204) az 1202-ben készült pecsétjén – spanyol hatásra – vörös-ezüst, hétszer vágott sávozatban, vízszintes, a négy vörös mezőben összesen kilenc oroszlán jelenik meg. *II. András* (1205-1235) által 1222-ben kiadott Aranybulláján a pajzs hét részre osztott, s az osztásokban két-két egymással szembe forduló (összesen hét) oroszlán látható. Az 1231. évi kettős pecséten – ez ötpólyás – ismét a pajzs mezején látható 11 oroszlán (később az oroszlánokkal a magyar állami címeren nem találkozunk). *III. András* (1290-1301) özvegyének, (Habsburg) Ágnes királyné pecsétjén jelenik meg először a *hármashalom*.

Az Árpád-ház kihaltja után a *nyolc vörös-ezüst pólya* és *kettőskereszt* együtt vagy külön-külön szerepel a címerekben. A hármashalom az Anjouk idejében, pl. már *Nagy Lajos* címerén, pecsétjén, érmein is megjelenik, de szintelenül. Az Árpád-ház kihaltja után az *Anjouk* (Károly Róbert, 1308-1342; *I. (Nagy) Lajos*, 1342-1382; *Mária*, 1382-1387) – az Árpád-házzal való rokonság és trónigény kihangsúlyozására – megtartják az Árpádok vörös-ezüst színeit, de a címerük második oldalán beiktatják a *liliomot* is. *Nagy Lajos*nál ismét megjelennek az ősi szimbólumok, de már egyesítve, egyetlen hasított pajzsban.

Luxemburgi Zsigmond (1387-1437) cseh király és német-római császár címerpajzsában megjelenik a cseh oroszlán (a cseh királyság jelképe), vagy a luxemburgi sas.

Az *osztrák kétféjű császári sas* római eredetű, - a római királyi jelkép az egyfejű, majd a német-római császárság jelképe a kétféjű sas volt -. A Habsburgok címerében a vörös mezőben fehér pólya szerepel. Első megjelenése Habsburg Albert (1437-1439) idejére tehető.

A Hunyadiak korában, *Hunyadi János* kormányzó (1446-1452), illetve *I. (Hunyadi) Mátyás* (1458-1490) címerpajzsában szerepel a *holló, csőrében gyűrűvel*, de *Mátyás* király címereiben a fekete holló hol közepén, hol pedig oldalt szerepel, négyes címerpajzsában szerepelt a magyar pólya, a cseh oroszlán, a lausitzi ökör, és a sziléziai sas is, vagy egy másikon megjelenik a hármashalom is.

A Jagellóknál: *I. Ulászló* (1440-1444), *II. Ulászló* (1490-1516), *II. Lajos* (1516-1526) lengyel *vörös pajzsos fehér sas* címere mellett a Jagellóknál egy lovas, a korábbi magyar címer pólyái és a kettőskereszt együtt található. *I. Ulászló* négyelt címerpajzsán megtalálható volt a pólya, a kettőskereszt, a sas mellett Szent György lovas képe is. A *kialakult kiscímert* veszi át később *I. (Habsburg) Ferdinánd* magyar király is.

A címerpajzsot tartó angyalok már a XVI. században előbukkannak. A magyar címerben a *Szent Korona* először *II. Mátyás* 1612-es oklevelén látható (korábban koronás ábrázolás *V. László* majd *Mátyás* király címerén is látható). *II. Lipót* (1790-1792) uralkodása idején alakult ki a magyar nagycímer, kétszer vágott és hasított *középpajzsában* (az első sorában) Horvátország, Dalmácia, Szlavónia, (a második sorban) Bosznia, Szerbia, (a harmadik sorban) Kunország, Galícia, Lodoméria és Bulgária, *szívpajzsában* Magyarország koronás címere; alappajzsában pedig Erdély címere és az osztrák-német mellécímerek. *Mária Terézia* idején divatosá lesz a hasított pajzs. A magyar címer a

Habsburgok idején többnyire mint a birodalmi sas szív pajzsra nyer elhelyezést. Ezt az 1848:XXI. tc. módosította, s a szív pajzsból kiemelve önálló magyar címerként kívánt elismertetni. Ez a régi vágásos, kettőskeresztes, hármashalmos, koronás magyar kiscímer volt.

Az 1848-49-es szabadságharc idején vezették be az ún. Kossuth-címet a korona nélkül. A Habsburg-ház debreceni trónfosztása után még a kiskoronát is eltávolították a hármashalomról.

1874-ben kezdték használni az ország kiscímerét, valamint a magyar korona országainak egyesített középcímerét Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Erdély és Fiume címereivel.

- *Dalmácia címere* kék mezőben három koronás oroszlánfej,
- *Horvátország címere*ben II. Lajos korától, 1525 óta szerepel a vörös és ezüst kockázat,
- *Szlavónia címere*ben 1197-ben jelenik meg a nyest: kék-ezüst között, vörös mezőben jobbra futó fekete nyest,
- *Erdély címere* 1659-től az emelkedő fekete sas, fölötte növekvő ezüst félhold és arany napkorong, amely a székelység jelképe. Harmadik elem a hét vár, a szászok hétkulcsos várának a jelképe („Siebenbürgen” német földrajzi név).
- *Fiume címere*, amelyet 1779-ben „külön testként” Mária Terézia csatolt az országhoz, kétféjű sast ábrázol, amely karmait balra dönt korszón tartja, abból bővizű folyó folyik, a tenger jelképeként.
- *Ráma (Bosznia) címere* könyökben hajlott jobb férfikar, amely kivont görbe kardot tart (a bosnyák Hervoja-család címere volt).
- *Szerbia címere* vörös mezőben vaddisznót ábrázol, torkában ezüst nyállal,
- *Galícia címere* kék mezőben fekete csóka, vörös pólyás, alul három arany koronával,
- *Ladóméria címere* vörös-ezüst kockákból álló sávozattal,
- *Kumánia (Kunország) - Moldva* = fekete bölény- vagy ökörfejjel, és *Erdélytől délre eső vidék* (Havaselve) = kék mezőben ágaskodó koronás oroszlán címerrel.
- *Bulgária* (mint társország) címere vörös mezőben jobbra futó, fehér farkas.

Az 1916. évi XV. törvény szabályozza a közös Osztrák-Magyar Monarchia címet. 1918-ban *Károlyi Mihály* a *Magyar Népköztársaság* címereként elrendelte a korona nélküli ún. *Kossuth-címer* használatát. 1919. március 21-én kikiáltott *Magyar Tanácsköztársaság* címere az *ötágú vörös csillag* lett. 1919-1945 között, a *Horthy-korszak idején* az 1848-as, a még koronás állami kiscímet használták. Az 1946. február 1-jén kikiáltott *Magyar Köztársaság* állami jelképe a korona nélküli *Kossuth-címer* lett. 1949. augusztus 18-án alakult Magyar Népköztársaság jelképe a kétoldalt búzakoszorúval egybefogott, kerek világoskék mezőben kalapács és búzakaralász, a mező felső részében a mezőre sugarakat bocsátó vörös csillag, elején redőzött piros-fehér-zöld színű szalag. Az 1957. évi II. törvény szerint a Magyar Népköztársaság címere kétoldalt búzakoszorúval egybefogott, világoskék mezőben álló, ívelt oldalú piros-fehér-zöld színű pajzs. A búzakoszorút balról piros-fehér-zöld, jobbról vörös színű szalag fonja át. A pajzs fölött középen elhelyezett ötágú vörös csillag aranyszínű sugarakat bocsát a mezőre.

Az 1989-ben megalakult Magyar Köztársaság címere újra a koronás állami kiscímer lett, bal (heraldikailag jobb) oldalán vörös-ezüst vágásos, jobb oldalán hármashalommal és kettőskereszttel.

*

I. (Szent) István (1000-1038) megalapította az esztergomi és a kalocsai érsekséget, és további püspökséget (Bihar, Csanád, Eger, Győr, Gyulafehérvár, Pécs, Vác, Veszprém) hozott létre. Anasztáz 1006-1009 között esztergomi érsek. Ascherik kalocsai érsek. I. István magyar király 1008-ban verte le a görög császárral szövetkezett Ajtonyt és a fekete magyarokat. A király a győztes had vezéré, unokaöccsét, Csanádot Ajtony helyére, Marosvárra nevezte ki. A győztes had másik, ugyanakkor mellőzött vezére, Gyula (Prokuj) I. (Bátor) Boleszláv lengyel fejedelemhez szökött. 1015-ben - a II. Henrik német királlyal, majd német-római császárral évek óta hadban álló - I. Boleszláv lengyel fejedelem benyomult Magyarországra, és elérte a Duna vonalát. Elfoglalta a Morva-völgyi magyar határvárat, valamint a Felső-Vágig terjedő területet, és betört Ausztriába is. Uralma a Morva- és Vág-völgyön 1003-1018 között tartott. Henrik osztrák örgróf 1017-ben visszaverte a Dunáig nyomuló lengyeleket, I. (Szent) István király pedig visszafoglalta a határvárat.

1018-ban II. Henrik és I. Boleszló lengyel fejedelem a bautzeni békével helyreállították a régi állapotokat. Veszprém herceg visszatért Lengyelországba, és Boleszlót 500 magyar lovas kísérte kijeji hadjáratán.

1018-tól Székesfehérvár királyi központ lett, a székesfehérvári bazilikát 1031-ben szentelték fel. 1031-ben merényletet kísérelnek meg I. István ellen. I. István megvakíttatja unokaöccsét, Vazul (Vászoly) herceget, három fiát (Leventét, Endrét és Bélát) számúzi. András és Béla hercegek előbb Cseh-, majd Lengyelországba, később Levente és András Kijevbe távozik.

Várépítészet

I. István király a magyar államszervezet alapjává tette az általa rendszerbe foglalt várakat. Ezek a földvárak királyi központok lettek. A nyugati határ megerősítésére, a németek ellen épültek az első kővárak (Moson a X-XI. század fordulóján, Pozsony, Esztergom, Sopron, stb.). I. István király a határ vármegyék szervezésében általában nem nemzetségfők várát jelölte ki megyeszékhelyül, hanem az országból kivezető főút vonal melletti várat (pl. Baranyavár). A magyarok III. Henrik 1042-43 közötti betörései után építették ki az első pozsonyi várat, amely az újabb támadásnak már ellenállt.

A keleti részek védelmére II. Endre Erdélyben a német lovagrendnek adományozta a Barcaságot, ahol a rend öt favárat épített (Keresztvár, Rucvar falu melletti vár, Földvár, Feketehalom, Brassovia). A király azonban nem adott engedélyt a lovagoknak kővárak építésére, mert attól tartott, hogy azokat öellene használnák fel. A lovagokat engedetlenségük miatt II. Endre ki is űzte az országból, birtokaikat pedig 1222-ben a szászok földjéhez csatolta. Csak I. (Nagy) Lajos idejében, 1377-ben építik át ezeket kővárákká.

Magyarországon az első kővárak a XII-XIV. századi *lakótornyok* (Esztergom, Visegrád, Simontornya, a XV. századi Nagyvázsöny), fallal övezett lakótornyok, illetve XIII. századi szabályos vagy szabálytalan alaprajzú *belsőtornyos várak* (Esztergom, Pozsony, Pannonhalma) voltak. A királyi birtokok II. Endre korában, a XIII. század elején rohamosan csökkennek, ugyanakkor a földesurak megerősödnek és a királyi hatalomtól független politikai életet kezdenek élni. A hazai várépítések az 1241-42. évi tartárjárás adott lendületet. A IV. Béla által kezdeményezett magánvár építések az oligarchák megerősödéséhez vezetett. A kialakuló nagybirtokos és bárói réteg saját hatáskörébe és függőségébe kényszerítik a királyi szervenseket (királyi szolgái). A királyi vármegyeyrendszer felbomlásával egyidejűleg kialakulnak a nemesi vármegyék. A gazdasági viszonyok és a társadalomfejlődése következtében kialakul a magánvárak rendszere.

A belsőtornyos kővárak a XII-XV. század első fele között épülnek meg.

Szabályos alaprajzú belsőtornyos várak négy toronnyal Pozsony, Diósgyőr (1262-1270, majd 1343-1395), Zólyom, Tata (XV. század eleje), Ujlaki Miklós vára Várpalotán (XV. század), a Garaiak siklósi vára, Gyula vára (XIV. század). *Két toronnyal* épül meg Hegyesd (1329), Várgesztes (1330) és Vitány (1379). A XIV. században második toronnyal egészül ki Szigliget és Csesznek vára. Várgesztesen a XIV. század közepén a két torony már egyidőben épül meg.

A kör alaprajzú szabályos várak (kerekvár, gyűrűvár) típusa épült meg Szombathelyen, stb.

Hegyes terepen épült XIII. századi várak szabálytalan belsőtornyos szerkezetűek. Így épült meg Esztergom, Buda, Visegrád, valamint a felvidéki és a dunántúli várak többsége. A *szabálytalan alaprajzú belsőtornyos várak* közé tartozik többek között Esztergom (1198), Veszprém (XI. század), Buda (1255 körül), Visegrád (1256 körül), Szigliget (XIII. század), Sümeg (1241 körül), Drégely (1285 körül), Hollókő (XIII. század), Nógrád (1138), Boldogkő (XIV. század), Pannonhalma Márton-hegy (XI. század), Sirok (1324 körül), stb.

A várúr lakását magában foglaló épület a palota, a díszteremmel (nagyterem), kápolnával, családi tartózkodó és hálószobákkal, konyhákkal. Ezeknek a váraknak legrégebbi típusai egy lakótorony (őregtorony) és melléképületei védelmére épített egy vagy két övező fallal készültek árkokkal vagy anélkül. Kezdetben a várfalak magasak voltak, karcsú tornyokkal, védőoromzatos védőfolyosókkal (párkánnyal) felvonóhíddal, szuroköntős, csapórácsos, lőréses, fal- illetve kapuszorossal, védőpártázatos kaputoronnyal egészültek ki. (Diósgyőr, Kislána, Hollókő, Sümeg, Szigliget, Salgó,

Nógrád, Csobánc, Várgesztes, stb.). A vár vízellátását kutak vagy vízgyűjtő ciszternák biztosították. A várfalakon szuroköntők, illetve árnyékszékek létesültek.

Az ostromeszközök XI-XIII. századi európai fejlődése (aknák, árkok, hajtógépek, ostromlétrák stb.) eredményeként a várvédelem is fejlődik. Megjelent a falak külső tornyokkal való megerősítése.

A váraljai települések városhalakkal vették körül magukat. A XIII-XIV. században városhalak, városkapuk, felvonóhid, csapórácok, szuroköntők, megfigyelő- és kiszögélő erkélyek, csapóajtók és más berendezések készültek. A falak tetején mellvédet majd pártázatot építettek. A kőgyámos erkélyek és védőfolyosók később alakultak ki.

Az Anjou-házból való Károly Róbert uralkodásának közel három évtizede a főurak elleni csatározással telt el. Arra törekedett, hogy a főurak várait visszafoglalja, és utódjának, I. (Nagy) Lajosnak egy erős központi hatalmú királyságot hagyományozzon. Csak Máté, a Felvidék leghatalmasabb főura 1321-ben elhunyt. Halála után Nyitra és Trencsén valamennyi vára Károly Róbert kezére került, ezzel a királyi hatalom megerősödött. A I. (Nagy) Lajos 1351. évi királyi rendelete a fallal körülvevett városok polgárait felmenti a kilenced fizetése alól.

Az első, történelmileg hiteles puskaelövés 1331-ben az itáliai Friaulban dörrent. Az első magyar ágyúra vonatkozó adat Nagyszében város számadáskönyvéből már 1390-ből származik. 1404-ben Sopron részére ágyút vásároltak. Zsigmond Kassára küld egy ágyút. 1433-ban Nándorfehérvár öt védműve már ágyúkkal felszerelt volt. A tüzérség Magyarországon csak lassan alakult ki. Hunyadi Mátyás még többre becsülte a középkori, könnyen vontatható hajtógépeket az ágyúknál, amelyek túlságosan nehezek voltak. és ezért a felázott talajon nem lehetett őket vontatni.

Magyarországon a **külsőtornyos várak** (városhalak) megjelenése a lassan városiasodó településekhez, városokhoz köthető. Pécs, Sopron, Kőszeg, Szeged, Székesfehérvár, Veszprém, Vác, Pest, Buda stb. ebben a rendszerben korszerűsödik. A külsőtornyos várak építése Magyarországon Zsigmond (1387-1437) korával kezdődik. Luxemburgi Zsigmond pedig 1405-ben elrendelte, hogy a királyi városokat fallal kell körülvenni. A gazdasági fellendülés során a városok önálló renddé válnak. Az árutermelés kiterjed, kialakul a zsoldos sereg. Megkezdődik a tüzfegyverek bevezetése.

A főúri oligarchák újabb megerősödése a királyi várak magánkézre kerülését eredményezte. Stibor vajda 1388-1497 közötti tíz esztendő alatt 11 várat kapott Luxemburgi Zsigmondtól Trencsén, Nyitra és Pozsony megyében, nem számítva a kisebb birtokokat. A tizenkettedik várat 3000 forintért vette zálogba a királytól, egy várról nem tudni, hogy hogyan került a vajda birtokába, egyet pedig az 1403. évi felkeléskor foglalt le. 1403-ban tehát már 14 vár volt a birtokában, Semptétől fel egészen Besztercégig majdnem zárt sorban (csak Trencsén szakította meg ezt a sort). Stibor joggal, az „egész Vág urá”-nak nevezte magát. Luxemburgi Zsigmond idejétől a várak döntő többsége főurak birtokába került.

A külsőtornyos várfalak építése nálunk általában a XV-XVI. századra tehető. A kisméretű, kis alapterületű, karcsú és magas tornyok helyén a széles, kör alakú, alacsony és vastag falú rondellát (a budai Zsigmond-kori Buzogánytorony és a Mátyás-kori nagyroundella) a védelemben a nagyerejű tüzérségnek adnak helyet. A városhalakkal erősített várak közé tartozik Kőszeg, Sopron (1330-1340), Buda, Pápa, Székesfehérvár, Veszprém, Vác, Eger, Győr, Esztergom, Pécs (XIV. század), Pest, Sárospatak, stb. Míg a várnak csupán egy, addig a városnak több kapuja is van. A városkapuk védelmére külön berendezések, előművek (pl. barbakán) épülnek (Pécs, Siklós, Székesfehérvár a XVI. században, stb.). A budai várban Zsigmond a polgár város felől árkon bevezető híd kapujának védelmére nagyméretű, négyzetes tornyot építtetett a fal elé külső elhelyezésben.

Hunyadi János már a XV. század közepén Vajdahunyadon olyan tornyokat építtetett, amelyek félig a fal elé álltak lőkamrákkal és oldalirányú lőrészekkel. A magyarországi hadi építészet fejlettségét jellemzi, hogy 1470-ben Ragusa városa, 1488-ban *III. Iván Vasziljevics* (1440-1505) orosz cár kért Hunyadi Mátyástól mérnököket illetve építészeket.

A tüzfegyverek megjelenését követően főleg a XVI. század közepén nagyméretű rondellák épültek ki. A XVI. században a magas vártornyokat lebontották, és 1510-1540 közötti időben átépítették széles alapterületű, leggyakrabban kör alakú, alacsony védművekké, ún. rondellákká, amelyeken el lehetett helyezni a védtüzérséget. Az előterep egyenletlenségeit megszüntették, nehogy az ostromló fedezéket

találjon. Síkvidéken előnyben részesítették a mocsaras helyeket (Szigetvár, Székesfehérvár, Tata, Gyula stb.). A várfalak magassága csökkent, a várfalak külső síkját megbontó külső tornyok egymástól való távolsága megnövekszik.

A rondella (körbástya) a későbbi, alacsony építésű, vaskos testű bástyák előképe. Magassága nem emelkedik a hozzá csatlakozó falak fölé. Magassági mérete kisebb, mint a szélessége. A rondella tetején ágyúterasz létesült. Sokszögű bástya létesült Sárospatakon, Siklóson, Diósgyőrött.

A magyarországi várfejlődés során sok régi középkori vár épült át bástyás rendszerűvé. Az új várépítési forma legjellemzőbb eleme a bástya (bastione, baluardo). Ez kezdetben kerek vagy sokszög alaprajzú, majd ötszögű védmű volt, két sorban elhelyezett tüzérségi állásokkal. Két bástya között kötőfal (cortina) húzódott. A bástyák alapterülete a befogadott ágyúk számának növelése miatt egyre nagyobb lett. Négy kiszögélő oldala közül a két csúcsba futó a homlokoldal. Ezekre merőleges helyzetű két rövidebb oldal pedig a szárny. A szárnyakat összekötő, a bástya ötszögét záró rész a bástya torca. Az ostromlók által alkalmazott aknák ellen aknafigyelő folyosók épültek (pl. Eger).

Az olaszországi várépítés átalakulása 1460-1540 között Filarete és Pirro Luigi Scirva – V. Károly spanyol kapitánya – korában zajlott le. A fejlődés folyamán ó- és új-olasz bástya típusok alakultak ki. Ebben a típusban épültek át a török elleni védelemül szolgáló magyarországi várak (Győr, Eger, Szigetvár, stb.).

Későbbi fejlődés folyamán alakultak ki az előműves várak és az erődök típusai (Komárom, budai Citadella stb.).

Már a török kor vége felé a használhatatlannak minősített várakat a Habsburg uralkodók folyamatosan kezdték felszámolni, a magyar végvári katonaságot egyes helyeken elbocsátották. A török kiűzése után – a függetlenséget követelő magyar felkelők elleni védekezésül, illetve a kurucok elől – a kisebb várakat a Habsburgok felrobbantatták. A még használható várak Habsburg-hű magyar, illetve külföldi főurak kezébe kerültek.

A XVII-XVIII. században megkezdődött a várak helyett főúri kastélyok építése (Gödöllő, Keszthely, Fertőd, Aszód stb.). Az átépíthető várakból várkastélyok lettek. A várak elvesztették hadászati jelentőségüket, és elsősorban gazdasági funkciót töltek be.

Németországban Schinkel már 1819-ben javaslatot tett Hardenbert kancellárnak arra, hogy Marienburg (Malbork) lovagvárait helyre kellene állítani. A romantika korában – a nemzeti múlt bemutatása érdekében az 1820-as években, ugyan túlzott kiegészítésekkel - ez meg is valósult. A magyar váryanag összegyűjtését a Műemlékek Országos Bizottsága előadója, *Czobor Béla* indította el 1884-ben, amikor Könyöki József pozsonyi tanárral 12 vár „rovatos leírás”-át és felmérését elkészíttette. Könyöki volt a szerzője az első összefoglaló magyar vármunkának is.

A magyarországi vár helyreállítások főleg a második világháborút követően tudományos alaposággal, régészeti feltárást követően, szakszerű építészeti tervek alapján épültek át. Ahol lehetséges volt, ott a középkori részleteknek, az egyes építési fázisok egymás melletti bemutatására nagy hangsúlyt helyeztek (pl. Buda, Eger, Szerencs stb.). A helyreállított várak jelentős része kulturális és szociális funkciót tölt be.

Az egyházi építészet

Pannonhalmi Bencés-főapátság

A Bakony északi nyúlványain, a Győr-Veszprém közötti út felett, az i. sz. 800-ban Nagy Károly frank császár által építtetett Szt. Márton templom helyén Géza fejedelem 996-ban alapította a magyarországi bencés rend első és legjelentősebb monostorát, feltehetően itteni udvarháza átengedésével. Védőszentje az ókeresztény Pannoniában, a hegy alatti Sabariában, de valószínűbb *Savariában*, a mai Szombathelyen született Szent Márton tours-i püspök lett.

A monostor valószínűleg a mai háromhajós altemplom alapfalain állt. Az első szerzetesek 996-ban érkeztek ide. Szent István itt gyűjtötte össze a keresztény seregét, amellyel a lázadó Koppány ellen

vonult. Az 1001-es alapítólevél szerint I. (Szent) István fejeztette be a kolostor építését, és Monte Cassino kiváltságlevelét adta neki.

1078-ban I. (Szent) László országgyűlést tartott Pannonhalmán. Ebben az időben királyi palotát építettek a monostorhoz csatlakozóan. E palotából a templomba vezető királyi kaput 1500-ban befalazták. E palotát a török időkben kaszárnyának használta. 1091-ben tartották Pannonhalmán a pápaság és a német-római császárság béketárgyalásait. 1147-ben II. Géza itt fogadta VII. Lajos francia királyt és III. Konrád német császárt.

A kolostor második temploma, melyet Dávid apát építtetett egy tűzvészt követően 1137-ben készült el. A kerengőben lévő vörös márványból faragott oroszlán- és emberfőekkel díszített kúttal. Az Árpád-ház belső viszálykodásai és harcai közben a templom és a monostor romba dőlt.

A jelenlegi templomot Uriás (Oros) apát építtette újjá az olasz útja során megismert Róma környéki cisztercita kolostorok mintájára, és 1224-ben szentelték fel II. András és a királyné jelenlétében. A mai templom középeének jobb oldala származik ebből az időből. Uriás megvédte az apátságot a tatárok ellen is.

A XV. század elejétől a szerzetesi élet lehanyaglott. 1486-ban Hunyadi Mátyás komendátorsága alatt épült újjá a kolostor gótikus kerengője. A templomból a déli kapu (szerzetesi főkapu), az ún. Porta Speciosán keresztül lehet a kolostor középkori kerengőjébe jutni. A román stílusú kolostor ikeroszlopokra támaszkodó alacsonyabb, nyitott kerengője helyett, később épített késő gótikus kerengőt csillagboltozat fedi, amely a visegrádi Mátyás-palota díszudvarát körülfogó „kerengő” boltozatához hasonlít.

A XVI. század elején Tolnay Máté apátsága alatt a templom 1501-ben reneszánsz kápolnával (Szt. Benedek-kápolna) bővült. 1528-ban még építkezések folytak Pannonhalmán. 1529-ben már a török elleni végvár volt. Győr elővárának építették ki. A bencések 1586-ban elhagyták az 1575-ben leégett kolostort. 1594-ben elfoglalta a török és 1598-ig török megszállás alatt volt. A bazilika török mecsetként működött. 1638-ban tértek vissza a bencések. 1683-ban átmenetileg újra török kézre került. 1690-ben épült a templom sekrestyéje. 1699-ben újjáépítették a kolostort, a román formák felhasználásával rendbe hozták a templomot.

Sajgho (Sajgó) Benedek főkapitánysága alatt (1722-1768) a XVIII. század közepén indult meg a kolostor barokk átépítése. A kolostor keleti szárnyából nyílt a káptalanterem, ill. a klauzúrában fekvő nagy refektórium (ebédlő), melyet Martin Witwer (Witwer Márton Athanáz) karmelita építész épített 1724-27 között, festett díszre Antonio Fossati műve 1730 körüli időkből. 1775 körül a régi pannonhalmi iskola már főiskolai rangú doktori címet is adhatott ki.

1786-ban II. József feloszlatta a rendet, a kolostor műkincseit elárverezték. 1801-ben kapták vissza a bencések. I. Ferenc idején 1824-ben *Josef Franz Engel* megépítette a könyvtárat. *Packh János* készített klasszicista terveket a kolostor rendezésére és bővítésére. 1830-ban Packh megépítette a tervezett nyugati homlokzatot részeként a kolostoregyüttes 55 méter magas nyugati tornyát. Ekkor bontották le a templom nyugati harmadát, és szervesen kapcsolták hozzá a háromboltozatos új teret. 1868-ban *Storno Ferenc* kezdte restaurálni a templomot és kolostort. A munkálatok 1886-ig elhúzódtak. Átfaragták a középkori faragványokat, megépítették a kerengő gótikus ablakát, a templom új „stílszerű” berendezést kapott. 1940-ben a kolostortól délre új gimnáziumot és nevelőotthont építettek.

Az apátság a második világháború idején a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt állt, és az egyetlen olyan intézmény volt Magyarországon, ahol nem volt háborús cselekmény. 1961-62-ben állították helyre a kolostor gótikus kerengőjét és könyvtárat.

A királyi alapítású bencés apátsági anyamonostort már a legkorábbi időben kőfallal vehették körül. Pannonhalma épületegyüttesét egy külsőtornyos várfal védte. Ezt megelőzően készülhetett a felső, belső tornyos védőöv. A vár északi sarkán ötszögű, erőteljes öregtorony lehetett. A külső övezőfalon két ötszögű, kiugró védőtornyot 1850 körül romantikus stílusban építettek. A déli falazatokat és tornyokat az új gimnázium, ill. a diákothos 1943-as építésekor lebontották.

Székesfehérvár, elpusztult régi székesegyház

Székesfehérvár a Bakony nyúlványai és a Velencei-hegység között, a Mezőföld északra felnyúló, a Sárrét és a Sárvíz mocsaraiból szigetként kiemelkedő dombjaira települt. A honfoglalás idején Árpád fejedelem törzsének szálláshelye volt errefelé, és itt alakult ki a magyar államszervezet első központja. A település két nagyjelentőségű útrendszert találkozási pontja volt. Az észak-déli útvonal a Szentföldre vezetett, a kelet-nyugati út pedig Itáliába.

972 körül Géza fejedelem alapította meg Fehérvárt. 974-ben vette fel a kereszténységet és temetkezőhelyül Székesfehérvárt választotta, és itt is temették el 997-ben. Erről *Dhugos* lengyel krónikás is beszámol. A Géza alapította első templomnak az alapfalait 1971-ben tárták fel a régészek. Ez a mai székesegyház előtti útburkolat alatti részen volt. A 15 x 15 méteres, négykaréjos, centrális – talán görög hatású – templom a város első temploma volt. 997-ben már bizonyosan állt, kezdetben valószínűleg a fejedelem és környezetének, a várnépnek egyháza volt.

István király új bazilikát és királyi szálláshelyet építtetett a mélyebben fekvő piac körüli területen. A 61 m hosszú, 32,5 m széles I. István kori bazilikát 1016 körül kezdték építeni. A munkához számos környékbeli római épület maradványait, Gorsium és a távoli Aquincum faragott köveinek egy részét is felhasználták. Az itt állott egykori Nagyboldogasszony prépostsági templomot I. István építtette 1018-38 között, ebből az időből származik a félköríves apszis. Amikor a bazilika elkészült, a régi templom a városi polgárság plébániatemploma lett, talán még a XI. században. Pusztulását a XIII. századra tehetjük. IV. Béla itt új templomot alapított.

A háromhajós bazilikát a XII. században átépítették, amiből négy pillér magja maradt meg. Ugyanennek a pilléreknek a többszörös megerősítése tanúsítja a templom XIV-XV. századi boltozását is. Itt koronázták a magyar királyokat Orseolo Péter 1038. évi koronázásától kezdve I. Ferdinánd 1527. évi megkoronázásáig, összesen 37-et. I. István királytól kezdve a legtöbb Árpád-házi királyt ide temettek el, összesen 17-et. Feltehetően ezt a célt szolgálta a bazilikától délre fekvő két kápolna is, melyből az első XII. századi, a mellé épült második XIV. századi. 1222-ben a székesfehérvári országgyűlés kényszerítette II. András magyar királyt az Aranybulla kiadására. Kun László e bazilika falaira akasztatta II. Ottokár elleni győzelem emlékét hirdető pajzsokat. Az 1318., 1327. évi tűzvész után fényesen helyreállították. Írott források szerint I. (Nagy) Lajos és Hunyadi Mátyás sírkápolnát építtetett a templomhoz a saját és családja temetkezési helyül.

Székesfehérvár a török korban, 1543-1688 között többször is gazdát cserélt. A törökök megromgálták az épületet, a királlysírokat III. Béla és felesége, Antiochiai Anna sírjának kivételével feldúlták. Az utóbbiak csontjait a XIX. század végén a budavári Nagyboldogasszony-templomba helyezték. 1601-ben a templom, amelyet a törökök löporraktárnak használtak, felrobbant. A török kiűzése után a város nagy része romba dőlt, a bazilika rongáltan, de még állt. A sírkápolnában 1789-ig misét tartottak. Maradványai 1800 körül tűntek el, amikor a püspöki palotát építették. Az elpusztult székesegyházat Milassin püspök lebontatta, és köveit a püspöki palota építésére használta fel.

A templom alapfalainak felkutatására 1848-tól kezdve számos ásatás indult. 1936-38-ban, majd 1970-71-ben a feltárt alapokat romszerűen mutatták be. A romterületet lezáró építményt 1936-38 között Lux Géza tervei alapján készítették. Itt helyezték el a bazilika faragott kőanyagának fennmaradt részeit. A hangsúlyosan kiemelt részben I. István, más vélemények szerint Imre herceg római szarkofágból faragott kőkoporsója látható, melyet a XI. század első felében, bizánci művész készített. A bazilika XII. századi átépítéséből származik a pavai stílusú épületplasztika. Fennmaradt I. (Nagy) Lajos és leánya vörös márvány síremlékének töredéke.

A magyar egyházszerkezet fejlődése

I. Szent István magyar király (1001-1038) kora

Magyarországon a székesegyházak három megkülönböztetése érvényes. Prímási: Esztergom, érseki: Kalocsa, Eger és püspöki: a többi székesegyház. Az 1001. évi ravennai zsinat *II. Szilveszter pápa* jelenlétében és jóváhagyásával a független magyar egyház élére Esztergomot állította "mater et caput" (anya és fő) minőségben. Magyarországon 1010-re I. (Szent) István király két érsekséget (Esztergom, Kalocsa) és öt püspökséget alapított. A Dunántúl egészében, továbbá az északi és északkeleti területek, valamint Erdély a keresztény egyház szervezetébe került.

Érsekségek: Az *esztergomi* érseki székesegyház patrónusa Szent Adalbert lett. Az egyházmegye a Dunától északra és északkeletre eső területeket foglalta magába. A Szigetköz is Esztergomhoz tartozott. A török kortól hosszabb ideig az érsekség székhelye Nagyszombatra került át. Mária Terézia 1776-ban az érseki tartomány területéből állította fel a rozsnói, besztercebányai és szepesi püspökséget. **Kalocsa** főpapja a koronát hozó Asztrik lett. Az egyházmegye nyugati határa a Duna, keleten a Tisza. Északon 1030 után, délen csak a XI. század végére állandósult a határ. Szent László a délebben fekvő Bácsan társegyházat alapított, a két egyháznak közös főpásztora volt. A török dúlást követően került csak vissza az érsekség székhelye Kalocsára.

Püspökségek: A *veszprémi* egyházmegye püspöke Gizella, és a magyar királynék kancellárja és koronázója lett. A veszprémi egyházmegyét négy vár alkotta a hozzá tartozó területtel: Veszprém, Fehérvár, Visegrád és Kolon. A Dunántúl jelentős része Somogyval együtt ide tartozott. 1777-ben Mária Terézia királynő részben a püspökség területéből leválasztva a szombathelyi és a székesfehérvári egyházmegyét szervezte meg. A *győri* püspökség felállítását szintén az első évtizedben történt. Területileg hozzá tartozott Győr, Moson, Sopron és Vas megye. A győri egyházmegye területe 1777-ig – Mária Terézia rendezéséig – nem változott. A *pécsi* egyházmegye alapító oklevelét 1009-ben Győrben állították ki, ekkor a püspökség területén a vármegyeszerkezet még nem alakult ki. Később Tolna, Baranya, Valkó és Pozsega megye alakult itt ki, a Szerémséget egy ideig Pécs Kalocsával közösen bírta. Az *egri* egyházmegyét a kabar Aba Sámuel szállásterületén 1004-1009 között szervezték meg. Az ország északkeleti és keleti részét foglalta magában, s délen lenyúlt egészen Ajtony szállásterületéig. Amikor 1804-ben I. Ferenc megszervezte a szatmári (Szatmárnémeti) és kassai püspökségeket, Eger érsekség lett. Az egri érsekséghez tartozott a szatmári, kassai, illetve a szepesi és rozsnói püspökség. Az első egyházmegyék sorát az *erdélyi* zárja. Az erdélyi püspökség székhelye Gyulafehérvár volt. Az erdélyi egyházmegye neve azt a területet jelzi, amelyen azt létrehozták. A Gyula és Zombor uralma alatt álló, majd a Zoltán által igazgatott terület eredetileg két katonai-gazdasági központtal is rendelkezett. A püspökség székhelye valószínűleg kezdetől fogva Gyulafehérvár volt. Az egyházmegye patrónusa Szent Mihály arkangyal lett.

A későbbiekben I. (Szent) István király még három püspökséget alapított. 1020-ban alapította a *bihari* püspökséget. Ez párhuzamosan történt a Szent Imre herceg részére történő bihari dukátus (Bihar megye) megszervezésével. Az új püspökség területileg az egri és az erdélyi egyházmegyék közé ékelődött. Székhelyét I. (Szent) László 1077-ben Bihar helyséből a közeli Váradra tette át. Az egyházmegye eredeti patrónusa Mária. Szent István alapítású a *csanádi* püspökség, melynek védőszentje sárkányölő Szent György lett. A Pozsonyi Évkönyv szerint az Ajtonytól elfoglalt területen I. (Szent) István magyar király 1030-ban szervezte meg a csanádi püspökséget Marosvár-Csanád központtal, melyről Szent Gellért püspök életrajza is beszámol, első püspöke Szent Gellért lett. Ajtony területe az őt legyőző Csanádról kapta a nevét, az új egyházmegye és a vármegye területe fedte egymást. A csanádi egyházmegye székhelye 1738-ban Temesvár lett. A Tisza, az Al-Duna és Erdély közötti területet északról a pankotai főesperesség határolta, mely 1750 táján lett a csanádi egyházmegye része. Szent István alapította a tizedik püspökséget, a *váci*. A Duna-Tisza közén Kalocsáig és Csanádig lehúzódó egyházmegye központja a kezdetektől fogva Vác. Az egyházmegye védnöke Mária.

Szent Gellért életrajzából származó feltevés szerint I. (Szent) István király eredetileg 12 egyházmegyét akart szervezni, azonban már az általa alapított tíz egyházmegye a történelmi Magyarország területét teljes egészében lefedte. A két érseki tartomány a következőképpen oszlott meg:

- **Esztergomhoz tartozott:** Veszprém, Győr, Pécs, Eger, Vác, majd később, az 1110-1113 között, Könyves Kálmán által szervezett Nyitra. Esztergomhoz csatolták a későbbiekben az 1776-os alapítású besztercebányai és az 1777-ben alapított szombathelyi és székesfehérvári egyházmegyét. Az esztergomi érsekséghez tartozott az 1771-es alapítású munkácsi és az 1818-ban alapított eperjesi görög katolikus püspökség is.
- **Kalocsához:** Csanád, Bihar, Erdély és később 1852-ig - az I. László által 1091-ben alapított - Zágráb tartozott. 1852-től a kalocsai érsekséghez csak az erdélyi, csanádi és nagyváradai egyházmegye tartozott.

Az egyházmegyék változása az Árpád-házi királyok korában

I. (Szent) László (1077-1095) az érseki központot Kalocsáról a délebbre fekvő Bácsra, 1077 után Bihar helyséből a püspökséget a közeli Váradra tette át. Szlavónia birtokbavételét követően I. (Szent) István király tiszteletére 1091 körül püspökséget alapított **Zágrábban** és azt a kalocsa-bácsi püspökség alá rendelte. A bécsi kormány a horvátok iránti hálából 1852-ben a zágrábi püspökséget a Szentszékkal érseki rangra emeltette, és alá rendelte a szerémi, a középkori eredetű dalmát zenggmódrusi latin és az 1777-ben alapított kőrösi görög rítusú egyházmegyét.

Könyves Kálmán (1095-1116), a korábban Szent László kezdeményezésére szervezett **nyitrai** egyházmegyét 1110-1113 között szervezte meg. Patrónusa Szent Emmerám lett. A püspökség területe Nyitra megye északi részére, Trencsén megyére és a gyepűn túli részekre terjedt ki. A püspökség területét Kálmán az esztergomi érsekségből szakította ki.

II. Béla (1131-1141) Bosznia elfoglalása után a bogumil eretnokség elleni térítő munka érdekében a német János dominikánus szerzetest nevezte ki Bosznia püspökévé. A boszniai püspökség ekkor került ki a raguzai érsekség alól. Előbb Róma, majd a kalocsai érsekség alá tartozott. A boszniai püspökség végleges székhelye a későbbiekben Diakóvár (Djakovo) lett. Mária Terézia a szerémi és a boszniai (diakóvári) püspökséget 1773-ban Diakóvár központtal egyesítette.

Az erdélyi szászok *szebeni prépostságát* **III. Béla** (1172-1196) 1186 körül alapította. III. Ince pápa püspökséggé szerveződését nem engedte, mert Erdélynek I. (Szent) István király óta volt püspöksége. A dalmát partvidéken 1160 körül keletkezett a **zenggi** püspökség, 1185-ben alapították a **corbavai** püspökséget. Mindkettő a spalatoei érsekség alá tartozott. A corbavai székhelyét 1460-ban Modrusra tették át. A török támadások miatt végül a két püspökség **zenggmódrusi** püspökség néven egyesült.

Imre király (1196-1204) 1198-ban szervezte meg a *szepesi prépostságot* a szepesi németek számára. A szepesi prépost Esztergomtól független joghatóságnak örvendett. A XVIII. században ez lett a szepesi püspökség alapja.

A XIII. század egyházmegye szervezéseinek a délre és keletre irányuló misszió az oka. A **milközi** kun püspökséget 1227-ben a kunok térítése céljából Róbert esztergomi érsek alapította, de a tatárjárás előszele elsöpörte. Csak Ugrin kalocsai érsek 1229-ben pápai jóváhagyással alapította a **szerémi** püspökséget. Székhelye először Bánmonostor (Kő), majd a tatárjárás pusztítása után a régi Sirmium jogutóda lett. A **nándorfehérvári** püspökséget 1290-ben szervezték meg, de öt év múlva megszűnt. 1322-től Károly Róbert idejétől hatvan éven át újra létezett, de ezt követően csak címében maradt meg. A kalocsai érsekséghez tartozott.

Az egyház területi szervezetét nagymértékben módosította a trianoni békediktátum. Rozsnyó, Szatmár, Várad és Csanád egyházmegye székhelye az utódállamokhoz került. A Csanádi püspökség székhelye 1923-ban Temesvárról Szegedre költözött.

Esztergom

A honfoglaló magyarok már a X. század elején birtokukba vették Esztergom környékét. A magyar középkor első századaiban a várat az ország központjává tették. A X. század végén már itt volt az udvar állandó tartózkodási helye. A város és a Duna fölé emelkedő 157 m-es Vár-hegy déli csúcsára római előzmények után, a X. század végén indult meg a Géza fejedelem és I. István által építtetett királyi várpalota építése. Géza fejedelem 972-ben kezdte meg a királyi palota építését, melyben 970-975 körül itt született fia, Vajk, a későbbi I. (Szent) István magyar király. Ekkor épült meg a kör

alaprajzú Szent Vid várkápolna is. Ma helyreállítva látható Magyarország legrégebb lakószobája (XII. sz.), amelyről azt tartja a hagyomány, hogy itt született I. István király. A vár az adott Duna-szakasz védelmén túl, áttekintette a szemben levő oldalt, a Garam torkolatvidékét és a Garam-völgyet. Biztosította a Dunán itt áthaladó kereskedelmi útvonal és rév, valamint a vár lábánál elterülő kereskedőváros védelmét. Itt övezték fel karddal Istvánt, amikor Koppány ellen indult. I. Istvánt 1001-ben Esztergomban koronázták királlyá. 1010 táján Szent Adalbert székesegyházat építtetett a Várhegyen, amely azonban a XII. század végén leégett. A bazilika északi felén állt az érseki palota. Esztergomba látogatott az I. István koronázása körüli időkben Boleszló lengyel király. Itt kötötte meg a békét 1031-ben Konrád német császár fiával, a későbbi III. Henrik császárral.

A XI. századi várat a XII. század elejétől kezdve többször is átépítették. Könyves Kálmán király sokat tartózkodott itt. Itt születik fia, II. István. II. Géza uralkodása idején több napon át tartózkodott falai között kereszties hadával a Magyarországon átvonuló VII. Lajos francia király is. 1173-ban itt hunyt el III. István, amikor Oroszlán Henrik szász herceg, István sógora kereszties hadával Esztergomba érkezett. A XII. századi várkápolna faragott díszével és freskómaradványaival helyreállítva láthatók. III. Béla a XII. század utolsó harmadában kezdett átépítés során a déli csúcson új, sokszögű lakótornyot építtetett, amely egyidejű a nyugati kétszintes szárnnyal. Itt fogadta 1189-ben Barbarossa Frigyes császárt. A palota a francia gótika jegyében épült át. Imre 1197-ben itt üli meg esküvőjét. 1198-ban Imre király ideiglenesen átadta a még befejezetlen palotát az esztergomi érseknek. A ma ismert épületek közül a lakótornyhoz csatlakozó keleti szárny a kápolnával 1200 körül épült. Imre 1203-ban még esztergomi palotájában tartja fogságban öccsét, Andrást.

Az 1242. évi tatárjárás idején a várost feldúlták a tatárok, de a várat Simon ispán számszerijasaival meg tudta védeni. A tatárjárást követő országos várépítkezések során IV. Béla Budát választja az ország központjául, ezért Esztergom székvárosi rangja megszűnt. 1249 után a vár az érsek birtokába kerül, és ettől kezdve a királyi palota is Magyarország érseki székhelyének része, egyházi tulajdon lesz. 1301-ben Németújvári Iván bán, 1304-ben Vencel cseh király foglalta el. Tamás esztergomi érsek 1307-ben visszafoglalta a várat. A XIV. században Telegdi Csanád (1330-1349), a XVI. század elején pedig Bakócz Tamás és Várdai Pál megerősített. A palotát a XIV-XV. századi érsek bővítették. Vitéz János (1465-1472) és utóda, Estei Hyppolit (1487-1497), illetve Bakócz Tamás (1497-1521), Szathmáry György érsek (1521-1524) alatt reneszánsz stílusú átépítés folyt. Mátyás király halála után az özvegy Beatrix királyné költözött ide.

Az 1526. évi mohácsi csatavesztés után az első török rohamot még kivédte a vár. 1530-ban Várdai Pál esztergomi érsek (1530-1543) Nagyszombatra tette át székhelyét. A vár 1543-ban török kézre került. Esztergom első, 1594. évi ostrománál esett el a költő Balassi Bálint. 1595-ben Mátyás főherceg parancsnoksága alatt a várat visszafoglalták. Az ostrom alatt a palota súlyosan megrongálódott, de a kápolna viszonylag épen maradt. 1605-ben a török ismét elfoglalta a várat, ezt megelőzően tömhatték be földdel a kápolnát és a palota termeit. 1683-ban Sobieski János lengyel király és Lotharingiai Károly seregei foglalták vissza a várat. A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc alatt a város Bottyán János császári ezredessel együtt a kurucok mellé állt, Vak Bottyán pedig generális lett. A várat 1706-ban két ostrom is érte. Barkóczi Ferenc érsek (1761-1765) idején a vár lepusztult. 1763-ban lebontatja a vár nagy részét és velük a palota keleti-északkeleti falmaradványait is. Rudnai érsek (1819-1831) a bazilika építtetéséhez kezd.

A román kori palotát és a kápolnát 1934-38 között tárták fel és állították helyre Lux Géza és Lux Kálmán építészek tervei szerint, Leopold Antal és Gerevich Tibor vezetésével. Az 1965-69 közötti újabb feltárás, melyet Gerő László vezetett, tisztázta a vár római és X-XI. századi előtörténetét is. A helyreállítási terveket Koppány Tibor építész készítette.

Az esztergomi Bazilika az ország legnagyobb, rangban legelső temploma. Az esztergomi érseknek, az ország primásának székesegyháza. A Főszékesegyház klasszicista épülettömbje az egész város felett uralkodik. Magyarország legnagyobb temploma. Az I. (Szent) István király által alapított Szent Adalbert-templomtól kissé északra emelkedik.

Esztergomban, a királyi szálláshelyen már Géza fejedelem templomot építtetett Szent István protomártír tiszteletére. Mivel Passaunak is ő a védőszentje, így ebben az esetben talán a passai térítés emléke élt tovább. Szent Adalbert többszöri rövid esztergomi tartózkodására a Szent Vid-templom utalt. 1010 táján már Adalbert

lett az első esztergomi székesegyház patrónusa. Az esztergomi egyházmegye ekkor a Dunától északra és északkeletre eső területeket foglalta magában.

Az érseki főszékesegyház helyén 1000 körül I. (Szent) István király Szent Adalbert tiszteletére székesegyházat alapított. A keletelt háromhajós bazilika nyugati homlokzata előtt boltozott előcsarnok volt. 1188-ban tűzvész sújtotta a székesegyházat. Ezt követően III. Béla és Jób érsek idején új székesegyházat emeltek, ekkor készült a nyugati főkapu (Porta Speciosa). A gótikus építkezés Telegdy Csanád, majd Széchy Dénes érsek alatt tovább folytatódott az 1330-as, illetve 1450-es években. 1506-1507-ben déli oldalán megkezdték Bakócz Tamás bíboros érsek vörös márvány sírkápolnájának építését.

A székesegyház az 1594-95. évi ostrom idején súlyosan megsérült. Esztergomot 1683-ban foglalták vissza véglegesen a töröktől. A székesegyház XVIII. század közepén már romokban hevert. Maradványait 1763-tól kezdve lebontották, ekkor pusztult el a Porta Speciosa is.

A korábbi főszékesegyház helyén 1764-ben, amikor Barkóczy Ferenc érsek a hadászati lag jelentéktelen várat visszakapta, a francia *Isidore Canevaléval*, illetve *Franz Anton Hillebrandt* osztrák építésszel nagystíliú székesegyházat terveztetett, de 1767-74 között csak a Hillebrandt tervezte barokk helyőrségi templomocská épült meg.

Rudnay Sándor hercegrímás (1819-1831) 1820-ban Esztergomba tette át székhelyét. Nagyszombatról (Trnava) hazaparancsolta a káptalant. 1822. április 23-án, Szent Adalbert napján, országos ünnepségek keretében tették le a Bazilika alapkövét. A jelenlegi székesegyházat a kismartoni (Eisenstadt) Kühnel Pál (+1824) és Packh János tervei szerint 1822-től kezdték építeni, és ekkor tüntették el az elpusztult székesegyház maradványait is. Packh halála után, Kopácsy József hercegrímás (1838-1847) és Scitovszky János hercegrímás (1849-1866) ideje alatt, 1839-től Hild József módosított tervei szerint 1869-ben fejezték be. 1847-ben a kupolán már fenn volt a kereszt, s tető alatt volt az épület. 1856. augusztus 31-én Scitovszky János (1785-1866) hercegrímás (1849-1860) szentelte föl a templomot *Liszt Ferenc* Esztergomi Miséjének hangjai mellett, a király és az ország előkelőinek jelenlétében történt a fölszentelés. A homlokzati előcsarnok azonban csak 1869-ben készült el. A császár 1867-ben Simor János (1813-1891) győri püspököt nevezte ki esztergomi érsekké. Simor érsek 1869. november 1-jén helyezte el a Bazilika zárókövét. Az eredetileg tervezett előtér a kanonoki házakkal és szemináriummal nem teljesen valósult meg.

Vaszary Kolos (1832-1915) hercegrímás (1891-1912) idején a nyugati homlokzatról eltávolították a súlyos kőszobrokat, amelyeket Marco Casagrande faragott és helyükbe a Kiss György által öntött, könnyebb fém-szobrokat helyezték. Ugyanakkor vasbetonkoszorúval erősítették meg a kupolát.

A görögkereszt alaprajzú klasszicista székesegyház 107 m hosszú, nyugati homlokzatának szélessége 48 m, oldalfalainak magassága 34 m. Az altemplom kriptájának padlószintjétől a kupola gömbjén álló kereszt csúcsáig a magasság 100 m, a kupola alatti belső magasság 71,5 m. A kupola koszorújának átmérője 53,5 m, a kupolaboltozatot 29 db 19 m magas oszlop tartja.

A Főszékesegyház keleti oldalán van a főbejárat. A főbejárat homlokzata előtt a székesegyház timpanonját nyolc, 22 m magas korinthuszi oszlop tartja. Az előcsarnokot 22 m magas korinthuszi oszlopok alkotják. A templomhoz kétoldalt dongaboltozatos, árkádokkal 57 m magas tornyok kapcsolódnak.

A főkaputól jobbra és balra lévő Telegdy Csanád érsek és I. (Nagy) Lajos király szobrai Kiss György készítette. A belső oldalfülkében Széchy Dénes érsek és Hunyadi János szobra áll, Hohann Hutterer bécsi szobrász munkái. A főkapu Sözer András pesti műlakatos munkája. A fölötté látható Jézus és Zakeus domborműveket *Johann Meixner* (Meixner János) faragta. A Duna felé néző nyugati homlokzaton *Marco Casagrande* (Casagrande Márk) domborművei: Szent István felajánlja a koronát, illetve Szent László fogadja a keresztetek követségét. Itt áll I. Szent István és I. Szent László király szobra is.

A székesegyház belső klasszicista terét világosszürke műmárvány borítja. 24 falpillér hordja a dongaboltozatot. Az orgonakarzat szobrai és a belső domborművei Meixnertől valók. Az eredeti orgonát a Bazilika felszentelésére készítette el *Ludwig Moser* salzburgi orgonaépítő. Ekkor az ország legnagyobb orgonája volt, 64 változattal és 3484 síppal. A második világháborúban teljesen tönkrement, felújították.

A szentély főoltárát *Pietro Bonani* (Bonani Péter) és *Franz Anton Danningen* faragta 1856-ban színes carrarai márványból. A 13 x 6,5 m nagyságú, hatalmas oltárképet Tizianonak a velencei Frari-templomban lévő Assuntájának másolatát Michelangelo Grigoletti velencei festő készítette, Kopácsy József hercegrímás megrendelésére, 1854-ben. Elkészültekor a művész 1000 Napóleon-aranyat kapott. Mellékoltárok képeit Grigoletti készítette: Kálvária, Szt. István felajánlja az országot. A szentély boltozatán lévő freskókat *Ludwig Moralt* müncheni festő készítette.

A déli kereszthajó mellékoltárainak képét Grigoletti festette, az északi kereszthajó mellékoltárain Grigoletti-Mayer festménye látható. A templom belsejét díszítő szobrok közül Pázmány Péter alakját Della Vedova készítette 1884-ben, Simor János szobrát Stróbl Alajos faragta 1896-ban.

A bejárattól balra lévő görögkereszt alaprajzú, kupolával fedett, süttöi vörös márványból készített Bakócz-kápolnát a Giuliano da Sangallo köréből származó mesterrel Bakócz Tamás esztergomi érsek építtette 1506-1510 között. A törökök mecsetté alakították át. A kápolnát 1823-ban 1600 számozott darabban szállították át az új székesegyházba, és megfordított tengellyel állították fel mai helyén. Egykori homlokzatának reneszánsz pilléreit a kriptában helyezték el. A sírkápolnát kanelúras pilaszterek és rozettás boltívek tagolják. Kupoladobján lévő felirat 1507-ből származik. A csegelekben Bakócz Tamás érsek, II. Jagelló Ulászló és Szathmáry György érsek címere látható. A mai kupola 1874-75-ben készült. Az érseki falon hatülésees stallum, a sekrestye felé reneszánsz ajtókeret és kézműos van. Fehér márvány oltárát *Andrea Ferrucci da Fiesole* készítette 1519-ben, fent Angyali üdvözlettel. A jobb oldali pilaszter előtt Bakócz térdelő alakja látható. Tabernákulum, kép, a fülkében álló szobrok a XIX. századból valók.

A Főszékesegyház bejáratától jobbra a Szt. István vértanú-kápolna oltárán a szent térdelő márványszobrát Rudnay primás megrendelésére *Ferenczy István* készítette 1831-ben. Károly ambrus főherceg, érsek márvány síremlékét 1826-ban Giuseppe Pisani modenai szobrász alkotta. A szentélytől északra van a Főszékesegyházi Kincstár, amely a magyar egyházi kincsek leggazdagabb gyűjteménye. Az altemplom a bazilika kupolacsarnoka alatt van. Itt helyezték el a lebontott Szt. Adalbert-templomból megmaradt síremlékeket: Csáki Ugrin érsek sírköve 1204-ből, Garázda Péter sírlapja 1400-ból, Széchy Dénes érsek sírköve 1465-ből, Vitéz János érsek vörös márvány tumbájának alakos fedele és egyik oldallapja 1472-ből, Gosztonyi András reneszánsz sírköve 1499-ből, stb. Csernoch János bíboros hercegprímás (+1927) síremlékét Zala György készítette.

Kalocsa, székesegyház és püspöki palota

Kalocsa környékének vizekkel szabadalt mocsaras területe összefüggő földrajzi tájat alkotott a mai Tolna megyei Sárközzel. A legelső alapítások közé tartozik a kalocsai érsekség. I. István király az Árpádok fontos székhelyén érsekséget alapított és székesegyházat építtetett Kalocsán. Főpapja a koronahozó Asztrik lett, aki a második esztergomi érsek átmeneti, három évig tartó vaksága alatt Esztergomban volt. Annak felgyógyulása után az érseki címet megőrizve tért vissza. Ugyanakkor Kalocsa a fekete magyarok térítésére is hivatott lett. Kalocsa I. (Szent) István király korában a Dunától keletre fekvő területeken térítő főpapok érsekségének székhelye volt. Az egyházmegye nyugati határa a Duna, keleten a Tisza. Északon 1030 után, délen csak a XI. század végére állandósult a határ.

1072-ben a magyar seregek elfoglalták Szerém várát, amely görög rítusú – ortodox – püspöki székhely volt. Ezt az egyházi központot telepítették át Bácsra. A XII. század első felében még görög papok voltak a bácsi egyházban. A XIII. század elején egyesítették a kalocsai és a bácsi érsekséget, s a kalocsai érsek székhelyét időlegesen Bácscon tartotta.

A XI. századi kalocsai székesegyház - amely a mai székesegyháztól eltérő középtengellyel épült -, nagy félköríves apszissal zárt, egyhajós, tornyos, nyugati homlokzatú, Ottó kori jellegű épület volt. Hajójának hossza 33 m, szélessége 10 m körül lehetett. Ezt a templomot 1204 után lebontották, a helyén épült háromhajós, kereszthajós, kelet-nyugati tájolású, kápolnakoszorús és körüljáró szentélyű gótikus katedrális 1230-ban már használták. A szentélyben a diadalív és a szentélykörüljáró között négy pár oszlop állott, amelyek közeit fal zárta el. E két épület és a második templom töredékei feltárásokból ismert.

A későbbiekben a Kalocsai és az utóbbi időben létrejött Bácsi érsekségnek egy főpásztora volt. A XIII. században Kalocsa, a XIV. századtól Bács játszotta a döntő szerepet. Mind a kalocsai, mind pedig a bácsi székesegyház patrónusa Szent Pál apostolfejedelem volt. A tatárjárás után megnőtt a város védelmi szerepe, a vizek között álló várát Károly Róbert erősítette meg. A kalocsai érseki cím birtokában a középkorban fontos országvezetői méltóságot jelentett. Kalocsai érsek volt pl. a koronát hozó Asztrik, Győri Saul (1192-1202), Várdai István, Várdai Péter. A hadvezérek között ott volt Csák Ugrin, és az 1526. évi mohácsi csatában elesett Tomori Pál.

A törökök 1529-ben foglalták el. A török uralom alatt Kalocsa várában török katonaság lakott, ezért a város népessége erősen lecsökkent. A XIV. század második felében átépített gótikus székesegyház egy református hajdúcsapat támadása során 1602-ben a tetőzet leégett, és ez elősegítette a boltozatok beomlását is. A török kiverése után a környékbéli beköltözőkből és betelepülőkből állt össze Kalocsa lakossága. Középkori jelentőségét azonban már nem érte el.

Az Árpád-kori alapokon a negyedik templomot, a kalocsai székesegyházat *Csáky Imre* érsek (1710-1732) megrendelésére valószínűleg *Mayerhoffér András* tervezte 1728-ban. Alapkövét Patasich Gábor

érek (1733-1745) idején 1735. június 2-án tették le, 1738. augusztus 15-én Mária mennybemenetelének tiszteletére szentelték fel az elkészült részeket. A templom 1754-ben készült el. Belső berendezésével 1770-ben készültek el. A templom 1795-ben leégett, a károkat 1816-ig hozták helyre.

Az 1908-12 közötti Foerk Ernő tervei szerint, Petrovác Gyula építész művezetésével folytatott helyreállítás során tárták fel az előző templomok alapfalait, és találtak meg egy XIII. századi érseksírt. 1975-ben Erdei Ferenc építész tervei szerint új oltárt, felolvasópultot építettek a szentélyhez.

A templom homlokzatán, a tornyok közötti oromzaton lévő Szent Péter és Pál szobor 1751-1760 között készült, közöttük Szűz Mária, *Johann Hartmann* müncheni szobrász műve 1867-1891 közötti időből. A szentély előtt Szent István és Szent László szobra áll.

A szentély déli falában lévő román sírlap *Martinus Ravesu* kőfaragó sírköve. A XIII. század első harmadából származó sírlap nyilván a székesegyházban dolgozó, név szerint ismert magyarországi kőfaragó emlékét őrzi.

Az egyhajós belső teret csehsüveg boltozat fedi, és négy-négy kápolna kíséri. A félköríves, félkupolával fedett szentélyt középkori elrendezésének emlékeként kápolnákkal vették körül.

A főhajó boltozatán az egyház diadalát és Szent Jeromos, Ágoston, Ambrus és nagy Szent Gergely egyházatyákat ábrázoló stukkók rokokó keretben, 1768-1770 között készültek. A kanonoki sekrestyében bibliai jeleneteket ábrázoló domborműves stukkók láthatók, 1740 körüli időkből származnak. Mindkét stukkósorozat olasz művész alkotása.

Az oszlopos, baldachinos főoltárát Klobusiczky Ferenc (1751-1760) érsek emeltette a XIX. század közepén, 1838-ban oltárképét kicserélték Pesky József pesti művész képére. 1857-ben azonban a régi főoltárt elbontották, az új képfalat a bécsi akadémiai építész, Karl Rösner (1804-1869) tervezte. Ez 1908-ig volt meg. Az oltár képét amely Mária mennybemenetelét ábrázolja, Leopold Kupelwieser (1796-1862) bécsi festő festette 1856-ban.

A szószék az evangélisták szobrával a XVIII. század, 1752-ből közepéről való. A templom orgonáját a pécsi Angster műhelyével készítették 1876-ban. A dóm déli oldalát az első érsek, Asztrik apát domborműve díszíti, Bory Jenő alkotása 1938-ból. A mellékoltárképek közül Hubert Maurer Szent Péter és Pál búcsúja említésre méltó. A faragott, intarziás kanonoki stallumok 1740-ből származnak.

A kriptában érseki sírok vannak, az első a Győr nembeli Saulé (+1202), akinek a sírját a szentélyben tárták fel 1910-ben. Vele szemben Tárnokházi István kanonok (1413-1433) címeres sírköve látható.

*

A kalocsai érseki palota a Róbert Károly által építtetett vár alapfalaira épült. Itt állt a középkorban a templomhoz kapcsolódó kalocsai erőd. A kétemeletes, 17 tengelyes barokk középületet 1760-1766 között építtette Oswald Gáspár piarista építész tervei alapján, Batthyány József érseksége (1760-1776) idején, 1776-ban készült el.

Az első emeletre vezető lépcső pihenőjénél a falban lévő két konzol a második székesegyházból való, a XIII. század elejéről származik. Az ebédlő oldalfalán Patisich Ádám püspök arcképe, angyalok építik a kalocsai székesegyházat és az érseki palotát. Franz Anton Maulbertsch grisaille-ai 1783-ból. A kápolna mennyezetén lévő kép Az oltáriszentség diadalát ábrázolja, a mögötte lévő teremben Patisich ovális mellképével repülő angyalok, Maulbertsch festette 1784-ben.

A keleti szárnyat, amelyben a könyvtár van, Patisich Ádám építtette 1781-ben, az érseki könyvtárat a XVIII. században alapították, jelentős középkori ritkaságokat őriz. A nyugati szárnyat Kollonich László építtette 1799-ben.

A díszterem zongoráján többször is játszott Liszt Ferenc. A díszterem faliképeit, kápolnájának mennyezeti freskóit, a könyvtár Patisich-termének tudósportréit Franz Anton Maulbertsch festette 1783-84-ben.

Veszprém

A veszprémi vár a környezetből 30 m magasán kiemelkedő dolomitsziklára épült. Veszprém vára is királyi alapítású volt. A honfoglaló magyarok sánccal megerősített templomos helyet találtak itt és ennek további fejlesztéseként alakult ki Veszprém az első magyar püspökség még Géza fejedelem idején. A Szent György-kápolna X. századi eredetű. Géza alapította a Veszprém-völgyi apácakolostort is.

Veszprém közelében, a sólyi mezőn győzték le István király hadai az új rend ellen lázadó Koppány seregét. Veszprém az I. István király által alapított várispánság székhelye volt. A XII. századi vár magában foglalta a püspöki palotát, a Gizella királyné alapította székesegyházat, a királyi palotát a Gizella-kápolnával, káptalani iskolával és egyéb épületekkel.

A Veszprém-völgyi monostor apácái készítették 1031-ben a bíborselyemből készült, sodrott aranyszálakkal díszített, a magyar koronázási palástként használt bizánci stílusú miseruhát.

A vár az 1242. évi tatárjáráskor jórészt rommá lett. 1276-ban a Németújvári Péter püspök ellen támadó Csák Péter hadai a székesegyházzal együtt felperzselték a vár többi épületeit is.

1380-ban a székesegyházzal együtt a belváros jó része is leégett. 1412-1424-ben olasz kardinális, *Castiglione Branda* volt a veszprémi püspökség adminisztrátora. Az ő idején alakult ki a kétrészes, külső és belső várból álló veszprémi vár, melyben Mátyás király idején Vetési Albert veszprémi püspök reneszánsz építkezéseket folytatott.

A meredek sziklahegy keskeny gerincén a XVI. században hosszan elnyúló, szabálytalan alaprajzú belsőtornyos vár mintegy 400 x 400 m alapterülettel rendelkezik. Délkeleti végén kettős kapuudvar van, egyetlen várkapuval, előtte kapuszorost építettek, újabb kapuval. A kapun át kb. 250 m hosszú, egykori alsó vagy elővárba vezet az út. Ezt egykor – a mai püspöki palota előtt – kettős fal választotta el a felső vártól. A kettős várfalon újabb kaputorony és kapuszoros volt. A mai Tűztorony (1814-1817 között épült) alsó része a régi vár egyik védőtornyának maradványa. A felső várat az alsótól elválasztó várfal közepén külső állású kaputorony állt. A védőfal alá másik védőfalat emeltek, újabb kaputoronnyal és körülötte félkör alaprajzú kapu-vedművekkel.

A XVI. században a Zápolya kezén lévő várat, amelyet a püspök védett, Ferdinánd serege foglalta el. Ferdinánd 1538-ban spanyol katonasággal rakatta meg a várat. Az 1549-es török ostromnak sikeresen ellenállt. A török kor kezdetén a káptalan kincseit Sümegre, Tátika várába és Sopronba szállították és a legyengült várat a sorsára hagyták. A Tihanyba menekült káptalantól a király foglalja el.

A várat végül 1552-ben Ali budai basa csellel foglalta el. A várat 1557-ben tűzvész sújtotta, 1566-ban török gyújtogatás pusztította el a vár kapuját és épületeit. 1564-1594 között a császári hadak birtokolták. A Győri főkapitánysághoz tartozó Veszprém várát 1572-ben *Civital József*, Tata építőmestere erősíti. 1577-1592 között *Suess Orbán*, a főkapitányság építészeti felügyelője tartózkodik itt.

1589. és 1593. évi ostrommal a török beveszi. 1598-ban a töröktől ismét visszafoglalják a császáriak, majd 1605-től egy ideig Bocskaié volt. 1606. évi török béke lejáratá után 1620-ban Veszprém várát Bethlen Gábor foglalja el, majd 1622-ben a császár seregei szerzik vissza. A császár a Zichyeknek adományozza. 1683-ban rövid ideig újra a töröké. A vár erősségeit 1702-ben az osztrákok lerombolják.

A kurucpárti várost 1704-ben Heister generális csapatai szörnyen elpusztítják. Ettől fogva hadászati jelentősége megszűnik. A vár kevés maradványa is elenyészik. Veszprém később a barokk jegyében születik újjá.

A latin rítusú térítőpüspökök (püspökök) huzamosabb dunántúli jelenléte eredményeként Veszprém Esztergommal vetekedett az egyházi elsőbbségért. A X. századi Szt. György-kápolna a missziós püspökök itt tartózkodására utal. A Séd völgye felett magasló hegygerincen települt vár és egyúttal püspöki székhely kereskedelmi és hadiutak csomópontja is volt. Géza fejedelem (970-997) veszprémi püspökségének, első egyházmegyéjének alapítása 990 körüli időben történhetett.

Bár az 1001. évi ravennai zsinat a magyar keresztény egyház élére Esztergomot állította anya- és főegyház minőségben, de ezzel párhuzamosan megkezdődött a veszprémi egyházmegye szervezése is. A veszprémi

egyházmegyét négy vár alkotta a hozzá tartozó területtel: Veszprém, Fehérvár (1777-ben önálló püspökség lett), Visegrád és Kolon. Az esztergomi érseki tartományhoz tartozott.

A Gizella királyné alapította Szent Mihály arkangyal tiszteletére emelt székesegyházat 1001-ben már említik. Az 1002-ben kiállított pannonhalmi alapítólevél már említést tesz róla. Veszprém a királyné szálláshelye volt. A székesegyház a királyné koronázótemploma volt, benne a királyné trónszékével. A veszprémi püspök a királyné kancellárja és koronázója lett a későbbiekben. A XI. századi, vörös homokkőből készült háromhajós román bazilikából azonban csak néhány töredék maradt fenn. 1241-ben a tatárok dúlták fel, majd az 1258-1268 között helyreállított templomot Csák Péter nádor hadai 1276-ban felégették. Ezután épült fel gótikus szentélye.

1380-ban a vár és a székesegyház leégett. Ezt követően alakították ki a szentélyt s az altemplomot gótikus stílusban. 1400-ban Hédervári Mihály püspök szentelte fel újra. 1473-ban Vetési Albert, Mátyás király diplomata püspöke reneszánsz falfestményekkel és falmaradványokkal ékesítette. Amikor 1552-ben, Bornemissza Pál (1549-1553) püspök idején a törökök elfoglalták Veszprémet, a veszprémi püspökség Sümegre költözött. Ettől kezdve kétszáz éven át Sümeg lett a püspöki székhely. 1566-ban visszafoglalták a veszprémi várat, ekkor a székesegyház ismét leégett, de újabb helyreállítása csak 1630 után kezdődött, addig az altemplomot használták. 1630-ban id. Sennyei István püspök restauráltatta. 1704-ben Heister generális hadai gyűjtötták fel. 1723-ban Esterházy Imre püspök barokk stílusban állíttatta helyre, ennek során a főhajót fiókos dongaboltozattal, a mellékhajót csehsüveg-boltozattal fedték.

Hornig Károly püspök idején, 1907-1910 között a székesegyházat – a szentély és az altemplom kivételével –, Aigner Sándor tervei szerint „purista” felfogásban neorómán stílusban gyökeresen átépítették. A pilléres bazilika felemelt szentélye alatt altemplom van. A nyolcszög három oldalával záruló szentély gótikus, az alatt elterülő háromhajós, csúcsíves, pilléres altemplomot késő gótikus keresztboltozat fedi. Mellette, a délre lévő kriptában Padányi Bíró Márton püspök XVIII. századi, barokk síremlékét helyezték el. A székesegyház északi mellékhajójában álló barokk Mária-mennybemenetele oltár 1781-ből való. A jobb hajó klasszicista stílusú oltára 1811-ből származik.

A székesegyház északi oldalán lévő Szent György-kápolna eredetileg félköríves szentélyű körkápolna volt. A székesegyházat megelőző időkben, a X. század elején királyi kápolna céljára építették. A legenda szerint a veszprémi székesegyház melletti Szt. György-kápolnában tett szüzességi fogadalmat 1020-ban I. István király fia, Imre herceg. Ezt a kápolnát a XIII. század második harmadában lebontották. 1957-1961 között tárták fel és foglalták védőépületbe a korábbi, X. századi körkápolna helyén, a XIII. század első felében épített későromán, nyolcszögű apszisszal bővített Szt. György-kápolnát, amely építészeti részleteiben az esztergomi várkápolnával tart rokonságot. Itt temették el Vetési Albert püspököt (1458-1486), síremlékének maradványai fennmaradtak.

A sümegi barokk püspöki palotát 1748-1755 között Padányi Bíró Márton építtette korábbi épület felhasználásával. A veszprémi püspöki palotát a lebontott középkori királynői palota helyén *Fellner Jakab* 1765-1776 között építtette. U alakú épülettömbjének középtengelyében oszlopos kocsifelhajtó van, felette kovácsoltvas rácsos erkély látható. A háromszögű timpanonban az építető *Koller Ignác* veszprémi püspök címerét helyezték el, fölötté vázakkal, szobrokkal díszített attika van. Az épület belsejében, az első emeleten lévő nagytermet *Johann Cymbaluck* (J. I. Cimbal) 1772-ben készült, a négy évszakot ábrázoló freskója díszíti. A kápolna mennyezetfreskóját is ő készítette: Isten megsabadítja az embert a gonosztól. A palotához mindkét oldalon jelentős műemlékek csatlakoznak. A jobbra fekvő egyemeletes, öttengelyes épületet szintén Fellner Jakab építtette 1775-1778 között a püspöki palota alkalmazottai részére.

A Gizella-kápolna egykor a középkori királynői palota kétszintes kápolnája volt. A török pusztítások után 1723-ban, majd 1747-ben helyreállították. A püspöki palota építésekor kapta mai alakját. 1766-ban a felső kápolnát lebontották, s csak a boltozatot tartó félhengeres falpillérnyalábját és bimbós fejezetét hagyták meg. Mai bejáratát 1772-ben Fellner Jakab építtette. A kápolna egyhajós, bordás keresztboltozatos, kétszintes belső terű, melyhez csúcsíves diadalívvel, valamint keskenyebb négyzetes, ugyancsak keresztboltozatos szentély csatlakozik. A szentélytől balra van a sekrestye, jobbra pedig az eredeti bejárat XIII. századi eredetű lépcsői. A kápolna északi falán – a kápolnával egyidős freskók -, semleges háttér előtt három szakaszban apostolpárok, összesen hat apostol látható. Bizantinizáló olasz művész alkotása a XIII. század közepéről. 1937-ben állították helyre.

II. János Pál pápa 1981. szeptember 9-én Breve-jével a székesegyháznak a „Basilica Minor” címet és az ezzel járó kiváltságokat adományozta.

Győr, Székesegyház

Győr belvárosának mai területe, a Duna és a Rába jobb partján emelkedő dombosor az őskor óta lakott hely volt. A kelták már az i.e. V. században megalapították *Arrabona* nevű településüket. Az első században jelentős római kereskedőváros lett itt. A határvonal katonai erősítésére a mai Káptalándombon épült fel a római erősítés. Ettől délre és keletre terült el a polgárvas. A népvándorlás és a honfoglalás után a magyarok is megtelepedtek itt. A nyugati határvidék védelmét biztosító várispánságot és az ország nyugati részeit szervező püspökségeket I. (Szent) István király alapította. Első püspöke, *Radla*, Albert köréből került Géza fejedelem udvarába.

A pápai legátus jelenlétében 1009-ben már a győri székesegyházban állították ki a pécsi püspökség alapítólevelét. A veszprémi egyházmegyét 1009-ben leíró oklevél szintén erre utal. Területét eredetileg négy megye: Győr, Moson, Sopron és Vas alkotta. Győr az esztergomi érseki tartományhoz tartozott. Területe 1777-ig nem változott, ekkor területének egy részét a szombathelyi püspökséghez csatolták, ugyanakkor a pápai főesperesség is a veszprémi püspökséghez került.

Székesegyházát már a XI-XII. század fordulóján említik Hartvik győri püspök (1088-1105) Zágrábba került *Agenda Pontificalis*-ban, szertartáskönyvében. A székesegyház eredetileg a XI. században épült román stílusban. A XIII. században a tatárjárás, illetve II. Ottokár támadását követően Poknembeli Omodé püspök (1254-1264) román stílusban építtette újjá, ekkor készült altemploma is. A nyugati homlokzaton toronypár létesült. IV. László király 1284-ben erősen rongáltak mondja. A székesegyház keleti végén a szentély három félköríves apszissal záródik. Az északi apszis csaknem teljes egészében eredeti, a XII. századi román kori bazilika épen maradt emléke. A déli és a főapszis mai formájában – a korábbi alapok felhasználásával – 1914-ben, az Aigner-féle restaurálás idején készült. Az északi mellékhajó keleti része a főpárkány magasságáig XII. századi román kori, eredeti állapotban maradt fenn.

A templomot Károly Róbert fia, Kálmán püspök (1337-1375) a XIV. században gótikus stílusban bővítette. Oltárát Mária tiszteletére emelték. A XIV. század végén Héderváry János püspök (1386-1415) a déli oldalhoz hozzáépíttette az először 1404-ben említett Szt. László kápolnát. Már 1360 táján elkészült 2 méter magas alaprétege. 1466-81 között emelték a Szt. Demeter-kápolnát. A székesegyházat az 1460-as évek közepétől *Monoszlói Csopor Gergely* (1466-1480) és 1481-84-ben *NagyLucsei Dóczy Orbán* püspök (1481-1486) idején késő gótikus stílusban felújították. 1529-ben, amikor a török elől menekülő Christoph Lambert várkapitány felgyújtotta a várost, ledőlt az egyik nyugati tornya és boltozata is beszakadt.

1546-tól kezdve a püspöki várat olasz hadmérnökök erősítették. A székesegyházat a várórség élelmiszer- és lőszerraktár céljaira használta. 1554-ben Sforza Pallavicini várkapitány a romos templomot le akarta bontani, de ezt a pápai nuncius megakadályozta. 1569-től a káptalan a székesegyház keleti részét használta, nyugati része katonai raktár maradt az 1580-as években villámcsapás miatt bekövetkezett lőporrobbanásig. A város 1594-98 között török megszállás alatt állt, a székesegyházat istállónak használták, a templom tovább pusztult. 1600 körül robbanás következtében dőlt le a másik tornya is. Győr visszafoglalása után a templomot ideiglenesen használhatóvá tették.

A középkori székesegyház helyreállítását Náprági Demeter püspök (1606-1619) kezdte meg, aki a Szent László-hermát Váradról Győrbe hozatta. Anyagi erők hiányában azonban a munkálatok csak lassan haladtak. 1639-45 között II. Draskovich György püspök (1635-50) *Giovanni Battista Rava* olasz építésszel 1645. február 11.-1645. december 10. között barokk stílusban átépítette, ekkor készült barokk dongaboltozata is. A torony 1681-ből való. A sekrestye és a torony megépítésére Széchenyi György püspöksége idején (1659-1681) került sor. A tornyon lévő címere az 1681-es befejezést jelzi.

A templombelső mai alakját 1771-73 között Zichy Ferenc püspöksége (1743-1783) alatt kapta. A templomot *Melchior Hefe* (Hefele Menyhért) tervei szerint építették át. Díszítésében Franz Anton Maulbertsch-sel az élen számos művész dolgozott. Az építkezést Szily János örkanonok, a későbbi szombathelyi püspök irányította. 1803-23 között *Josef Tallherr* (Thallerr József) kamarai építész klasszicizáló homlokzatot és tornyot épített. A székesegyház homlokzata a nyugati homlokzat tengelyében van. Az íves záródású főkaput két oszlop szegélyezi, mely kissé kilép a fal síkjából.

A kapu kettős tagozatú főpárkányán lévő 1823-as évszám Handler Jakab által emelt klasszicista homlokzat építését jelzi. 1823-ban klasszicista támfalat építettek a torony elé, hogy megakadályozzák a torony süllyedését.

1863-65 között *Lippert József* restaurálta az épületet. 1861-ben a Héderváry-kápolnát purista stílusban újíttotta fel. Az 1912-14 között *Csányi Károly* egyetemi tanár vezetésével folyt restaurálás idején *Aigner Sándor* műépítész tervei szerint állították helyre a szentély neoromán homlokzatát. A II. világháborúban elpusztult a templom teteje és a toronysisak 1969-ben eredeti formájában készült. A sokszög záródású gótikus főapszist félkörössé építették át és számos neoromán részlettel látták el a székesegyházat. A székesegyház műemléki helyreállítására 1968-72 között került sor. Újjáépült a toronysisak is. A Héderváry-kápolnát 1972-ben restaurálták.

A háromhajós, pilléres templombelső fiókos dongaboltozat fedí. A boltozatok felett a padlástérben ma is láthatók a korábbi gótikus boltozat homlokívei. Orgonakarzata hétnyílásos, copf füzérdísszel díszített. A szentély előtt diadalív van.

Az oszlopos főoltárt Hefele Menyhért tervei alapján Joseph Gottschall (Gottschal József) bécsi kőfaragó készítette 1772-73-ban. Főoltárképét Maulbertsch festette, *Mária mennybemenetelét* ábrázolja. A mellékoltárok szobordíszé *Bichler József* bécsi és *Nessensohn József* győri szobrászok munkája. A templom pilléreinek és oldalfalainak márványozását *Millner Károly* bécsi márványozó, az aranyozás munkáját *Rogg Mihály* bécsi és *Stern Mihály* győri aranyozók végezték. A templom 1772-1781-ben készült főhajóján Maulbertsch-freskók láthatók: *Krisztus mennybemenetele*, a szentély felett 1772-ből való magyar szentek: *Szt. István megalapítja a győri püspökséget*, *Szt. László vizet fakaszt*, utóbbit szignálták. 1772-ben festette a két szürke árnyalatú grisaille-t a szentély falán. Az északi Mária-mellékhajó mennyezetén a mester *Angyali üdvözlés* és *Krisztus diadala*, oldalfalán Krisztus az Olajfák-hegyén freskója látható. A déli mellékhajó mennyezetén *Szt. István vértanú diakónusokat avat, ill. vitatkozik a főpapokkal*, oldalfalán *Krisztus a keresztfán* (Kálvária) szintén Maulbertsch-től.

A székesegyház szentélyében lévő barokk püspöki trón Mária Terézia koronázására készült 1740-ben, Zichy püspök vásárolta meg. A kóruszékek a XIX. század elejéről származnak. Hátfalukon 1770 körül készült angyalalakokkal.

Északi mellékhajója 1767. évi rokokó oltárán látható a székesegyház kegyképe, *Szűz Mária a kis Jézussal*-kegykép. Írországból, a Cronwell-féle katolikus üldözés elől menekülő *Walter Lynch* clomforthi püspök hozta magával 1655-ben. A legenda szerint a kép 1697-ben Szt. patrik napján vérrel verejtékezett. A Szent Anna és Háromkirályok oltárképe Maulbertsch iskolájából került ki. A déli Szt. István mellékhajó oltárát 1772-ben Hefele tervei szerint a főoltár mestereitől, képét *Paul Troger* bécsi akadémia tanára készítette a XVIII. században: *Szt. István megkövezése*. Belső berendezése: Szűz Mária-kegykép, copf stílusú vörös márvány keresztelő medence, fafedelén Krisztus keresztelése-csoport. Pietà-oltárát Maulbertsch készítette.

A padozatban a győri püspökök XVI-XVII. századi sírköveit helyezték el. A torony alatt, az északi gyóntatóteremben korábbi sírköveket helyezték el. Legkorábbi közülük Bereck nagyprépost gótikus síremléke 1362-ből.

Figyelemre méltók a főhajó kanonoki stallumai, a szentély bejáratának két első pillérén lévő ún. „fekete oltárok” önből készült domborművei az 1760-1770-es években *Jacob Gabriel Mollinarolo* (G. R. Donner tanítványa) művei: *Szt. István korona felajánlását*, valamint *Szent Lászlót ábrázolják első királyunk sírjának felbontásakor*.

A székesegyház kanonoki sekrestyéjében Mária Terézia-korabeli bútorokat helyeztek el. Mellette a kincstár található. A copf stílusú szószéken kovácsoltvas rácsajtót helyeztek el. A templom orgonája 1770 körül készült. Sekrestyéjében XVII. századi ónmosdó, XVII. századi sekrestyeasztal található.

A déli mellékhajóból jutni a Héderváry-kápolnába. Ide helyezte át Náprági Demeter püspök 1606 körül Szt. László hermáját a nagyváradi székesegyházból. Az I. László király szentté avatása alkalmából készült sodronyzománc mellrészt, XII-XIII. század fordulójáról származó, III. Béla korabeli fejereklyét a XIV. században Kolozsvári Márton megújította. Az eredeti négyágú gótikus koronát a XVII. század elején tízágúra alakították át. A herma a hazai gótikus ötvösművészet remeke, egyik első példája a magyarországi sodronyzománc technikának.

Pécs, Székesegyház

Az ókori Sophianae, Pécs városában 1009-ben I. (Szent) István király alapította a pécsi püspökséget. Pécs elnevezés I. László király egy 1093-ban kelt oklevelében bukkan fel először. A XI. században felépült székesegyház és a hozzáépített palotákat a XII. században tűzvész pusztította el. A várat a XII. században a négytornyos székesegyház és a püspöki palota jelentette, melyet a tatárjárás után várfallal vettek körül, összekapcsolva a négyszöget bezáró városfallal. A tágabb értelemben vett városfal Pécs város mai, nagyjából téglalap alakú kelet-nyugati irányban húzódó belvárosát zárta körül s jórészt a XIV. században épült.

A pécsi vár kővárként való említése először Henrik fia 1248. évi támadása alkalmával szerepel. Várnagyát először 1291-ben említik.

1367-ben I. Nagy Lajos király alapította Pécs egyetemét, amely azonban csak rövid ideig működött. 1387-ben a Horváthy-féle lázadásakor a várat nem tudják bevenni. A pécsi humanista körhöz tartozott az itt élő Janus Pannonius (ered. Czezmiczey János) költő, pécsi püspök.

A török elleni hathatósabb védelem céljából a XV. század végén Kinizsi Pál kör alakú barbakánnal erősítette meg a délnyugati bejáratát, melyet 1968-70 között feltártak és helyreállítottak. A barbakánba északról a farkasverem felett felvonóhidás kapu vezetett, belül gyilokjáró folyosó futott körül. A barbakán a belsővárhoz tartozott, amely az ún. Püspökvárat foglalta magába. Ezen belül állott a püspöki palota és a dóm. A püspökvár külsőtornyos, téglalap alaprajzú bejárata délen volt, a délnyugati és a délkeleti sarkán egy-egy előretolt barbakánnal.

A török 1543-ban foglalta el a várost, 1543-1686 között török megszállás alatt állt, és a templomokat mecsetté alakította át (Gázi Kászim pasa dzsámija a XVI. századból, Jakováli Hasszán dzsámi). 1664-ben Zrínyiék sikertelenül kísérelték meg a vár visszafoglalását.

A város visszafoglalása után kezdetben német és rác telepesek érkeztek ide. 1780-ban szabad királyi város lett. 1780-ban kezdődött az erődítések tervszerű lerombolása. A XIX. század elején először a déli kapu, majd a déli és a keleti falsorosok megszüntetésére került sor. Ugyanebben az időben bontják le a városkapukat is.

A pécsi Szent Péter székesegyházat 1009. augusztus 23-án I. István király alapította. Első püspöke Bonipertus volt. A püspökség első templomát valószínűleg a római Sophianae, Valeria tartomány székhelyén létesült temetőterület egyik IV. századi kultikus épületéből alakították ki. Közélemben temették el Orseolo Péter magyar királyt. 1064-ben, a Salamon- király koronázásakor keletkezett tűzvész pusztította el a templomot és a vele összeépült püspöki palotát.

A XI. század utolsó harmadában, I. (Szent) László király idején felső-itáliai, lombard mintaképek nyomán háromhajós, kereszthajó nélküli, félköríves apszissal zárt bazilikát kezdtek építeni. Az építkezés a XII. század első felében is tartott. Elsőként az altemplom épült meg. Először a nyugati homlokzat sarkaira építettek tornyokat, majd a XII. század második felében elkészült a keleti toronypár is. Ez a székesegyház 1241-ben leégett. 1299-ben újabb súlyos károk érték, akkor a dóm tetőzete és mennyezete is megsemmisült.

A XIV. század első harmadában az északi és déli mellékhajót beboltozták. A főhajó boltozása 1345-ben befejeződött. Ekkor épült az északi toronyhoz a Fájdalmas Szűz-kápolna, a délnyugatihoz pedig a Corpus Christi-kápolna. Pécs humanista püspökei, Janus Pannonius, Hampo Zsigmond (XV. sz.) és Szathmáry György (XVI. sz. eleje) reneszánsz kultúrát honosítottak meg. Az 1500-as években újabb fraskókat festettek.

1543-ban a támadó török elfoglalta a várost. A török hódoltság alatt a székesegyház nyugati részét dzsáminak használták, altemploma katonai raktár volt. A török uralom alól 1686-ban szabadult fel a város. Az ostrom során a székesegyház tetőzete több helyen beszakadt, a toronysisakok elpusztultak. A székesegyházat ideiglenes helyreállították, de a Rákóczi-szabadságharc idején, 1705-1708 között és a rácok 1704-es támadása miatt a barokk helyreállítás csak később kezdődhetett.

A templom helyreállítása 1703-1732 között, *Nesselrode Ferenc* pécsi püspök idején kezdődött. A déli homlokzat tengelyében díszes oromfalú új bejáratot nyitottak, a Corpus Christi-kápolna, a sekrestye és a Fájdalmas Szűz-kápolna barokk homlokzatot kapott. Egyetlen hatalmas nyeregtetővel fedték a hajókat és a hozzájuk simuló építményeket. Az egykori Népoltár helyén altemplomi lejárót nyitottak. A szentélyrekesztőt megszüntették. A főoltár 1741-ben készült Krail János tervei szerint. A sekrestyébe 1756-ban új rokokó szekrényeket helyeztek. 1762-ben már álltak a kanonoki stallumok. A mellékoltárokat Martin Fischer tervezte. 1782-ben restaurálták és

kiegészítették a reneszánsz pasztoforiumot. 1786-ban Dorffmeister István a Corpus Christi-kápolnában falképeket készített.

Az eredetileg sík famennyezetre tervezett templom középkori boltozatai nagymértékben igénybe vették a főfalakat. Ezért azok megerősítésére 1805-1831 között Pollack Mihály klasszicizáló romantikus kulisszahomlokzatot épített. A tornyokat egy emelettel magasabbra húzta. 1872-ben Hauszmann Imre ismét aggasztónak találta a tartófalak állapotát. Ekkor javasolta a dóm „stílszerű” helyreállítását. 1877-ben Dulánszky Nándor püspök megbízására *Friedrich von Schmidt* bécsi építész-restaurátor neoromán stílusú székesegyházat tervezett.

1882-91 között Fridrich von Schmidt (Schmidt Frigyes) tervei szerint átépítették a templomot. A tetőzetet és a boltozatokat elbontották. 1883 tavaszán már csak a tornyok alsó részei és az altemplom álltak. Számos korabeli középkori nyílászáró, román kori faragvány, a gótikus és reneszánsz freskó pusztult el. 1883. április 26-án alapkövetéssel indult az építkezés. A tervek megtartották a XI. századi altemplomot, megőrizték a XII. századi alaprajzi rendszert. A templom ekkor kapta neoromán homlokzatát, tornyainak kiképzését, belső falfestését és berendezését. 1891. június 22-én ünnepélyes külsőségek között szentelték fel a székesegyházat. Az építkezés 1 millió 800 ezer koronába került. A munkálatokat *Kirstein Ágoston*, a tervező tanítványa végezte. A falfestményeket *Karl Andreä*, *Moritz von Beckerath*, *Lotz Károly* és *Székely Bertalan*, a figurális faragványokat *Kiss György* és *Zala György* készítették.

1965-68 között restaurálták a falképeket, 1962-63-ban tatarozták az épületet, és ekkor az elmállott XIX. századi elmállott homlokzati szobrok helyett újak készültek.

A székesegyház hossza 70 m, szélessége 22 m, a tornyok 60 m magasak. A székesegyháznak egykor nyugatról volt a bejárata. A székesegyház mai főhomlokzata a Szent István térre néző déli, melyet két torony közé foglalt 11 tengelyes vakárkádorsor díszít. Felette törpegaléria van. A főpárkány felett kezdetben 1854-től Bertalits Mihály, majd Kiss György szobrai álltak. A 12 apostol szobrát Antal Károly készítette, 1963-ban helyezték ide. A főbejárat timpanonjában lévő *Madonna a magyar szentekkel* (balra Imre herceg, Gellért püspök és Árpád-házi Szt. Erzsébet, jobbról I. László király, Árpád-házi Szt. Margit és Adalbert püspök) dombormű Kiss György alkotása. Hasonló kiképzésű az északi és a nyugati homlokzat is. A nyugati vakárkádorsor oromzattal épült.

A székesegyház keleti oldalán három egyvonalból induló, félköríves apszis uralkodik. Ez az észak-itáliai típus Lombardiából került Magyarországra. Ilyen rendszerben épült 1075-ben Garamszentbenedek, 1091-től Somogyvár bencés apátság temploma is. Így épült a győri, ill. az elpusztult egykori egri székesegyház is.

A belső háromhajós, kazettás mennyezettel fedett, pilléres bazilika. Emelt szentélye alatt I. (Szent) László korabeli, XI. századi eredetű 25 m hosszú és 21 m széles öthajós altemplom, négy pillére és 16 oszlopa keresztboltozatot hord. Az északi és déli lejáratainak felét XII. századi domborművek díszítették, melyeket Zala György másolataival helyettesítették. Bibliai jeleneteket ábrázol a Világ teremtésétől kezdve Krisztus feltámadásáig. Az altemplom középső oltárán lévő Krisztus-szobrot Zala György, Dulánszky püspök mellszobrát Kiss György faragta carrarai fehér márványból. A falfestmények Székely Bertalan és Lotz Károly alkotásai.

A főhajóban a felmagasodó szentélyhez támaszkodott a sátoros Szent Kereszt-oltár, az ún. Népoltár, melyet a XII. század második felében lombard (paviai) mesterek készítettek. A jelenlegi Zala György Népoltára. Az altemplom felett lévő szentélyben cibóriumos főoltár van. A főszentély gazdag márványdíszítésű. A hajóban és a szentély sík famennyezeten Karl Andreä (Andreas Károly) és Moritz von Beckerath (Beckerath Mór) falfestményei láthatók.

Mindkét mellékhajó mellett kápolnák sorakoznak.

- A délnyugati Corpus Christi-kápolnában piszkei vörös márvány oltáriszentségtartó fülke, félköríves oromzattal, Szathmáry György címerével, a XVI. század első évtizedéből. A XVIII. században oltárrá alakították. Az 1792-ben készült sárgaréz copf keresztelőkutat Aichinger Simon pécsi ötvös készítette. A kápolnát Lotz Károly falképei díszítik.
- A délkeleti Boldog Mór-kápolnában Szt. Faustinus ereklyéit helyezték el, melyeket 1781-ben Rómából hoztak ide. A kápolnában lévő freskókat Székely Bertalan készítette. A motívumokat a boldoggá avatott Mór pécsi püspök (1036-1070) életéből vette.
- Nyugatra a Szűz Mária-kápolna alabástrom epitáfiumát (kötébláját) Krisztus életéből vett jelenetekkel díszítették. A XVII. század végén Cornelis Floris iskolájában készült, 1787-ben Rómából került ide. A kápolna falképeit Székely Bertalan a magyar szentek életéből vett jelenetekkel festette. Az oltárát Zala György készítette.
- Az északi oldal közepén lévő Jézus Szíve-kápolnát Lotz Károly freskói díszítik.

A sekrestyében lévő barokk szekrényeket Speth Ferenc pécsi szobrász és Polacsek (Kollacsek) András pécsi asztalos 1756-ban készítette. A falfestményeket Bamberger Gusztáv bajor mester készítette.

Az orgonakarzat a nyugati részen van.

Vác, Mária mennybemenete és Szt. Mihály-székesegyház

Vác püspökségét valószínűleg még I. István alapította. Az egyházmegye területe a Duna-Tisza közén Kalocsáig és Csanádig húzódott. I. Géza az 1074. évi mogyoródi csata emlékére román székesegyházat alapított. 1077-ben itt is temették el.

A tatárjárást követően épült Vác új, gótikus székesegyháza. Ez háromhajós, szentélykörüljárós csarnoktemplom volt. Ezt a templomot Báthory Miklós püspök reneszánsz kápolnával egészítette ki. Ez a két épület az egykori vár területén állott, de a török időkben véglegesen elpusztult. A török kor (1544-1686) végén a polgárváros főterének Szent Mihály templomát használták püspöki székesegyházként.

A klasszicizáló késő barokk, egyhajós, kereszthajós székesegyházat Esterházy Károly püspök kezdte építtetni *Franz Anton Pilgram* (1699-1761) tervei alapján 1760-ban. Pilgram a mai helyen egy egységes, barokk kompozíció szerint tervezi meg a kupolás, díszes templomot és a hozzá csatlakozó épületeket. A terv szerint kéttornyos, gazdagon díszített késő barokk templom épült volna, melyet íves, oszlopos kolonád kapcsolt volna a szemközt álló püspöki palotához.

Esterházyt közben egri püspökké nevezték ki, utóda *Migazzi Kristóf* püspök, bécsi hercegek anyagi okokra való hivatkozással megváltoztatta elődje elképzeléseit, és a székesegyházat a Bécsben élő *Isidore Canevale* (1730-1786) tervei szerint Oszwald Gáspár piarista építész fráter vezetésével építtette fel 1777-ig. A templomot már 1772-ben felszentelték.

1771-ben *Franz Anton Maulbertsch* (1724-1796) festette a főoltár mögötti fal, a kupola és a csegelyek freskóit 1774-1796 között. A szentélyfreskót Migazzi 1774-ben elfedette *Johann Martin Schmidt* (ún. Kermser Schmidt) *Keresztrefeszítés* képével (a Maulbertsch freskót 1944-ben állították helyre). Schmidt főoltárképe ma az oratóriumban látható.

A templom homlokzatán a hat korinthuszi oszloppár barokk ritmus szerinti tagolódásban tartja a tömör mellvédet. A nagyméret templom 76 m hosszú, belső tere 60 m hosszú, 34 m széles, és a földtől a kupolán lévő kereszttig 55 m magas. A külső nagy, merev falsíkjai mellett a főhomlokzatot alacsony, baluszteres mellvédes tornyok között álló, oszloppáros előcsarnok díszíti, attikáján Josef Bechert (Beckert József) váci szobrász hat apostol szobrával. A templomot dob nélküli lantornás, copf kupola fedi.

Az egyhajós belső téren a kupola uralkodik. A barokk hajó táguló, a kupolánál előbb szűkülő, majd táguló tér, végül az ismét keskenyebb, hosszú szentély következik. A kupola alatt a tér szinte kereszthajóvá bővül. A kupolán és a csegelyeken Maulbertsch freskói láthatók. A kupolában a *Szentháromság diadala*. A szentély félgömbjének freskóját a XIX. században Kontuly Béla, a kereszthajók falát Takács Pál festette ki.

A főoltárfreskó *Mária és Erzsébet találkozása*, balra lent szignálva. A mellékoltárképek közül a két elsőt Schmidt festette, az 1771-es *Szent Miklóst*, az 1770-ben készült *Nepomuki Szt. Jánost* ábrázolja.

A szentélyelválasztó kőmellvéd 8-8 reneszánsz baluszteres pillére a középkori székesegyházból származik. Az altemplomban ugyancsak a székesegyházból való baluszteres vörös márvány pillértöredékek II. Ulászló névbetűjével vannak ellátva. Báthori Miklós püspök két címeres táblája 1485-ből származik.

A szomszédos püspöki palota klasszicizáló, késő barokk stílusban épült 1774-75-ben, a térre néző oldalán Migazzi-címeres kerti kapu van. Kétemeletes, közepízalitos, erkélyes épület.

I. István magyar király 1038. augusztus 15-én halt meg, Székesfehérvárott temették el.

Az Árpád-házi királyok

Az Árpád-ház-királyok sorába I. (Szent) Istvántól kezdődően III. Andrással bezárólag – a két ellenkirállyal együtt - 23 király tartozott.

- **I. (Szent) István** (975 k.-1038), 997-ig a Vajk nevet viselve magyar fejedelem volt. 1001-1038 között magyar király. Géza fejedelem fia volt. Koppány, Gyula és Ajtony legyőzése után erős központosított, európai minta és jogrend szerint felépített államot hozott létre. 1000-ban a pápa és a német-római császár is elismerte. Kiépítette a vármegyerendszert és az egyházi szervezetet. Létrehozta az egyházmegyéket és elrendelte a tizedet. Szigorú törvényeket alkotott, mellyel megszilárdította a magyar keresztény államot.
- **Orseolo Péter** (1011-1058), király (1038-1041, majd 1044-1046 között), Orseolo Otto velencei dózse és Szent István nővérének fia. Aba Sámuel legyőzése után az országot hűbérül ajánlotta fel III. Henrik német-római császárnak, de az uralma elleni 1046. évi Vata féle fölkelés során uralma megbukott. Elfogták és megvakították.
- **Aba Sámuel** (1041-1044), Szent István sógora, Orseolo Péter első elűzése után választották magyar királlyá. 50 lázadó főurat végeztetett ki, ezért a pápa kiátkozta. 1044. július 5-én, Orseolo Péter és III. Henrik német-római császár hadai Ménfő mellett seregét legyőzték, őt magát elfogták és kivégezték.
- **I. András** (1046-1060), Vazul első szülött fia volt. Apja megvakítása után Kijevbe menekült, ahol feleségül vette Bölcs Jaroszláv fejedelem leányát. Leverte az 1046. évi pogánylázadást, és visszaállította Szent István törvényeit. Öccse, Béla – aki megkapta a dukátust - segítségével visszaverte az ismételt német támadást, és ezzel megerősítette az ország függetlenségét. Fia, a még gyermek Salamon megkoronázása miatt konfliktusba keveredett öccsével, és az ellene vívott vesztes csatában elesett.
- **I. Béla** (1016 k.-1063), magyar király (1061-1063), Vazul harmadik fia volt. Apja megvakítása után Lengyelországba menekült, ahonnan 1050 körül, bátyja szövetségeseiként tért vissza. A trónöröklés kérdésében ellentétbe került bátyjával. 1060-ban Székesfehérvárott királlyá koronázták, 1061-ben leverte a Vata fia, János vezette utolsó „pogánylázadást”.
- **Salamon** (1052-1087), magyar király (1063-1074), I. András fia volt. Sikeres hadjáratot vezetett Dalmáciába és 1068-ban az országba törő besenyők ellen. Az 1074. évi mogyoródi csatában vereséget szenvedett Gézától, és lemondott a trónról. Hatalma visszaszerzéséért pártharcot folytatott, ezért később I. László magyar király Visegrád várába záratta, ahonnan I. (Szent) István király szentté avatásakor szabadult ki. Külföldön halt meg.
- **I. Géza** (1040 k.-1077), király (1074-1077), I. Béla fiaként a mogyoródi csatában legyőzte az ellene szervezkedő Salamon királyt, s elfoglalta a trónt. Szabályozta a vásártartást (Gézavására), rendezte az árakat, jó pénzt veretett. A garamszentbenedeki apátság alapítója.
- **I. (Szent) László** (1040 k.-1095), magyar király (1077-1095), I. Béla fia. A nyugati lovagi eszméket megelőző „lovagkirály” volt. 1068-ban megverte a Kelet-Magyarországra betörő besenyőket, 1074-ben a mogyoródi csatában Salamon csapatait. Pápa barát külpolitikát folytatott. Szembeszállt a német-római császársággal. Törvényeivel a feudális magántulajdon megszilárdítására törekedett, ezért rendkívül szigorúan büntette a lopást és a kóborlást. Megsokszorozta a királyi jövedelmeket, gazdaságilag megerősítette az országot. 1089-1091-ben meghódította Horvátországot. 1093-ban megalapította a zágrábi püspökséget, a szentjobbi és a somogyvári apátságot. Nagy birtokokat adományozott az egyháznak. 1083-ban kezdeményezte I. (Szent) István, Imre herceg, Gellért püspök szentté avatását. 1192-ben szentté avatták.
- **(Könyves) Kálmán** (1074 k.-1116), magyar király (1095-1116), I. Géza fia. 1115-ben megvakította az ellene többször is fellépő öccsét, Álmos herceget, és annak hétéves fiát, Bélát. Meghódította Horvátországos és a dalmát városokat, 1112-ben horvát királlyá koronázták. Törvényeivel enyhítette I. László törvényeit, amely a feudális tulajdonviszonyok megszilárdulására utaltak.
- **II. István** (1101-1131), király (1116-1131), Kálmán fia. Sikertelen háborúkat folytatott a környező országokkal, így Velence, az osztrákok, csehek, lengyelek, Halics és Bizánc ellen.

- **II. (Vak) Béla** (1108 k.-1141), király (1131-1141), 1115-ben Kálmán király az ellene lázadó apját, Álmos herceget és őt magát is megvakíttatta. II. István őt tette meg utódául, és annak halála után királlyá koronázták. Az Álmos-párt első uralomra került képviselője. Az 1131. évi aradi gyűlésen a megvakításában részes Kálmán-párti urakat megölette. 1131-ben visszafoglalta Dalmácia egy részét, 11137-ben meghódította Boszniát. Helyette felesége, Ilona kormányzott.
- **II. Géza** (1130-1162), magyar király (1141-1162), II. (Vak) Béla fia volt. Harcolnia kellett a trónkövetelő Kálmán fia, Borisz herceg, Halics és Bizánc ellen. Pápa barát külpolitikát folytatott.
- **III. István** (1147-1172), király (1162-1172), II. Géza fia. Sikeresen harcolt az I. (Komnénosz) Mánuel (1120-1180), bizánci császár (1140-1180) által támogatott II. László és IV. István ellenkirályokkal. - I. Mánuel, Szent László magyar király unokája volt. Bizánci császárként harcolt Magyarország ellen, elfoglalta Dalmáciát és a Szerémséget. A későbbi III. Béla magyar királyt túszként magánál tartotta. – III. István Bizánctól visszaszerezte Dalmáciát.
- **II. László** (1131-1163), ellenkirály (1162-1163), II. Béla fia. II. Géza halála után Mánuel bizánci császár III. Istvánnal szemben ellenkirályként léptette fel. A kalocsai érsek koronázta meg. **IV. István** (1133-1165), 1163-ban ellenkirályként lépett fel Mánuel bizánci császár segítségével harcolt a trónért III. Istvánnal szemben, de vereséget szenvedett.
- **III. Béla** (1148-1196), király (1172-1196), II. Géza fia. Megszilárdította a királyi hatalmat. Ő volt az első király, aki egy teljes vármegyét elajándékozott. 1185 körül szervezte meg a királyi kancelláriát. A királyi kancellária központi állami hivatal lett, amely okleveleket adott ki, igazgatási feladatokkal foglalkozott. Uralkodása idején kezdett terjedni a nyugati lovagi kultúra. Kezdetben Bizánc szövetségese volt. Következetes pápapárti politikát folytatott. Ő avatta szentté I. László magyar királyt.
- **Imre** (1174-1204), király (1196-1204), III. Béla fia volt. Uralmának megtartása érdekében 1200-ban harcolt öccsével, Andrással. 1201-1202-ben hadjáratokat vezetett a bolgárok és a szerbek ellen. Felvette a Szerbia királya címet. Kiskorú fiának gyámjává Andrást tette.
- **III. László** (1199-1205), király (1204-1205), Imre király fia. Apja ugyan 1204-ben megkoronázta, de Imre király halála után anyja, Aragóniai Konstanza – félve a trónra törő II. Andrástól – VI. Lipót osztrák herceghez vitte, ahol a gyermek király, hamarosan meghalt.
- **II. András** (1175 k.-1235), király (1205-1235), III. Béla fia. Uralkodása alatt hatalmas birtokadományokkal igyekezett a főurakat megnyerni. Bérbe adta a pénzjövedelmeket (regálék), amely a királyi birtokok népeinek nyílt ellenállását váltotta ki. 1213-ban német származású feleségét, Gertrúdot magyar főurak megölték. 1222-ben kénytelen volt kiadni az Aranybullát.
- **IV. Béla** (1206-1270), király (1235-1270), II. András és Gertrúd fia volt. A várföldek visszavételével megkezdte a királyi hatalom megszilárdítását, törekedett a főurak hatalmának megtörésére. Az 1241. évi muhi csata után Dalmáciába menekült. A tatárok kivonulása után megkezdte az ország újjáépítését. Várat építtetett, a városokat fallal vétele körül. Külföldi telepeseket hívott be az országba. Élete végén sikertelenül harcolt II., Ottokár cseh királlyal, és saját fia, István ellen.
- **V. István** (1239-1272), magyar király (1270-1272), IV. Béla fia, 1261-től mint ifjabb király az ország keleti részének ura lett. Trónigényének elismertetéséért 1262-ben, illetve 1265-ben hadat viselt apjával szemben. Trónralépése után, 1271-ben legyőzte II. Ottokár cseh királyt. Kun származású felesége, Erzsébet hatására uralkodása idején erős kun befolyás érvényesült.
- **IV. (Kun) László** (1262-1290), király (1272-1290), V. István fia volt. 1277. évi nagykorúságáig anyja, Kun Erzsébet és kun környezetének főúri csoportjai kormányozták helyette. Az 1278. évi morvamezei csatában I. (Habsburg) Rudolf szövetségében legyőzte II. Ottokár cseh királyt. A nagybirtokosokkal szemben a királyi központi hatalom tovább gyengült. Az uralmával elégedetlen főurak fogságába is került. Kunok elleni fegyveres fellépése az 1280. évi hódtavi csatával zárult. 1290-ben a kunok meggyilkolták.
- **III. András** (1265-1301), király (1290-1301), férfígon az utolsó Árpád-házi királynak vallott magyar király volt. A főpapokkal és a köznemesekkel szövetkezte megtörni a főúri csoportok, a bárók decentralizált hatalmát.

4.2. Magyarország I. Szent) István király halála után

Orseolo Péter és Aba Sámuel

A nyugatról érkezők (németek, szászok, olaszok, latinok és zsidók) mellett már az Árpádkorban (XI-XIII. sz.) megjelentek a szomszédos Cseh- és Lengyelországból beszivárgó, beköltöző csehek és lengyelek is. Ezeknek egy része az északnyugati, nálunk lévő morva-szláv népcsoportokban oldódott szét, ám közülük sokan a kiterjedt magyar szállásterületeken hoztak létre településeket, amit ezt a korai „csehi” és „lengyel” falunév vagy falu-tagnév is mutatja (pl. Lengyel, Csehbánya, Csehi, Csehmindszent, Egercsehi stb.).

A honfoglalás idején itt talált népek és néptörödékek, a morvaszlávok kivételével viszonylag gyorsan beolvadtak. A honfoglalás után érkezők jelentős része is asszimilálódott. Érthető, hogy a magyarság szállásterületein szigeteket, szórványokat alkotó besenyők, latinusok, izmaeliták, csehek, lengyelek, itt-ott egy-egy szórványban német vagy „orosz” falvak lakói nagyobb részben már a XIII. század végére felszívódtak, vagy a felszívódáshoz vezető úton jártak. Velük tehát, amikor az ország Árpádkor-végi etnikai arculatát ábrázoljuk, mint önálló népiségekkel, már nem nagyon kell számolni.

I. István előbb Koppánnal számolt le. Koppány (+998). A magyar nemzetségfő I. Szent István király nagybátyja volt. Géza fejedelem halálakor az árpád-ház legidősebb férfitagja volt, Somogy ura. A seniorátus alapján igényt tartott a magyar trónra, és ezért fegyveres harcot indított István ellen. Azonban vereséget szenvedett, felnégyelték és birtokait elkobozták. Utána – Gyula mellett – Ajtony (+1008 vagy 1028?) nemzetségfő, a Maros-Temes vidék ura szállt szembe a keresztény állam kiépítését végző királlyal. Ajtony Vidinben keresztelkedett meg, szembefordult Szent István királlyal, de a Csanád vezette királyi seregektől vereséget szenvedett, és a csatában elesett.

I. István király kiépítette a magyar egyházmegyéket, és a keresztény egyházat. A román korban épített templomok közül a pápa által Bazilika (székesegyház, katedrális) rangot az évszázadok során az esztergomi, a pannonhalmi, az egi és a budapesti kapta meg. I. (Szent) István király halála előtt – a legenda szerint – országot Szűz Mária (A Magyarok Nagyasszonya = Patrona Hungariae) oltalmába ajánlotta. A Magyarok Nagyasszonya kultusza főként a XVIII. századtól erősödött meg.

Orseolo Péter (1011-1058), magyar király (1038-1041, 1044-1046) – Orseolo Ottó velencei dózse és Szent István nővérének fia – Imre herceg 1031-ben bekövetkezett halála után lett I. István király utód jelöltje. Uralomra kerülése után Gizella (985 k.-1065) - Henrik bajor herceg leánya -, I. (Szent) István felesége a passau-i niederburgi kolostorba kényszerült, ahol 1045-től a passau apácakolostor főnökasszonya lett. Halála után itt temették el.

Aba Sámuel (1041-1044) – I. Szent István király sógorát – Orseolo Péter elűzése után választották királlyá. 50 lázadó főurat végeztetett ki, ezért a pápa kiátkozta. Orseolo Péter 1044-ben német segítséggel visszatért és legyőzte ellenfelét, Aba Sámuel. Az 1044. július 5-én Győr mellett lezajlott ménfői csatában III. Henrik német-római császár hadai győzelmet arattak Aba Sámuel magyar király serege fölött, Aba Sámuel menekülés közben elfogták és megölték. Orseolo Péter másodszor is elfoglalta a magyar trónt és hűbérül ajánlotta fel az országot III. Henrik német-római császárnak. 1046-ban Orseolo Péter idegenekre támaszkodó uralmát az új keresztény rend ellen fellázadó pogány magyarok vezére, Vata (?- +1046 k.), magyar nemzetségfő, lázadása buktatta meg. Pétert elűzték és megvakították.

Szent Gellért püspök

A budai Gellért-hegy eredetileg a Duna medréből sziklás lejtővel emelkedett ki, melyet azóta az úttest szélességében levéstek. Magassága a lábazattól 140 méter, az Adriai-tenger szintjétől 235 méter. A hegyet eredetileg Pesti Öreghegynek, majd Kelen-hegynek hívták. A középkorban Szent Gellért-hegynek nevezték.

Gellért csanádi püspök egy velencei patrícius családban született 980 körül. Szülei előbb Szent György vértanú után Györgynek nevezték el. Ötéves korában lázas betegségbe esett, szülei bencés kolostorba vitték, ahol meggyógyult.

Öt évet tanult itt, amikor a pápa által hirdetett keresztes haddal apja, Gellért Jeruzsálembé ment, ahol meghalt. Anyja ekkor adta fiának a Gellért nevet, aki a monostorban maradt. Innen a Bolognai Egyetemre került, Sirdianus szerzetes kíséretében, ahol öt évet tanultak, majd visszatértek, ahol Gellért apát lett. Gellért Betlehembe indult, azonban a zárai kereskedők hajóján az Ossero (Osor) szigeten lévő Márton monostor apátja, Rasina tanácsára Zárán keresztül Magyarországra indult.

Mint Benedek-rendi apát 1015-től Szent István kérésére Magyarországon folytatott térítő tevékenységet. Pécssett – Mór püspök idején – Gellért találkozott Anasztáz váradi apáttal, aki Váradra vitte. Gellért Mór püspök és Anasztáz apát társaságában I. (Szent) István király elé került, aki rábízta fia, Imre herceg (+ 1031) nevelését. A művelt férfiú később az István által alapított bakonybéli bencés monostorba vonult vissza, s teológiai tanulmányokat folytatott. Ajtony legyőzése után 1030-tól csanádi püspök lett, I. (Szent) István király ugyanis őt bízta meg az újonnan alapított római katolikus rítusú csanádi püspökség megszervezésével (1030 k.). István király halála után (1038) kiemelkedő politikai befolyással rendelkezett. Idővel azonban szembe került I. (Orseolo) Péterrel (1038-41, 1044-46), illetve Aba Sámuellel (1041-1044) is, akit nem volt hajlandó megkoronázni.

A hagyomány szerint az Orseolo Péter uralma ellen lázadó pogány érzelmű tömeg – a Vata-féle pogánylázadás során -, 1046. szeptember 24-én, a Kelen-hegyről letaszította, és a pesti révnél társaival és Szolnok ispánnal együtt meggyilkolta. Előbb Pesten, a Boldogságos Szűz-templomban, majd később Csanádon (Marosvár) temették el.

A hegyre a püspök mártíromságára emlékezve, a XI-XII. század körül kápolnát emeltek. Gellértet 1083-ban szentté avatták. A Gellért-hegy északi oldalán 1904-ben készült a Gellért-szobor, alatta vízeséssel. Szent Gellért-szobrát Jankovits János és Gárdos Aladár készítette. A szoboralak 6 m magas és az Erzsébet-híd tengelyében helyezkedik el.

A hegy déli oldalán lévő sziklakápolnát 1925-ben Lux Kálmán (1880-1961) építész, restaurátor irányítása és tervei alapján robbantással képezték ki és tették alkalmassá templomi célra. A Sziklakápolnában Lengyel-kápolnát alakítottak ki. A Sziklakápolna előtt 2001-ben Szent István szobrát állították fel.

Pest-Buda az Árpád-kor kezdetén (XI-XIII. század eleje)

A honfoglalás után Budapest (Pest-Buda, illetve Óbuda) és környéke a fejedelmi törzs szálláshelyei közé tartozott. A Dunán a Rákos-patak torkolatánál, a Tabánnál, a Csepel-sziget csúcsán és a Káposztás- és Békásmegyér között gázlók, átkelők, átkelőhelyek voltak. Az erődítmény-jellegű, Nagyszombat utcai katonavárosi amfiteátrum feltevések szerint, 896-ban *Kurszán kündü* székhelye volt. *Árpád-fejedelem* valószínűleg a Duna bal parti részt, nyári szállásul pedig a Csepel-szigetet kapta. Holttestét valószínűleg Óbudán temették el. A főváros területén a Nyék, Megyer, Jenő, Keszi törzsek, illetve a Tétény, Kalász, Örs nemzetség kapott területet.

A kora középkorban *Géza fejedelem* (972-997) Esztergomot, *I. István király* (1001-1038) pedig Székesfehérvárt választotta székhelyül. I. István 1012-ben prépostságot alapított a mai Óbuda területén. A mai Óbuda magva már *Péter király* idején (1038-1041) királyi és káptalani birtok volt. Prépostság, királyi udvarház, káptalani ház állt itt. Anonymus feljegyzései és oklevelek szerint a XI. század elején már állott Óbuda legkorábbi temploma, a Mária tiszteletére épült fehéregyházi templom. Később pálos kolostor állt itt.

Az Árpád-híd északnyugati oldalán, a Fő tér környékén állt az Árpád-kori (I. István és I. Péter) prépostsági templom, melynek előkerült részletei gazdag díszű bizánci, valamint antikos palmettás és akantuszleveles oszlopfő és párkánytöredékek szerint XI. századi királyi kőfaragóműhely alkotása. A templom egy későbbi, 1285. évi tatárbetöréskor pusztult el. A második, gótikus templomot Károly Róbert felesége, Erzsébet királyné építtette 1330-1348 között (egy része a Zichy-kastély pincéjében van). Mind a főszentély, mind a mellékszentélyek a nyolcszög öt oldalával záródó alaprajzúak, erősen kiugró támpillérekkel. Ez a háromhajós, gótikus, egy nyugati tornyos épület az eddig ismert legkorábbi hazai csarnoktemplom.

Pest kereskedőtelepülésen – a castrum körül – bőszőrmények és bolgár révészek laktak. A castrum közelében állhatott a fallal övezett plébániatemplom és egy királyi udvarház. *Pest* neve 1148-ban bukkan fel írásban először.

A *jobb parti Pestet* (Kispest) később Kelenföld (Greinfeld) néven nevezik a *II. Géza* (1141-1162) idejében bevándorló szászok. *III. Béla* király (1172-1196) idején Budavár már-már állandó királyi lakóhely, Óbudát fallal köríti, Kispest (Kelenföld) és *Pest* már város. Körülöttük fejlődik ki a budai Felhévíz, Szentjakab, Gézavására és a bal parti Újbécs, Jenő, Szentfalva település. A kereszties lovagok budafelhévi konventjének temploma első említése 1187-ből való.

A Margit-szigeten – a Víztorony közelében a sziget keleti oldalán áll – a XII. században (1196-1209) épült Szt. Mihály-templom, az egykori premontrei kolostor temploma. A premontreiek 1190-ben kerültek Magyarországra. Ezen a helyen azonban már a XI. században kápolna állt. Az 1923. évi ásatások idején a hozzá tartozó kolostor romjainak egy része is napvilágra került. A mai épület nagyrészt 1930-1932-ben Lux Kálmán tervei szerint épült román stílusú rekonstrukció. A bejárat fölött Szt. Mihály-dombormű látható.

II. András Esztergomból Óbudára helyezte át székhelyét, és palotát épített. Ennek a palotának azonban nem találták meg a nyomait. Az Árpád-híd délnyugati felén (*III.*, *Calvin* köz) *II. Endre* uralkodásának idején (1205-1235) kezdték az óbudai vár építését, de 1226 körüli írott emlékek utalása szerint már 1189-ben állt a helyén valamilyen királyi udvarház, ugyanis a kereszties hadjáratot vezető *Barbarossa* Frigyes császár ugyanis erre vadászott, és itt látta vendégül őt *III. Béla* magyar király. Az óbudai várkápolnát már *II. Endre* leánya, az 1234-ben szentté avatott Szent Erzsébet tiszteletére emelték. *IV. Béla* (1235-1270) király többnyire itt tartózkodott, innen kormányzott az 1241. évi tatárjárás előtti időszakban.

5. Lengyelország története a XI. század közepe táján

Németország 1024-1137 között

Németországban 1024-1137 között a Száli-dinasztia királyai uralkodtak:

- *II. Konrad* (990-1039), király (1024-1039), 1027-1039 között német-római császár.
- *III. Fekete Henrik* (1017-1056), király (1039-1056), 1046-tól császár, *II. Konrad* fia. 1041-ben hűbéri függésbe kényszerítette Csehországot és átmenetileg fennhatósága alá vonta Magyarországot. Megerősítette a birodalmi egyház és a királyság kapcsolatát. 1046-ban a sutri és római zsinaton a három egymás ellen küzdő pápa helyett *II. Kelemen* (1046-1047) nevezte ki pápává.
- *IV. Henrik* (1050-1106), király (1056-1106), 1084-től császár, *III. Fekete Henrik* fia. Kezdetben anyja, *Poitou-i Ágnes*, majd a kölni és hamburg-brémai érsek kormányzott helyette. A püspök kinevezése miatt konfliktusba került az ismét megerősödő pápasággal, ezzel kezdődött az invesztitúra harc. A *VII. Gergely* pápával folytatott invesztitúra harc canossa-járással ért véget. *VII. Gergely* (tkp. *Hildebrand*; 1021 k.-1085), pápa (1073-1085) folytatta az egyházi centralizációt és az elődei által megkezdett reformot. Fellépett a szimónia és a papi nőszülés ellen. Canossa, Canossa ögróffjainak ősi vára az olaszországi *Règio nell' Emiliától* délnyugatra fekszik. Itt nyert feloldozást *IV. Henrik* német-római császár vezeklésével 1077-ben *VII. Gergely* pápától a kiátkozás alól. *IV. Henrik* uralkodása idején *Rheinfeldeni Rudolfot* (1077-1080), és *Salmi Hermannt* (1081-1088) ellenkirályul választották.
- *V. Henrik* (1086-1125), király (1106-1125), 1111-től császár, *IV. Henrik* fia. A Száli-dinasztia utolsó tagja. Megerősítette a központi hatalmat és az 1122. évi wormszi konkordátummal lezárta az invesztitúra-harcot. A konkordátum – melyet *V. Henrik* és *II. Calixtus* pápa legátusai kötöttek – értelmében a Német-Római Birodalom püspökeit a pápa nevezi ki, de világi hűbéreikről a császár dönt.
- *III. Lothar* (1075-1137), német király (1125-1137), 1133-tól német-római császár, *Nagy Ottó* külpolitikájának folytatójaként a Lengyelország, Csehország és Dánia feletti hűbéri hatalom megteremtője. Kezdeményezte Németország kelet-európai terjeszkedését.

Lengyelország

II. Henrik (973-1024), német király (1002-1024), császár (1014-1025) – Madarász Henrik dédunokája -, a Szász-ház utolsó férfi leszármazottja volt. A lengyel Vitéz Boleszláv lengyel herceg (992-1025) 1003-ban elfoglalta Csehországot, illetve - mint a német birodalomhoz tartozó - Meissen és Lasusitz örgrófságokat. Az Itáliából visszatérő II. Henrik ellene fordult, és Boleszlávot kiűzte a cseh földről, majd Lengyelországba is hadat vezetett ellene. A német-lengyel békeszerződés 1005-ben jött létre, melynek értelmében Boleszláv kénytelen volt lemondani az Odera és az Elba közötti területekről, valamint elismerte a német hűbérséget. A béke öt évig tartott. Az 1010-1013 között vívott újabb háború eredményeként a lengyel uralkodó megkapta hűbérként Lausitzot. 1015-ben a német-lengyel háború kiújult. Vitéz Boleszláv szinte valamennyi szomszédjával összeütközésbe került. 1016-ban II. Henrik, I. István magyar király és Bölcs Jaroszláv kijevi fejedelem részvételével koalíció alakult ki ellene. A következő évben három oldalról meginduló támadás végre elhozta a lengyel-német háborúskodás végét. Az 1018-ban megkötött béke értelmében Lausitz Boleszláv hűbére maradt. II. Henrik 1024-ben bekövetkezett halálát kihasználva, Vitéz Boleszláv 1025-ben királlyá koronáztatta magát.

A Száli dinasztiából származó II. Konrád (990-1039), német király (1024-1039), német-római császár (1027-1039), a hűbérurak függetlenségi törekvéseivel minden erővel szembeszállt. A halála előtt királlyá koronázott *Vitéz Boleszláv* utóda, *II. Mieszko* (Miciszláv) lengyel király (1025-1031) ellen két büntető hadjáratot vezetett. II. Konrád 1031-ben - a kétes szerepet játszó Ulrik cseh herceggel (1004-1031) együtt – Boleszlávot megfosztotta tartományától.

II. Mieszko – Vitéz Boleszláv utóda -, lengyel király (1025-1031, 1032-1033), lengyel herceg (1033-1034) német birodalmi területeket pusztított. II. Konrád (990-1039), német király (1024-1039), császár (1027-1039), 1029-ben a trónkövetelő Bezprym oldalán sikertelenül avatkozik bele a lengyel trónviszályba, válaszképpen II. Mieszko Szászországot pusztította. Konrádot agresszív nagyhatalmi ambíciói 1030-ban Magyarország megtámadására sarkallják, a háború azonban kudarcba fullad, s a visszavonuló császár üldözése során a magyar csapatok Bécsset is elfoglalták. A békekötés eredményeképpen, 1031-ben Konrádnak a Lajta-Fischa közét, valamint a Morva folyó egyéb kisebb területsávját is át kell engednie I. István magyar királynak. Az 1031-ben indított újabb lengyel hadjárat eredményeként Lausitz ismét német birodalmi birtok lesz, az új lengyel uralkodó, Bezprym pedig elismeri hűbérurának Konrádot. Miután Bezprymet 1032-ben meggyilkolták, a német segítséggel 1033-ban visszatérő Mieszko is kénytelen hűbéreskötést tenni, valamint lemondani a lengyel királyi címről.

I. Bretiszláv cseh herceg (1034-1055) Lengyelországba tért – ahonnan Kázmér herceg (1038-1058), anyját követve korábban külföldre menekült, előbb Orseolo Péter magyar király (1038-1041), majd II. Henrik (1017-1056), német király (1039-1056), 1046-tól német-római császár (II. Konrád fia) udvarába. Országának nagy része Boroszlóval és Krakóval cseh kézre került. Bretiszláv Szent Adalbert testét átszállíttatta Gnezenből (Gniezno) a prágai székesegyházba. Bretiszláv, amikor 1039 augusztusában Prágába ünnepélyesen bevonult, Vitéz Boleszláv rövidéletű cseh-lengyel birodalmának feltámasztásáról álmodozott. III. Henrik azonban 1039-ben haddal támadt ellene, és nem elégedve meg Bretiszláv hódolatával és kisleány kezésként való kiszolgáltatásával, az egész lengyel zsákmányt magának követelte.

I. (Megújító) Kázmér lengyel herceg 1037-ben, az ellene kitört lázadást követően kénytelen elmenekülni. Az uralkodó nélküli anarchiába süllyedő, ámde német hűbéres Lengyelországra ekkor I. Břetislav cseh herceg támad rá, és elfoglalja jelentős részét. Kázmér 1039-ben III. Henrik (1017-1056) segítségével visszatér trónjára, mire Břetislav szövetségeséhez, Péter magyar királyhoz fordul. 1040 elején magyar csapatok törnek be az Ostmark területére, Henrik Csehország elleni támadása viszont kudarcba fullad.

1040-ben Kázmér herceg és anyja, a szász császárok véréből származó Richeza, nagyobb német sereggel indultak Lengyelország visszafoglalására, Henrik pedig két oldalról támadt Csehországra. Orseolo Péter magyar király támogatásával Bretiszláv még győzelmet aratott a szász határon, de 1041 nyarán III. Henrik császár újra támadott Csehország ellen. Az újabb német hadjárat eredményeként azonban 1041 októberben Břetislav (Bretiszláv), mint megtérő bűnös, teljes hódolatával járult Regensburgban hűbérura elé, lemondott Lengyelországról, cserébe megtarthatta Sziléziát. Ugyanekkor érkezett oda az elűzött Orseolo Péter is.

6. Szorosabb magyar-lengyel politikai kapcsolatok a XI. század második felében

Amikor Vazul herceg merényletet tervezett a beteg I. István király meggyilkolására, Vazult megvakították. Három fiát külföldre száműzték. András (Endre), Béla és Levente hercegek 1031-ben előbb Csehországba, Bretiszláv herceg (+1055) udvarába menekültek, onnan Lengyelországba mentek Miesko király (1025-1034) udvarába. András és Levente 1039-től 1046-ig Oroszországban tartózkodik. Szent Vladimir fia, a kijevi Nagy Jaroszláv fejedelem udvarában (Vazul öccse, Szár László, Szent Vladimir Premislava leányát vette feleségül). András nőül veszi Anasztáziát, Nagy Jaroszláv egyik leányát.

A krakkói udvarral szemben ellenséges pomeránok megtagadták az évi lengyel adófizetést. Miesko fegyverrel kezdte behajtani az adót. A magyar krónikák szerint a pogány pomeránok és a keresztény lengyelek közösen megegyeztek, hogy vezéreik párviadalt vívnak, és ha a pomerán legyőzve elesik, megfizetik az éves adót, ha pedig a lengyel esik el, nem fizetnek semmit. A lengyelek nevében a magyar Béla herceg állt ki a párviadalra, és győzött. A pomeránok behódoltak a lengyel királynak, és megfizették az adót. Miesko feleségül adta Bélához leányát, Richezát is (más változat szerint Adelhaidot). Béla anyósa, az idősebb Richeza Lotaringiából került a lengyel udvarba, mint Azzo pfalzi gróf és Matild leánya. (Matild, II. Ottó német császár és a bizánci Theophano hercegnő leánya, III. Ottó testvére volt). Bélának Lengyelországban két fia született, Géza és László. Béla földvagyonra és jövedelemre is szert tett lengyel sógoránál, ahol ő is keresztény hitre tért, az Adalbert nevet vette fel.

I. András magyar király (1046-1060)

I. András (Endre) magyar király (1046-1060), Vazul elsőszülött fia volt. Apja megvakítása után Kijevbe menekült, ahol feleségül vette Bölcs Jaroszláv fejedelem leányát. 1046-ban levette a Vata vezette „pogánylázadást” és visszaállította I. Szent István törvényeit. Öccse, Béla segítségével visszaverte az ismételt német támadást.

I. András idején, 1048 körül Béla herceg (dux) lengyel feleségével, Richezával (Kázmér lengyel herceg húgával) együtt Lengyelországból hazatért Magyarországra, és I. Endrétől megkapta az ország harmadát kitevő dukátust (hercegséget), pénzverési joggal.

III. (Fekete) Henrik (1017-1056), német király (1039-1056), 1046-tól német-római császár, hogy teljes mértékben kiaknázza 1044-ben aratott ménfői győzelmét, 1051-ben immár negyedszer fogott fegyvert Magyarország ellen. III. Henrik Hainburg várára támaszkodva 1051. július havában Regensburgban gyülekezett seregével. I. Endre (András) magyar király el akarta kerülni a háborút, és még a pápa közbenjárását is igénybe vette, de sikertelenül.

III. Henrik a Moson-Sopron közti megerősített gyepüvonalat elkerülve, a Rába-Zala forrásvidékéről indulva a Balaton mentén akart Székesfehérvár ellen vonulni. I. Endre csak védekezésre gondolhatott. I. Endre kiürítette a Dunántúlt, az élelmiszerkészleteket megsemmisítette és visszavonult. A német haderő augusztus közepén indult meg Passauból és 3 seregre tagozódott. A zöme III. Henrikkel az élen a Duna jobb partján, a csehek Bratiszlav vezetésével a Duna bal partján közeledtek. A Dunán szállított 3. seregnek Gebhard püspök volt a parancsnoka, aki az élelmiszerszállító hajóegységeket is vezette.

Miután a Lajta-Fertő-Rábca vidéke erős védelmet képezett, III. Henrik az élelmiszereket hajóiról lovakra rakva a Rábca-Zala forrásvidékének került. I. Endre király és öccse, Béla herceg a Zalaegerszeg-Tapolca-Veszprém felől előnyomuló III. Henrik előtt kiürítették a Dunántúlt, a lakosságot elköltöztették, az élelmiszert, lótapot pedig elhordták vagy elpusztították. Egyidejűleg a könnyűlovasságukat az ellenfél oldalába-hátába irányították, s gyakori éjszakai támadásokkal zaklatták. Éhínséggel küzdve, kimerülten érkezett meg a német főszereg Fehérvár alá. Itt is zárt kapuk fogadták, s amellet a komoly magyar haderő került a harcot. III. Henrik seregével visszafordult és a Vértes és Bakony között, az ún. móri horpadásnál Győr felé tartott. Bodajknál, az éjjeli pihenőt tartó táborát a magyarok megrohamozták, és teljes győzelmet arattak. III. Henrik császár Győr felé igyekezett, de hajóhadát a magyarok csellel visszairányították Regensburg irányába. III. Henrik ekkor jutott a legváltóságosabb helyzetbe. Teljesen magára hagyatva kellett a nyugati jól megerősített kapuk között német területre érnie.

A Rába mentén, Abda környékén folyt le az utolsó véres küzdelem. A császárnak igen nagy áldozatot kellett hoznia az áttörés sikertelenségéért. Csak serege romjait tudta a felgyújtott Rábca-hídon átmenteni.

1052-ben a Pozsony várát ostromló III. Henrik német-római császár újabb vereséget szenvedett. Zotmund, vagyis Búvár Kund magyar vitéz ugyanis a német hajókat megfúrta és elsüllyesztette. Ezzel jelentősen elősegítette a magyar sereg győzelmét.

I. András fia, Salamon trónutódlása miatt azonban testvérharcra került sor Bélával. 1059-ben I. András király a hercegséget jelképező kard és a királyságot jelentő korona közötti választásra, „korona vagy kard” kényszeríti Béla herceget a Tisza melletti Várkonyban. Béla herceg Lengyelországba menekül. 1060 elején Béla herceg 3 lengyel dandárral, a Tisza-vidékére nyomult. A lengyel csapatok élén *II. Boleszló (1058-1079)* – Béla apósa, Miesko lengyel király unokája – állt. I. András (Endre) ekkor családját Ausztriába küldte, és német segédcsapatokat kért. A Tiszán átkelő német sereget Béla azonban bekerítette, s a menekülő I. Endre a mosoni kapunál szerencsétlenül járt. A sebesült András fogságba esett, és hamarosan Zircen, a királyi uvarházban belehal sérüléseibe. I. Andrást az általa 1055-ben alapított tihanyi apátságban temették el.

I. Béla, Salamon és I. Géza magyar királyok

I. Béla 1060. december 6-án lépett trónra, 1063-ig uralkodott. 1063-ban elhunyt I. Béla magyar király. Fiai, Géza, László és Lampert Lengyelországba menekültek. I. Béla fiai még ebben az évben lengyel segédcsapatokkal tértek vissza az országba. 1067-ben lengyel szövetségben I. András fia, **Salamon magyar király** (1063-1074) és Géza közösen vezették a csehek ellen a magyar seregeket. Salamon (1063-1074) hosszas pártharcok után alul maradt. 1087-ben bekövetkezett halála után felesége, Zsófia vagy Judit – német császárlány, IV. Henrik (1056-1106) testvére - 1088-ban nőül ment *I. Władysław Herman* (Ulászló Hermann) lengyel fejedelemhez, I. (Szent) László unokatestvéréhez.

I. Géza király (1074-1077) – aki 1048 előtt, lengyel földön született (anyja Richeza lengyel hercegnő) – 1074. március 14-e után lépett trónra.

I. László magyar király (1077-1095)

I. (Szent) László magyar király (1077-1095), *II. (Merész) Boleszláv* (1058-1079) lengyel herceg megsegítésére – aki egyházi kiközösítés alatt állt -, hadjáratot is vezetett. *II. Merész Boleszláv* (Bolesław Śmiały, 1058-1079), aki rokoni kapcsolatban állott az Árpád-házzal, és I. Bélát trónra segítette, összeütközésbe került a lengyel főurakkal, akiknek élén Szaniszló krakkói püspök állott. A király a püspököt halálra ítélte és kivégeztette, de ezután Magyarországra kellett menekülnie. A lengyel herceg ugyanis az őt kiközösítő püspököt 1079-ben halálra ítélte és az oltárnál kettéhasította a püspök fejét (Szaniszlót később szentté avatták). *II. Merész Boleszláv* alattvalói elől Magyarországra menekült, ahol azonban gögösen fogadta I. László üdvözlését. I. László ennek ellenére, *II. (Merész) Boleszláv* 1084-ben bekövetkezett haláláig gondoskodott illő eltartásáról. *II. (Merész) Boleszláv Miesko* nevű fia 1086-1089 között Kis-Lengyelország részfejedelemségét birtokolta.

1083. július 16 – november 5 között VII. Gergely pápa engedélyével zajlik **Zoerard-András** és Benedek zobori remeték (július 16-17.), Gellért püspök (július 25-én Csanádon, illetve augusztus 26.) és Szent István király (augusztus 20.), valamint Imre herceg szentté avatása november 5-én Székesfehérvárott.

I. István királyt 1083-ban, I. László király korában avatták szentté. A “Corona latina” zománcai *Györffy György* szerint István király ereklyetartóját ékesíthette. Ez az ereklyetartó az államalapító testének fölemelése (elavatio) és a szentté avatás után került Szent István koponyájára. Első királyunk, **I. (Szent) István király életéről szóló három legenda** közül mindössze egyikről tudjuk, hogy ki írta. A legismertebb legendát István királyról 1097-ben Hartvik győri püspök – Könyves Kálmán (1095-1116) megbízásából – írta és III. Ince pápa (1198-1216) ezt tette meg első királyunk hivatalos életrajzának. E legenda szerzője feltehetőleg azonos azzal a hersfeldi (Németország) bencés szerzetessel, aki 1072-ben lett apát, 1085-ben püspök, rövid ideig a magdeburgi érsekség kormányzója volt, s 1088-ban Magyarországra jött; itt, más forrás szerint, *Arduin* néven győri püspök lett.

Hartvik művébe beleolvasztotta mind a nagy legenda, mind a kis legenda szövegét, amelyek István király szentté avatására íródtak (1083). Valószínű, hogy a nagy legenda már 1077 körül készen volt, a kis legenda pedig, amely utal a nagy legendára, csak a szentté avatás után készült el. (A nagy legenda ugyanis nem szól István király szentté avatásáról.)

1070 körül Szent Mór, az első magyar író **Remete Szent András és Vértanú Szent Benedek** legendáját készíti el. Szent Andrást és Benedeket 1083-ban (július 17.) VII. Gergely pápa engedélyével szentté avatták. Szent András utóda, társa és követője Benedek volt, ő mesélte el a szent életű remete aszkéta életét. András remete böjtölt, erdőt irtott, de az egész napos munka után egy tölgyfa rönkön ülve pihent. Ezt a rönköt nádszálakkal kirakott kerítés fogta körül, s ha a remete eldőlt, fel kellett ébrednie. Ezen kívül még fából készített abroncsot is tett a feje fölé, amire négyfelől négy követ is függesztett, hogy ha álmos fejét bármire lehajítja, a kő megüsse. Szent András halála után utóda Benedek lett, akit három évi remeteség után a Vág folyó mellett rablók megöltek. A hagyomány szerint itt, a Vág folyó melletti Szkalánál szenvedett vértanúhalált (a XII. századtól bencés monostor állt itt). Holttestét egy év múlva is sértetlenül emelték ki a Vágból, és ezt követően Szent András mellé temették a Boldog Emmerám vértanú (+ 652) bazilikájában, amelyet már 1111-ben András és Benedek egyházának mondanak. Szent András vas övet (cilicium) is viselt, melyet 1064. április 11-én Géza herceg, Salamon király unokatestvére és László herceg testvére, Pécselt elkért Mór püspöktől.

Nedec vára vonalában egykor a magyar-lengyel határ húzódott. Az Árpád-házi királyok csak a XI. századtól birtokolták ezt a területet. I. (Szent) László király 14 szepesi határ települést alapított itt. 1079-1102. között Lengyelországban I. *Ulászló (Wladyslaw) Herman* került hatalomra, és 1093-ban I. László hadjáratot vezet Ulászló Hermann lengyel fejedelem megsegítésére. I. (Szent) László 1093 második felétől fegyveresen avatkozott be I. Ulászló Herman lengyel fejedelem és mostohafia, Zbigniew viszályába. Az akkor lezajlott hadjáratban a magyar király Zbigniew oldalára állt. I. László 1094-ben Krakkó várát vette ostrom alá. A magyar krónikák szerint a három hónapi ostrom végén, I. László és a főemberek meghagyták minden magyarnak, hogy az éjszaka csendjében mindegyikük hozzon egy-egy csizmaszár földet, amit meg is tettek. Ebből a földből egy nagy hegyet raktak a vár előtt, és a tetejét liszttel borították be. Az ostromlottak látták, hogy az ostromlóknak bőven van eleségük, és sokáig maradhatnak a vár alatt, ezért feladták tehát a várat a királynak, és a király akarata szerint békét kötöttek, vagyis szereztek (innét Csehországba ment a magyar király). Krakkóból Sieciech nádort fogolyként hozta Magyarországra. I. Géza fia, Kálmán, I. László unokaöccse, akit I. László király váradi, vagy egri püspöknek akart szentelni, 1094-ben Márk, Ugra és mások társaságában Lengyelországba menekült, hogy a trónra való jogát megtarthassa. Arra készült, hogy sereggel támadjon és úgy foglalja el az őt megillető trónt, ha nagybátyja meghal.

Krakkó ostroma

1094-ben – a magyar Képes Krónika szerint – Szent László király Lengyelországot is megrohanta. A lengyelek bátran harcoltak ellene, de a magyarok mégis győzelmet arattak. Ekkor a lengyelek egy része bezárkózott Krakkó várába, és ott keményen ellenállt. A magyarok nem engedtek: a várat úgy körülzárták, hogy oda még a madár sem repülhetett be. De hiába zárták körül, mert ostromgépeik nem voltak, hogy a vár kemény falát lerombolják. Már három hónapja ostromolta a magyar sereg a várat, ezalatt elfogyott az élelem a várban is, a táborban is. Éhezett már mind a két sereg, de egyik sem akart engedni. Akkor Szent László királynak jó gondolata támadt: megparancsolta a vitézeknek, hogy mindegyik hozzon földet a csizmaszárban. Hordták is a földet egész éjszaka a magyar vitézeknek, és a sok földből nagy halom támadt a vár előtt. Ekkor a király előhozatta a maradék lisztet, és rátöltötte a halom tetejére. Aki messziről nézte, azt hitte, hogy egész liszthegyet lát maga előtt. Azt hitték a lengyelek is. Amikor meglátták, hogy a magyaroknak még akkora halom lisztjük van, úgy elkeseredtek, hogy a várat feladták, és a békét a király akarata szerint megkötötték.

I. (Szent) László 1095-ben a morvaországi hadjárata során megbetegedett, és Marcell prépostot, meg Péter nádort küldte Lengyelországba, az 1094-ben oda menekült unokaöccse, I. Géza fia, Könyves Kálmán váradi püspök hazahívására, akit utódjául jelölt, Álmos herceggel szemben.

Magyar szentek

Magyar vagy magyar területen élt szentek:

- **Árpád-házi Szent Erzsébet** (1207-1231), II. András leánya, a szegények védőszentje. Ünnepe: november 19. IX. Gergely pápa 1235 nyarán iktatta a szentek sorába.
- **Imre** (1007-1031), szentéletű herceg, I. István fia, ünnepe: november 5.
- **I. (Szent) István magyar király** (975 k.-1038), Magyarország védőszentje. Ünnepe: augusztus 20.
- **I. (Szent) László magyar király** (1040 k. – 1095). A pogány kunok megtérítője. Ünnepe: június 27. 1192-ben avatták szentté.
- **Árpád-házi Szent Margit** (1242-1271), szentéletű apáca, IV. Béla leánya. Ünnepe: január 18.
- **Árpád-házi Boldog Ágnes (1205-1282)**, III. Béla leánya. A prágai ferences kolostor és kórház, valamint a klarissza apácák zárdájának alapítója és a zárdá főnöksasszonya.
- **Boldog Jolán**, IV. Béla leánya, 1999-ben avatták szentté.
- **Kinga (1224-1292)** IV. Béla magyar király leánya, Boldog Jolán és Szent Margit nővére. Sary Sącz a tatárjárást követően, 1257-ben Szemérmetes Boleszláwtól nyert városjogot. A klarissza apácák kolostorát 1280-ban, Kinga alapította. Kinga sírja is Sary Sączban (Ó-Szandec) van, amely fontos zarándokhely. 1690-ben avatták Boldoggá, II. János Pál pápa pedig 1999. június 16-án szentté avatta.
- **Jadwiga (Hedvig)**, Anjou (Nagy) Lajos leánya, 1997. június 8-án avatták szentté.

- Adalbert (956-997), az Esztergomi Egyházmegye védőszentje. I. István magyar király nevelője. Ünnepe: április 23.
- András és Benedek. Felvidéki askéta remeték. Ünnepek: július 17.
- Demeter (+306), a szlávok védőszentje. Pannoniai (Sirmium) születésű. Ünnepe: október 26.
- Gellért (980 k.-1046), csanádi püspök, a magyarországi keresztény hittérítés vértanúja. Ünnepe: szeptember 24.
- Irenaeus (+304), pannoniai Sirmium, a keresztény hit vértanúja. Ünnepe: március 25.
- Marchiai Jakab (1394-1476), a török elleni kereszties harc hőse. Ünnepe: november 28.
- Kapisztrán János (1386-1456), a török elleni kereszties harc hőse. Ünnepe: október 23.
- Márton (316 k.-397), pannóniai Savariai (Szombathely) születésű katonaszent, a galliai Tours püspöke. ünnepe: november 11.

Szent Jobb, I. (Szent) István király épségben fennmaradt jobb keze. Tiszteletére Szent László Bihar vármegyében alapította meg a Szentjobbi kolostort, ahol 1526-ig őrizték. A Szent Jobb ezután Boszniába, majd Dubrovnikba került, 1771-ben visszahozták Magyarországra. Ma a budapesti Szent István-bazilikában őrzik.

Lengyelország védőszentje

Szaniszló (1030-1079), 1072-től Krakkó püspöke. II. Boleszláv király 1079-ben megölte. Lengyelország védőszentje lett, ünnepe: április 11., Lengyelországban május 8.